

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

YAŞAR KEMAL'İN ROMANLARINDA
ÇUKUROVA AĞZINA AİT SÖZCÜKLER VE ETİMOLOJİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Yekpare KARAKIŞ

Sivas
Mayıs 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı**

**YAŞAR KEMAL'İN ROMANLARINDA
ÇUKUROVA AĞZINA AİT SÖZCÜKLER VE ETİMOLOJİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Yekpare KARAKIŞ

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Özlem AYAZLI

Sivas

Mayıs 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait
Sözcükler ve Etimolojileri
Savunma Tarihi : 03/05/2019
Danışmanı : Doç. Dr. Özlem AYAZLI

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Bilal YÜCEL

Üye : Doç. Dr. Özlem AYAZLI

Üye : Doç. Dr. Hacer TOKYÜREK

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Yekpare KARAKIŞ tarafından hazırlanan "Yaşar Kemal'in Romanlarında
Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri başlıklı tez, kabul edilmiştir.
.../.../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza
Yekpare KARAKIŞ

ÖN SÖZ

Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri adlı bu tez üç bölümden oluşmaktadır: Giriş Bölümü'nde çalışmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı, yöntemi, sınırlılıkları üzerinde durulmuş, *Yaşar Kemal ve Çukurova Ağzı* başlığı altında *Yaşar Kemal'in Edebi Kişiliği*, *Anadolu Ağzları Üzerine Yapılan Çalışmalar*, *Çukurova Ağzları*, *Çukurova Ağzlarının Özellikleri* hakkında bilgiler verilmiştir. II. Bölüm'de *Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri* başlığı altında, taranan romanlardan tespit edilen Çukurova ağzına ait sözcüklerin örnek cümledeki anlamlarıyla Derleme Sözlüğü'ndeki diğer anlamları verilmiş, sözcüklerin yaygın olarak kullanıldığı bölgeler gösterilmiş ve etimolojik incelemeleri yapılmıştır. Sonuç Bölümü'nde ise çalışmadan elde edilen veriler ve tespitler üzerine açıklamalar yapılmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında yakın ilgisini ve yardımını esirgemeyen, beni yönlendiren, bana destek olan kıymetli danışman hocam *Doç. Dr. Özlem AYAZLI*'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın başından sonuna kadar gösterdikleri sabır ve anlayış için kızım *Irmak*'a, oğlum *Hasan Toprak*'a ve eşime çok teşekkür ederim.

Yekpare KARAKIŞ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	
ÖN SÖZ.....	
İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
Roman Adlarının Kısaltmalar	iii
Diğer Kısaltmalar.....	iv
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	xi
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1. Yöntem	2
2. Yaşar Kemal ve Çukurova Ağızı.....	5
2.1. Yaşar Kemal'in Hayatı ve Edebi Kişiliği.....	5
2.2. Anadolu Ağızları Üzerine Yapılan Çalışmalar	6
2.3. Çukurova Ağızları	8
2.4. Çukurova Ağızlarının Özellikleri.....	10
İKİNCİ BÖLÜM.....	13
YAŞAR KEMAL'İN ROMANLARINDA ÇUKUROVA AĞZINA AİT SÖZCÜKLER VE ETİMOLOJİLERİ	13
SONUÇ.....	161
KAYNAKÇA	167
Taranan Romanlar	167
Yararlanılan Kaynaklar.....	169
ÖZ GEÇMİŞ.....	179

KISALTMALAR

Roman Adlarının Kısaltmalar

ADE	: Ağrı Dağı Efsanesi
AGSS	: Al Gözüm Seyreyle Salih
BBE	: Bin Boğalar Efsanesi
ÇDÇA	: Çıplak Deniz Çıplak Ada
ÇE	: Çakırcalı Efe
DÇC	: Demirciler Çarşısı Cinayeti
DK	: Deniz Küstü
FSKAB	: Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana
HNA	: Hüyükteki Nar Ağacı
İM 1	: İnce Memed 1
İM 2	: İnce Memed 2
İM 3	: İnce Memed 3
İM 4	: İnce Memed 4
KG	: Kuşlar da Gitti
KK	: Kale Kapısı
KS	: Kanın Sesi
KSİ	: Karıncanın Su İçtiği
O	: Ortadirek
ÖO	: Ölmez Otu
T	: Teneke
TH	: Tanyeri Horozları
TKBK	: Tek Kanatlı Bir Kuş
ÜAE	: Üç Anadolu Efsanesi
YDGB	: Yer Demir Gök Bakır
YK	: Yağmuncuk Kuşu
YÖ	: Yılanı Öldürseler
YY	: Yusufçuk Yusuf

Diğer Kısaltmalar

Ada.	: Adana
Adı.	: Adıyaman
Af.	: Afyon
Ağ.	: Ağrı
Ak.	: Aksaray
Alm	: Almanca
Alt.	: Altayca
AltTS	: Altayca Türkçe Sözlük
Ama.	: Amasya
Ank.	: Ankara
Ant.	: Antalya
Ar.	: Arapça
Ay.	: Aydın
ay.	: aynı
Az.	: Azerice
AzTS	: Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü
Bar.	: Baraba
Bay.	: Bayburt
Bil.	: Bilecik
bk.	: bakınız
Bo.	: Bolu
Brd.	: Burdur
Brs.	: Bursa
Bşk.	: Başkutça
Bt.	: Bitlis
Çağ.	: Çağatayca
Çkl.	: Çanakkale
Çkr.	: Çankırı
Çr.	: Çorum
Çuv.	: Çuvaşça

dey.	: deyim
DK	: Dede Korkut
DLT	: Divanü Lügati't Türk
DS	: Derleme Sözlüğü
Dy.	: Diyarbakır
Dz.	: Denizli
Ed.	: Edirne
EErm.	: Eski Ermenice
El.	: Elâzığ
Erm.	: Ermenice
Es.	: Eskişehir
ET	: Eski Türkçe
Ezc.	: Erzincan
Ezm.	: Erzurum
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
Gag.	: Gagauzca
GagTS	: Gagauz Türkçesi Sözlüğü
Gaz.	: Gaziantep
Gm.	: Gümüşhane
Gr.	: Giresun
Hak.	: Hakaşça
Hak.	: Hakkâri
HakTS	: Hakaşça- Türkçe Sözlük
Har.	: Harezm
HarTS	: Harezm Türkçesi Sözlüğü
Hat.	: Hatay
hk.	: hakkında
Isp.	: Isparta
İng.	: İngilizce
İst.	: İstanbul
İz.	: İzmir

Kaça.	: Karaçayca
Kar.	: Karahanlıca
KB	: Kutadgu Bilig
Kc.	: Kocaeli
Kıp.	: Kıpçakça
KıpTS	: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
KKıp.	: KaraKalpakça
Kn.	: Konya
Koy.	: Koybalca
Kr.	: Kars
KrçMlk	: Karaçay-Malkar
KrçMlkTS	: Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü
Krg.	: Kırgızca
Krk.	: Kırklareli
krş.	: karşılaştırınız
Krş.	: Kırşehir
Ks.	: Kastamonu
Kuğ.	: Kuğuca
Kum.	: Kumukça
KumTS	: Kumuk Türkçesi Sözlüğü
Kûr.	: Kurdakça
Kü.	: Kütahya
Küer.	: Küerikçe
Ky.	: Kayseri
Kzk.	: Kazakça
Lât	: Lâtinca
Md.	: Mardin
Mer.	: Mersin
Ml.	: Malatya
Mn.	: Manisa
Moğ.	: Moğolca
Mr.	: Kahramanmaraş

Mğ.	: Muğla
Mş.	: Muş
Nğ.	: Niğde
Nog.	: Nogayca
Nş.	: Nevşehir
Or.	: Ordu
Osm.	: Osmanlıca
OT	: Orta Türkçe
Öz.	: Özbekçe
Rz.	: Rize
Sag.	: Sagayca
Sart.	: Sartça
Sk.	: Sakarya
Sm.	: Samsun
Sn.	: Sinop
Soy.	: Soyotça
SUyg.	: Sarı Uygurca
Sv.	: Sivas
Şor.	: Şorca
T.	: Türkçe
Tar.	: Tarançi
TaS	: Tarama Sözlüğü
Tat.	: Tatarca
TatK.	: Kazan Tatarcası
Tel.	: Televütçe
Tk.	: Tekirdağ
Tkm.	: Türkmençe
TkmTS	: Türkmençe-Türkçe Sözlük
TMEN	: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen
Tn.	: Tunceli
To.	: Tokat
Tr.	: Trabzon

TS	: Türkçe Sözlük
TT	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuvaca
TuvTS	: Tuva Türkçesi Sözlüğü
Ur.	: Şanlıurfa
Uş.	: Uşak
UW	: Uigurisches Wörterbuch
Uyg.	: Uygurca
VEW	: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen
Vn.	: Van
Yak.	: Yakutça
YTS	: Yeni Tarama Sözlüğü
YUyg.	: Yeni Uygurca
Yz.	: Yozgat
Zn.	: Zonguldak

ÖZET

Yaşar Kemal, toplumcu gerçekçi hikâye ve roman ustalarından biridir. Yaşar Kemal'in romanları ağızlar açısından oldukça zengindir. *Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri* adlı bu tezde, Yaşar Kemal'in romanlarındaki Çukurova ağzına ait sözcükler tespit edilmiş ve sözcüklerin etimolojileri verilmeye çalışılmıştır.

Yaşar Kemal, Çukurova'nın ve yakından tanıdığı Çukurova insanının dilinin bir temsilcisidir. Çukurova'yı çok iyi gözlemleyen Yaşar Kemal eserlerinde halkın konuşma dilinde yaşayan özgün söyleyişlere, ikilemelere, deyimlere, atasözlerine sık sık yer vermiştir. Bu tez, Yaşar Kemal'in romanlarında geçen Çukurova ağzına ait sözcükleri kapsayan etimolojik bir çalışmadır. Yaşar Kemal'in söz varlığındaki Çukurova ağzına ait sözcükleri, bu sözcüklerin kökenlerini ortaya koyabilmek amacıyla hazırlanmıştır. Yaşar Kemal'in romanlarında geçen Çukurova ağzına ait sözcükler, ikilemeler, deyimler başta olmak üzere Anadolu ağızlarında yaşayan sözcük ve sözcük grupları tespit edilmiştir. Çalışmada, standart dile geçmemiş ya da standart dilde yaygın olarak kullanılmayan biçimlere yer verilmiştir. Bu tez kapsamında Yaşar Kemal'in yirmi yedi romanı taranmış, taranan romanlardan 593 sözcük tespit edilmiştir. Çukurova ağzına ait sözcüklerin veri girişi cümle örnekleriyle birlikte yapılmıştır. Madde başının karşısına sözcüğün örnek cümledeki anlamı verilmiş, Derleme Sözlüğü'ndeki diğer anlamları da dipnotta gösterilmiştir. Anlamı verilen sözcüklerin Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığı diğer bölgeler de verilmiştir. Bu çalışmada Derleme Sözlüğü'nde geçmeyen sözcükler de tespit edilmiştir. Sözcüklerin köken incelemesi yapılırken Türkçe sözcükler, yabancı kökenli sözcükler ve ses yansımaları sözcükler üzerinde durulmuştur. Ağızlarda kullanılan yabancı kökenli sözcüklerin asılları verilmiştir.

Yaşar Kemal'in romanlarındaki söz varlığını, Çukurova'nın söz varlığını, sözcük çeşitliliğini; sözcüklerin anlamlarını, etimolojilerini kapsayan bu çalışma ağız incelemelerine ve derleme sözlüğüne katkıda bulunacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yaşar Kemal'in romanları, Çukurova ağzı, Derleme Sözlüğü, Etimoloji

ABSTRACT

Yaşar Kemal is one of the masters of socialist realistic story and novels. Yaşar Kemal's novels are very rich in terms of dialects. In this thesis, which is titled “Words and Etymologies of Çukurova Dialects in Yaşar Kemal's Novels”, the words belonging to the dialects of Çukurova in the novels of Yaşar Kemal are determined and the etymologies of the words are given.

Yaşar Kemal is one of the representatives of the language of Çukurova and Çukurova people that he knows very well. Observing Çukurova very well, Yaşar Kemal frequently included original speeches, dilemmas, idioms and proverbs from the spoken language of his people into his novels. This thesis is an etymological study covering the words belonging to the dialects of Çukurova mentioned in Yaşar Kemal's novels. It is prepared in order to reveal the origins of the words belonging to the dialects of Çukurova from the vocabulary of Yaşar Kemal. The words, idioms and phrases from Anatolian dialects, especially from the dialects of Çukurova which were mentioned in Yaşar Kemal's novels are also identified in this thesis. The forms which are not used in the standard language or which are not widely used in the standard language are also included. In the scope of this thesis, Yaşar Kemal's twenty-seven novels have been scanned and 593 words have been identified from the scanned novels. The data entry of the words belonging to the dialects of Çukurova is made with the sentence examples. The meaning of the word in the example sentence is given before the beginning of the article and the other meanings in the compilation dictionary are also shown in the footnote. Other regions where the meaning is commonly used in Anatolia are also given. In this study, the words not included in the compilation dictionary were also determined. While examining the origin of the words, Turkish words, foreign origin words and sound reflective words are emphasized. The origin of foreign words used in the dialects are also given.

This study, which includes the vocabulary in Yaşar Kemal's novels, the vocabulary of Çukurova, the vocabulary diversity, the meanings of the words, the etymologies, will contribute to the oral reviews and the assembly dictionary.

Key Words: The novels of Yaşar Kemal, dialect of Çukurova, Dictionary of Word Collection, Etymolog

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsanın anlatma ihtiyacından doğan dil, toplumun tarihî, coğrafi ve sosyokültürel özelliklerine bağlı olarak değişir. Tarihî, coğrafi ve sosyokültürel farklılıklar toplumun diline yansır. Bir dilin, yazı dili ve konuşma dili olmak üzere iki yönü vardır. Ağızlar da bir yazı dili (standart dil) alanı içinde bulunan konuşma farklılıklarıdır (Buran 2002: 97).

Standart dilden ses, şekil, söz dizimi ve söz varlığı açısından ayrılan ağızlara, Türkiye Türkçesinde standart dille yazılan bazı edebi eserlerde yer verildiği görülmektedir. “Konuşma diline ait sözcüklerin yazı diline geçişini sağlayan en önemli yol, bu sözcüklerin çeşitli yazılı metinlerde kullanılmasıdır.” (Buran 2002: 103).

Edebi eserlerde ağız; Anadolu gerçeklerini ve sorunlarını, Anadolu coğrafyasını, halkın sorunlarını anlatmayı sosyal bir görev sayan toplumcu gerçekçi yazarlar tarafından kullanılmıştır. Bu tür eserlerde konuşma dili esas alınmış ve kahramanlar temsil ettikleri bölgenin ağız özellikleri göz önünde bulundurularak konuşturulmuştur. Toplumcu gerçekçi öykü ve romanın ustalarından Yaşar Kemal’in eserleri de ağız bakımından oldukça zengindir. *Yaşar Kemal’in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri* adlı bu tezde Yaşar Kemal’in romanlarındaki Çukurova ağzına ait sözcüklere yer verilmiştir.

Türk edebiyatının usta yazarlarından biri olan Yaşar Kemal, Çukurova’yı romanının vatanı olarak görür. “Benim romanımın ülkesi Çukurova’dır.” (Kemal 2007:173) diyen Yaşar Kemal; Çukurova’nın romanını, Çukurova’nın öyküsünü yazar. Aynı zamanda Çukurova’nın ve yakından tanıdığı Çukurova insanının dilinin bir temsilcisidir. Çukurova’yı çok iyi gözlemleyen Yaşar Kemal eserlerinde halkın konuşma dilinde yaşayan özgün söyleyişlere, ikilemelere, deyimlere, atasözlerine sık sık yer verir. “... benim dilim, Çukurova’nın dili değildir. Çukurova’nın dilinden faydalanmış bir dildir... Çukurova Türkmen’inin dilinden faydalanılmış bir dildir o.”

(Kemal 2007: 173) sözleriyle de söz varlığında Çukurova ağzının etkisini dile getirmiştir. O, bölgesel dilden yararlanarak ortak bir dil oluşturmaya çalışmıştır.

Yaşar Kemal'in eserleri bölgesel dil bakımından oldukça zengindir. Yaşar Kemal'in eserlerindeki bölgesel sözcükler üzerine ilk çalışmayı Ali Püsküllüoğlu yapmıştır. Yaşar Kemal'in eserlerinde geçen bölgesel sözcüklere, deyimlere ve atasözlerine yer veren Ali Püsküllüoğlu'nun "*Yaşar Kemal Sözlüğü*" (1973) adlı çalışması bir tür ağız sözlüğüdür.

Yaşar Kemal'in eserleri, dili ve üslubu ile ilgili sayısız araştırma ve akademik çalışma yapılmıştır. Örneğin; Ramazan Çiftlikçi "*Yaşar Kemal-Yazar-Eser-Üslup*" (1993) adlı doktora tezinde Yaşar Kemal'i bütün yönleriyle, bütün eserleriyle ele almış, kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Mümin Topçu, "*Yaşar Kemal'in Romanlarında Halk Kültürü Etkisi*" (2008) adlı doktora tezinde Yaşar Kemal'in romanlarındaki halk edebiyatı ve halk kültürü unsurlarını incelemiştir. Bu çalışmalarda Yaşar Kemal'in eserlerinde yer alan bölgesel sözcükler de tespit edilmiştir. Oldukça kapsamlı olan bu çalışmalar Yaşar Kemal'in dil ve üslubuna, sözcüklerine ana çizgileriyle değinebilmiştir.

1. Yöntem

Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri adlı bu çalışma; Yaşar Kemal'in söz varlığından hareketle Çukurova ağzının özelliklerini, Yaşar Kemal'in zengin söz varlığını, sözcük çeşitliliğini, sözcüklerin kökenlerini ortaya koyabilmek amacıyla hazırlanmıştır.

Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri adlı tezde şöyle bir yöntem izlenmiştir: Öncelikle Yaşar Kemal'in romanları temin edilmiş, temin edilen romanlar taranarak Çukurova ağzına ait sözcükler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tez kapsamında Yaşar Kemal'in 27 romanı taranmıştır. Taranan romanlar şunlardır:

İnce Memed (4 cilt)

Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana /Bir Ada Hikâyesi-1

Karıncanın Su içtiği / Bir Ada Hikâyesi-2

Tanyeri Horozları / Bir Ada Hikâyesi-3
Çıplak Deniz Çıplak / Ada Bir Ada Hikâyesi-4
Yağmuncuk Kuşu / Kimsecik I
Kale Kapısı / Kimsecik II
Kanın Sesi / Kimsecik III
Ortadirek / Dağın Öte Yüzü 1
Yer Demir Gök Bakır / Dağın Öte Yüzü 2
Ölmez Otu / Dağın Öte Yüzü 3
Demirciler Çarşısı Cinayeti / Akçasazın Ağaları 1
Yusufçuk Yusuf / Akçasazın Ağaları 2
Ağrı Dağı Efsanesi
Üç Anadolu Efsanesi
Binboğalar Efsanesi
Çakırcalı Efe
Al Gözüm Seyreyle Salih
Tek Kanatlı Bir Kuş
Deniz Küstü
Hüyükteki Nar Ağacı
Yılanı Öldürseler
Teneke
Kuşlar da Gitti

Yaşar Kemal'in söz varlığından hareketle Çukurova ağzının özelliklerini, Yaşar Kemal'in zengin söz varlığını, sözcük çeşitliliğini, sözcüklerin kökenlerini ortaya koyabilmek amacıyla hazırlanan çalışmada Çukurova ağzına ait sözcükler, ikilemeler, deyimler başta olmak üzere Anadolu ağızlarında yaşayan 593 sözcük ve sözcük grubu tespit edilmiştir. Bu sözcükler standart dile geçmemiş ya da standart

dilde yaygın olarak kullanılmayan sözcüklerdir. Bu sözcükler özellikle diyalog bölümlerinde geçen sözcüklerdir. Çalışmada ikilemeler, deyimler, birleşik fiiller, argo sözler, dualar, beddualar, bitki adları, hayvan adları vs. yer almaktadır.

Çukurova ağzına ait sözcüklerin veri girişi cümle örnekleriyle birlikte yapılmıştır. Daha sonra ağız özellikleri göz önünde bulundurulmuş sözcüklerin öncelikle Derleme Sözlüğü'nde geçip geçmediği tespit edilmiştir. Madde başının karşısına sözcüğün örnek cümledeki anlamı verilirken Derleme Sözlüğü'ndeki diğer anlamları da dipnotta gösterilmiştir. Anlamı verilen sözcüğün Anadolu'da yaygın kullanıldığı diğer bölgeler de verilmiştir. Bu çalışmada Derleme Sözlüğü'nde geçmeyen sözcükler de tespit edilmiştir.

Sözcüklerin köken incelemesi yapılırken Türkçe sözcükler, yabancı kökenli sözcükler ve ses yansımaları sözcükler üzerinde durulmuştur. Köken bakımından incelediğimiz sözcükler Türkçe ise sözcüklerin yapısı, yabancı kökenli ise hangi dile ait olduğu gösterilmiştir. Ağızlarda kullanılan yabancı kökenli sözcüklerin asılları verilmiştir.

Bu tez hazırlanırken Derleme Sözlüğü, Tarama Sözlüğü, Türkçe Sözlük, ağız sözlükleri, ağız alanında yapılmış çalışmalar, yazılmış makaleler vs. taranmıştır. Clauson'un, A. Tietze'nin, Hasan Eren'in, Tuncer Gülensoy'un etimolojik sözlükleri başta olmak üzere etimolojik sözlükler incelenmiştir.

Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri adlı bu tezin kapsamına Yaşar Kemal'in hikâyeleri dahil edilmemiştir. Yaşar Kemal'in romanlarında Çukurova ağzına ait sözcükleri belirlerken romanlarda geçen bitki adlarının çok sayıda olduğu fark edilmiş, bitki adlarının birçoğu bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çünkü Yaşar Kemal'in söz varlığındaki bitki adlarının ayrı bir çalışma konusu oluşturacağı tespit edilmiştir.

Yaşar Kemal'in romanlarındaki söz varlığını, Çukurova'nın söz varlığını, sözcük çeşitliliğini; sözcüklerin anlamlarını, yapılarını ve etimolojilerini kapsayan bu çalışma ağız incelemelerine, derleme sözlüğüne katkıda bulunacak bir çalışma olacaktır.

2. Yaşar Kemal ve Çukurova Ağzı

2.1. Yaşar Kemal'in Hayatı ve Edebi Kişiliği

Asıl adı Kemal Sadık Göğçeli (Gökçeli)'dir. Osmaniye'nin Kadirli ilçesine bağlı Hemite köyünde 1923 yılında doğmuştur. Ailesi, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Rus işgali yüzünden Van'ın Muradiye ilçesine bağlı, şimdiki adı Günseli kasabası olan Ernis köyünden göçerek Osmaniye'nin Kadirli ilçesine bağlı Hemite köyüne yerleşmiştir.

Yaşar Kemal, ilk öğrenimine Burhanlı köyünde başlamıştır. İlk öğrenimini Kadirli'de tamamlayan yazar ortaokula Adana'da devam ederken bir yandan da çırçır fabrikalarında çalışmıştır. Ortaokulu son sınıftayken terk ettikten sonra ırgat kâtipliği, ırgatbaşılık, öğretmen vekilliği, kütüphane memurluğu, traktör sürücülüğü, çeltik tarlalarında kontrolörlük yapmıştır. 1951'de İstanbul'a yerleşen Yaşar Kemal Cumhuriyet gazetesinde fıkra ve röportaj yazarı olarak çalışmaya başlamıştır. Yazın hayatına ortaokulda yazdığı şiirlerle başlayan yazar, 1963'te gazeteciliği bırakarak kendini tamamen edebiyata adanmıştır. Toplumcu gerçekçi hikâye ve romanın temsilcisi olan Yaşar Kemal güçlü bir gözlem yeteneğine sahiptir. Eserlerinde Anadolu'yu, özellikle Toroslar ve Çukurova bölgesindeki köylülerin çileli yaşamını, halkın zorluklarla mücadelesini, sömürülüşünü, uğradığı haksızlıkları, kan davalarını, ağa-köylü, patron-işçi, zengin-fakir çatışmalarını işlemiştir. Anadolu folklorundan, halk hikayelerinden, efsanelerden, destanlardan, masallardan yararlanarak çağdaş eserler ortaya koymuştur. Eserlerinde deyim ve atasözlerinin yer aldığı şiirsel, lirik bir dil kullanan Yaşar Kemal, kahramanlarını bölgesel ağızlarla konuşturarak canlı diyaloglar oluşturmuştur.

Türk edebiyatının değil dünya edebiyatının da önde gelen isimlerinden biri olan Yaşar Kemal, Nobel Edebiyat Ödülü'ne aday gösterilmiş, eserleri kırka yakın dile çevrilmiş, çok sayıda ödül almış bir yazardır. Yaşar Kemal'in şiir, hikâye, roman, röportaj, fıkra, deneme, makale, anı, halk bilimi türlerinde kırk beşin üzerinde eseri bulunmaktadır (Kemal 2007: 4). Yaşar Kemal, 28 Şubat 2015 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

2.2. Anadolu Ağzları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin sözcükleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına “ağız” adı verilir (Ergin 2009: 10). Türkiye Türkçesinin önemli dil alanlarından biri olan ağzlar (Akar 2006: 41), aynı dilin konuşulduğu çeşitli bölgelerde söyleyiş bakımından farklılıklar gösterirken ses ve biçim bakımından da farklı özellikler göstermektedir.

Türkiye Türkçesi ağzları; standart dilden farklı olarak dil bilimsel açıdan çok zengin bir malzemeyi barındırmaktadır. Ağzlar; ses, şekil, söz dizimi ve söz varlığı bakımından dil bilimi, halk bilimi, tarih, sosyoloji vb. alanlara malzemeler sunmaktadır (Karahan 2012: 9) Etimoloji çalışmalarında da mutlaka ihtiyaç duyulan dil alanları olan ağzlar üzerine Türkiye’de ve dünyada birçok çalışma yapılmıştır.

Türkiye Türkçesi ağzlarıyla ilgili ilk çalışmalar 1867’de A. Maksimov ile başlar. Bu çalışmalar Doğu bilimciler J. Thúry, I. Kúnos, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, Balkanoğlu, Balhassanoğlu, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze, T. Kowalski, J. Deny, M. Räsänen ile devam eder. Anadolu ağzları üzerine yapılan bu çalışmalarda ağzlar üzerine bir kısım metinler yayımlanmış, ağzların gramer yapısı ile ilgili bazı denemeler de yazılmıştır. Bu dönemde Anadolu ağzlarındaki bazı özellikleri ortaya koyan makaleler de yazılmıştır. Ancak sayıları birkaçı geçmeyecek kadar azdır. Lehistanlı Türkolog T. Kowalski, bu dönemde yapılan derleme ve araştırmalara dayanarak Anadolu ve Rumeli ağzlarının genel yapısını dil bilgisi yönünden değerlendiren bir makale yazar (Korkmaz 1976: 143-144).

Türkiye’de 1932 yılında Türk Dil Devrimi’nin yapılması Anadolu ağzlarına karşı ilgi uyandırmıştır. Anadolu ağzlarıyla ilgili ilk çalışmalar, sözcük derlemeler ile başlamıştır. 1933-1935 yılları arasında *derleme seferberliği* ile Anadolu’dan 150 bin fiş derlenmiştir. Derlenen bu malzeme Türk Dil Kurumu tarafından 1939-1949 yılları arasında *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* adıyla dört cilt olarak yayımlanmıştır. Bunlara daha sonra beşinci ve altıncı ciltler de eklenmiştir.

Derleme seferberliği ile yürütülen derleme çalışmaları dilden anlayın uzman kişiler tarafından yapılmadığından, çalışmalar derlenmiş sözlerin söyleniş biçimlerini ve anlam ayrılıklarını yeterince yansıtamadığından *Derleme Dergisi* tam olarak

bilimsel bir yayın niteliği taşıymıyordu. Bu bakımdan Türk Dil Kurumu *Derleme Dergisi*'ni bilimsel bir dergi haline getirebilmek için 1952'de yeniden derleme ve düzeltme çalışmalarına başlamış, bu yeni çalışma *Derleme Sözlüğü* adını almıştır (Korkmaz 1976: 145-146). Türk Dil Kurumunun derleyip yayımladığı *Derleme Dergisi* ve *Derleme Sözlüğü* Türkçenin söz varlığı çalışmalarında başvurulacak temel kaynaklardandır (Ölmez 2009: 223).

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili araştırma ve çalışmalar 1940'tan sonra önem kazanır, günümüze kadar pek çok ağız çalışması ortaya konur. Finli Türkolog Räsänen, Anadolu ağızlarıyla ilgili ilk derleme çalışmalarını 1925 yılında Karadeniz bölgesinde gerçekleştirir ve bunu 1933-1942 yılları arasında Orta Anadolu bölgesinde yaptığı çalışmalar takip eder.

Ahmet Caferoğlu, 1940'lı yıllarda Türkiye'deki Anadolu ağızları çalışmalarına öncülük eden isimdir. Ahmet Caferoğlu kuzeyden güneye, doğudan batıya Anadolu'nun birçok bölgesinden ağız malzemesi derler (Korkmaz 1976: 147). Hamza Zülfikar, Ömer Asım Aksoy, Kemal Edip Kürkçüoğlu, János Eckman, Zeynep Korkmaz, Şevket Beysanoğlu, Bahaeddin Ögel, Selâhaddin Olcay, Efrasiyab Gemalmaz, Mecdut Mansuroğlu da Anadolu ağızlarını inceleyen çalışmalar yapmışlardır.

1940'tan sonra Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili derleme ve araştırma çalışmaları yapılırken genel tasnif çalışmaları da yapılır.

Türkiye Türkçesi ağızlarını sınıflandırma çalışmaları 1896 yılında ilk Kúnos ile başlar. Bir başka sınıflandırma da Ahmet Caferoğlu tarafından yapılır. Tuncer Gülensoy, Özcan Başkan, G. Hazai, Milan Adamoviç, E. Piet Kral, Toori Hayashi, Tahsin Banguoğlu, Ahmet B. Ercilasun, Turgut Günay, Turgut Acar, Efrasiyap Gemalmaz, Hamza Zülfikar, Tuncer Gülensoy, Bernt Brendemoen, Zeynep Korkmaz ve Emin Eren Anadolu ağızlarını sınıflandırmaya yönelik çalışmalar yapan araştırmacılarıdır.

Anadolu ağızları ile ilgili son sınıflandırma çalışması *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı kitapla Leylâ Karahan tarafından yapılmıştır. Derlenen metinlerden ve o güne dek yapılan tasnif çalışmalarından hareketle Karahan, Anadolu ağızlarını üç ana ağız bölgesine ayırmıştır: Batı Grubu Ağızları, Doğu

Grubu Ağızları ve Kuzeydoğu Grubu Ağızları; bu ana ağız gruplarını da alt ağız gruplarına ayırmıştır (Karahana 2017: 1-2).

2.3. Çukurova Ağızları

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk çalışma Maksimov'un Hüdavendigâr ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı "*Opt izsledovanij tjurdkih dialektov v Hudavendigare i Karamanii*" (St. Petersburg 1867) adlı denemesidir (Korkmaz 1976: 143). Maksimov'un bu çalışmasından sonra, 1896'da İgnas Kúnos Türkiye Türkçesi ağızlarını tasnif etmiştir. Kúnos'tan sonra Caferoğlu (1946 ve 1959), Banguoğlu (Türkçenin Grameri ve TDE Ansiklopedisi), E. Piet Kral, Hayashi ve Leyla Karahan (1996) gibi araştırmacılar genel tasnifler yapmışlardır. Nemeth (1946), Hazai (1971), Korkmaz (1992), Hayashi (1984), Ercilasun (1985) gibi araştırmacılar da bölgesel tasnifler yapmışlardır. Kimi araştırmacılar da sadece bir ilin ya da bir ile bağılı bir ya da birkaç ilçenin ağızlarını tasnif etmiştir (Buran 2012: 42).

Türkiye Türkçesi ağızlarını sınıflandırma çalışmaları 1896'da ilk Kúnos ile başlamıştır. Kowalski, Kúnos'a dayanarak sınıflandırma yapmış ve bu sınıflandırmada Çukurova ağızlarına yer vermemiştir. Ahmet Caferoğlu da yaptığı ilk sınıflandırmada Çukurova ağızlarına değinmemiştir. Caferoğlu Fundamenta'daki sınıflandırmasında Güneydoğu Anadolu ağızları içinde Antalya ve Gaziantep ile birlikte Adana'yı da saymıştır. Banguoğlu, tasnifinde Çukurova ağızlarına değinmemiştir. E. Piet Kral'ın 1980'de yaptığı tasnifte de Çukurova ağızları işlenmemiştir. Çukurova ağızları, Leylâ Karahan'ın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı eserinde* Batı grubu ağızlarının VII. grubunda yer almaktadır (Yıldırım 2002:147).

Karahan'ın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı çalışmasında Çukurova ağızları, *Batı Grubu Ağızlarının* (Adana, Adıyaman, Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, İçel, İzmir, İzmit, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Uşak, Yozgat, Zonguldak ağızları) VII. Grubunda yer almaktadır. "Tarsus (İçel), Ereğli,

Konya merkez ilçesinin bazı yöreleri, Adana, Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman, Darendede, Akçadağ, Doğanşehir (Malatya), Birecik, Halfeti (Urfa) ağızları” bulunmaktadır (2017:171).

Batı Grubu ağızlarının özelliklerini Leyla Karahan (2017: 115-116) şu şekilde sıralar:

- Batı Grubu ağızlarında ilerleyici benzeşme, gerileyici benzeşmeden daha kuvvetlidir. Bu yüzden tek şekilli birçok ek uyuma tâbi olmuştur: *varıdı, yaparkan*.
- “*é > i*” değişimi bu ağızlarda yoğundur: *virnek*.
- “*r, l*” ünsüzleri önündeki ünlü türemesi bu ağızlarda düzenli ve kurallıdır: *ilimon*.
- “*g, ğ*” ünsüzleri iki ünlü arasında ve hece sonunda sızıcılaşır: *bağır-*.
- “*k->g-, k->ğ-, t->d-*” değişimleri de bu ağızlarda yoğundur *geçi, gız, daş*.
- “*ñ*” ünsüzü korunmuştur: *deñiz*.
- Zamir kökenli teklik 1. ve 2. kişi ekleri ile bildirme ekleri dar ünlülüdür. Bu ekler çokluk 2. kişide “*-sıñız / -siñiz / -suñuz / -süñüz* biçimindedir: *gelirim, gelirsiñ, gelirsiniz*.
- Çokluk 2. kişi iyelik eki ve iyelik kökenli kişi eki Doğu Grubu ağızlarında olduğu gibi büzülme ile yapısını değiştirmemiştir: *babañız, geldiñiz*.
- Duyulan geçmiş zaman eki çok şekillidir: *olmuş, gelmiş*.
- Şimdiki zaman eki genellikle geniş ünlülüdür: *geliyor, geliye*.

2.4. Çukurova Ağızlarının Özellikleri

Faruk Yıldırım, *Çukurova Ağızları-Adana ve Osmaniye İlleri II* adlı çalışmasında bölgenin ağız özelliklerini tespit etmiş, tespit edilen özelliklerden bazılarının bölgenin tamamında, bazılarının ise belirli bölgelerde görüldüğünü ifade etmiştir (2006: 25-36). Bölgenin tamamında görülen ağız özelliklerinden bazıları şöyledir:

- Sözcük başındaki *ğ-/ğ-* meselesinde */ğ-/* tarafındadır.
- Sözcük başındaki *k-/g-* meselesinde genel olarak standart Türkiye Türkçesiyle paralellik göstermekle birlikte belirli bazı sözcüklerde farklılaşır: *kölge, künde* “her gün” vb.
- Bölge ağızları, sözcük başındaki *t-/d-* meselesinde standart Türkiye Türkçesinden bazı farklılıklar gösterir: *daş, duz, dut-* fakat *tolu* “dolu”, *tiken* “diken” vs.
- İlk heceden sonra gelen hecelerde dudak ünsüzleri yanında bulunan ve Standart Türkiye Türkçesinde yuvarlak olan ünlüler bölge ağızlarında düzdür: *yāmur/yağmır, çamır, ğarpız...*
- Kalınlık-incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumları tüm ağız bölgelerinde vardır.
- Kapalı */ë/* ve damaklı */ñ/* sesleri bölgenin tamamında iştilir.
- Bölge ağızlarında ünsüz uyumları kurallı değildir.
- Zamir kökenli çokluk birinci kişi eki *-Iz*, Yörük ağız adacıkları hariç, bölgenin tamamında, bütün çekimler için yerini *-k /-k'*ye bırakmıştır.
- İstek kipinin çokluk birinci kişi çekimi bölge ağızlarının tamamında işlektir: *gelek, gidek...*
- */r/* ve */l/* ile başlayan yabancı sözcükler bölge ağızlarının tamamında ön türemeli olarak kullanılır.
- Bölge ağızlarının tamamında *-nl->-nn-* ve *-rl->-ll-* benzeşmeleri görülmektedir.
- Standart Türkiye Türkçesinde */i'/*li olan bazı sözcükler bölge ağızlarında yaygın olarak */é/* lidir: *gét-, gèy-* vb.

- İlgi durumu eki, teklik ikinci kişi iyelik ekinden önce gelirken meydana gelen $\tilde{n} > y$ değişmesine bölgenin tamamında rastlanır: *babayın* (senin), *eliyin* (senin) vb. (Yıldırım 2006: 32-33).

Yıldırım, aynı çalışmada Çukurova ağızlarını Kuzeybatı Çukurova Ağızları, Merkez ağızları ve Doğu Çukurova ağızları olarak sınıflandırmış ve Kuzeybatı Çukurova Ağızları ile Merkez ağızlarının Doğu Çukurova ağızlarına oranla birbirine daha yakın özellikler gösterdiğini söylemiştir (2006: 25-36). Doğu Çukurova ağızlarının araştırma sahasındaki diğer ağız bölgelerinden ayrılan özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- *-IşIn/ -UşUn* zarf-fiil ekinin kullanılması: *gelişin, görüşün, oturuşun* vb.
- *-IcI/-UcU* ekinin gelecek zaman eki olarak kullanılması: *gelicik* “geleceğiz”.
- *-Ik/ -Uk* ekinin geçmiş zaman eki olarak kullanılması: *gelik* “geldi” vb.
- Şimdiki zaman ekinin düzlük- yuvarlaklık uyumuna girmesi.
- *-mIş* ekli belirsiz geçmiş zamanın birinci kişilerinde *-mIssIm /-mIssIK* şekillerinin kullanılması: *gelmissim, gelmissik, bilniemissim, bilmemissik* vb.
- /y/ ünsüzünden önce gelen geniş ünlüyle /y/’den sonra gelen dar ünlünün yer değiştirmesi: *şehit >şiyet, gelmeyip > gelmiyep* vb.
- ‘gibi’ edatında */-b-/ > /-m-/* değişmesi: *gimi < gibi*.
- *-IncA /-UncA* zarf fiil ekinin sonundaki geniş ünlünün darlaşması: *gelinci/ gelincik, görüncü/görüncük, oturuncu/ oturuncuk* vb.
- İstek kipinin teklik birinci kişi çekiminin bulunması: *gelem, öleni* vb.
- *-(i)rak/- (i)rek* karşılaştırma ekinin işlek olarak kullanılması: *gencirek* “daha genç,” *gıysarak* “kısaca, daha kısa”, *azırak* “daha az” vb.
- Birleşik çekimlerde *i-* fiilinin kendini koruması: *geldim idi, ölsem idi* vb.
- ‘kadar’ edatının sonda /a/ türemesiyle *ğadara* olması.
- ‘eğer’ edatının /ğ/ > /ñ/ değişmesiyle *eñer/ eñere* olması.
- *+çA* ekinin *+A* yönelme durumu ekinden sonra gelerek sınırlandırma bildirmesi ve *-AnAçA* zarf-fiil ekinin kullanılması: *o zamanaca* “o zamana kadar,” *āşamaça* “akşama kadar,” vb. (Yıldırım 2006: 30-31; 306; 311-313).

Yıldırım, Kuzeybatı Çukurova ağızlarının belirgin özelliklerini de aşağıdaki şekilde sıralamış ve bu ağız bölgesini Orta Anadolu ağızlarına bağlamıştır (2006: 29; 311-313).

- Ünlüyle biten fiil tabanlarına şimdiki zaman eki geldiğinde tabanın sonundaki ünlünün uzaması: *gelmēyom, atlāyon, yapamāyor* vb.
- Dudak ünsüzlerinin yanında bulunan düz ünlülerin yuvarlaklaşması: *boba/bāba*.
- Standart Türkiye Türkçesinde görülmeyen katmerli birleşik çekimlerin ve ek-filinin birleşik çekimlerinin kullanılması: *olur umuşmuş, var imışdı* vb.
- /k/ ve /g / ünsüzleri boğumlanma noktalarını geriye çekerken bu ünsüzlerin yanındaki ince yuvarlak ünlülerin boğumlanma noktalarının da geriye kayması: *gôr-, gûl-* vb.
- Sözcük içi ve sonunda /k/ > /h/ değişikliği; *yapdıh, bah-* vb.
- Standart Türkiye Türkçesinde /e/’ li olan bazı sözcüklerin /i/’ li olması: *vir-, gice* vb.
- Şimdiki zaman eki -yor’un -yo olarak kullanılması.

Yıldırım, Merkez ağızlarını bölgedeki diğer ağız gruplarından ayıran özellikleri de şöyle sıralar:

- Şimdiki zamanın çokluk birinci kişisinde -yoruğ/-yoruğ ve bunların birinci ünlüsünün az çok daralmış şekilleri kullanılır. Aynı ekte /y/’nin zayıfladığı ve düştüğü de görülür: *gidiyoruğ/gidiyoruğ vb.*
- Şimdiki zaman ekinden önce gelen ünlü bazen yuvarlaklaşır: *gelüyrum* vb.
- Belirli bazı sözcüklerde yer yer /e/ > /è/ değişmesi görülür: *gètir-, kès-* vb.
- Gelecek zaman çekimi diğer ağız gruplarından az çok farklıdır: *gelecem, gideciyik* vb. (2006: 30).

Yıldırım, Çukurova ağızlarını Kuzeybatı Çukurova ağızları, Merkez ağızları, Doğu Çukurova ağızları şeklinde üçe ayırırken ağız bilimi çerçevesinde tarihî ve etnik yapıyı da göz önünde bulundurmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

YAŞAR KEMAL'İN ROMANLARINDA ÇUKUROVA AĞZINA AİT SÖZCÜKLER VE ETİMOLOJİLERİ

aba¹ Abla, büyük kız kardeş. DS I *aba* [*abaka, abalık, abba, abı, abıca, ...*] (Af., Es., Ay., Sn., Sk., Vn., Kr., Ada...) 1a. *apa* [*aba, ebe, epe*] modern Türk dillerinde “ata”, “cet”; “dede”; “nine”, “büyükanne”; “baba”; “anne”; “amca”, “hala”, “ağabey”, “abla”, “ebe” anlamlarına gelmektedir (Clouston 1972: 5a); *aba* “ana, anne; nine, anneanne” (YTS 1983:1a).

Akrabalık terimi olarak kullanılan bu sözcüğün varlığını sürdürdüğü bazı Türk dilleri şöyledir: Tkm. *afa* “anne”, YUyg. *apa* “anne, abla”, Öz. *apa, apay* “abla, anne, nine, kadınlara saygılı seslenme”, Nog. *aba* “anne”, Kzk. *apa* “anne, abla”, Tuv. *ava* “anne”. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Li 1999: 121.

“*Nasılsın Ceren aba? İyiyim Kerem. Ağlar. Aaah, Kerem, soylu, Demirciler Ocağı piri, dal boylu dedeni yaktılar. Cayır cayır yaktılar...*” (BBE, s. 165)

abara² √ Ar. *abbāra* Su değirmenlerinde suyun basıncını çoğaltmak için yapılan, büyük bir huni şeklindeki hazne. DS I *abara* (To., Mr., Hat., Sv., Yz., Ada.) 11a. Tietze, *abara / abbasta* “oluk”, Arapça *abbāra* (Suriye dialekti) “geçiş, geçiş yeri”, “Güneydoğu Anadolu ve Arap şehirlerinde kısmen yer altında devam eden yaya yolu” anlamlarını vermektedir (2002: 72b).

“*Değirmenin abarasında akan suyun güçlü düşüşü patlıyor, gecenin karanlığına yayılıyordu.*” (İM 1, s. 235)

açkı √ *aç-kı* Anahtar. DS I *açkı* (Af., Kü., Kc., Zn., Ks, Ng., Ada., Ed., To.) 56b, *açku* “anahtar” (YTS 1983: 2a).

¹ *aba* Sözcüğün DS’ de tespit edilen diğer anlamları şöyledir: 1. Anne. 2. Üvey anne, analık. 3. Büyükanne. 4. Kaynana. 5. Yenge. 6. Teyze. 7. Hala. 8. Yetişmiş, bülüğe ermiş, küçük kız kardeş. 9. Hanım, hanımefendi. 10. Baba.

² *abara* 1. Tarlalarda bir taraftan bir tarafa su geçirmekte kullanılan tahta oluk. 2. Çift demiri ve pullukla açılan su yolu. 3. Çift demirin açtığı çizgi, saban izi. 4. Su oluşunun iki başından üstüne oturduğu duvar. 5. Köy evlerindeki tavanlarda iki direk arasındaki boşluk 6. Tünel.

Tietze, *açkı* sözcüğünün anlamını *açku I* maddesinde vermektedir. *açku* sözcüğünün Arapça *miftâh* “anahtar” gibi “açanı” ifade ettiğini oysa birçok dilde bu aletin “kapatan” olarak kabul edildiğini (Lât. *claudere* “kapatmak” → *clavis* “anahtar”, Alm. *schließen* → *schlüssel* “kapatan”) söylemektedir. Sözcüğün mecazi anlamını da “çözüm” olarak vermektedir (2002: 93b). Sözcük örnek cümlede de “çözüm” mecazi anlamıyla kullanılmaktadır. *açkı* sözcüğü fiilden isim yapan *-GI* eki ile türemiştir. Türkçede *-GI / -GU* eki işlek eklerden biridir. Ek çeşitli araç gereç adları (*askı, çalgı, silgi* vb.), somut adlar (*baskı, bitki, sergi* vb.) ve soyut adlar (*bulgu, bilgi, duygu* vb.) türetebilir. *açkı* sözcüğünde ekin araç-gereç adı türettiği görülmektedir.

“Osman Ferman! İşte bu ad, bir büyüğü *açkıydı*.” (AGSS, s. 203)

açkı sözcüğü Eren’in sözlüğünde de *anahtar* maddesinde geçmektedir. Eren, ağızlarda *anahtar* yerine *açacak, açar, açkı, açkıç* biçimlerinin de kullanıldığını ifade etmektedir. Eren, sözcüğün Türk dillerindeki karşılığını da vermektedir: Az. *açar*, Tkm. *açar*, TatK. *açkıç*, Krg. *açkıç*, Kzk. *aşkış*, KKlp. *aşkış ~ aşar* (1999: 12a).

afsun³ √ Far. *afsûn* (Steingass 1998: 836) Sihir, büyü. DS I *avsun* [avsin] (Dz., Ng.) 393a.

“*Muskalymış, dualymış, afsunluymuş*.” (İM 2, s. 256)

afur tafur Çalım.

Türkiye Türkçesindeki *afra tafra* sözcüğünün Çukurova ağızındaki biçimidir. Tietze, *afur tafur/avur tavur* ikilemesinin *afra tafra* sözcüğüyle benzerlik gösterdiğini ama ikilemenin çıkış noktasının Arapça *tavur* (<*tavr*) “yapmacık, büyüklük, gösteriş” sözcüğü olduğunu ifade etmektedir (2002:107). Ayverdi de *tafur* sözcüğünü Ar. *tavr* > *tavur* > *tafur* biçiminden getirmektedir (2006: 36a).

“*Afurundan tafurundan yanından geçilmiyordu*.” (İM 3, s. 187)

ağar/ ağrı: ilk göz ağrısı dey. İlk sevilen.

Eski Türkçe *agrığ* “acı, keder, acı veren” (Clauson 1972: 90a-b) anlamında kullanılan sözcük “doğum sancısı” anlamına da gelmektedir. Sözcük “kıymetli” mecaz anlamında da kullanılmaktadır. *İki gözüm, (ilk) göz ağrısı, göz bebeğim*,

³ *afsun* 1. Üfürük, nefes. 2. Hoca ve şeyhlerin afsunlamakta kullandıkları bir madde. 3. Telkin, tesir. 4. Hastaları iyileştirmek için suya dökülen eritilmiş kurşun.

gözünün bebeği gibi deyimlerde “göz” sevilen, kıymetli olan ve kıskanılan kişinin yerine konmaktadır (Baş 2016: 29).

Tietze, sözcüğün isim kökü ve fiil kökü olarak kullanıldığını ifade etmektedir (Tietze 2002: 113b). Eski Türkçenin fiilden isim türeten -g eki, ünlü ile biten fiillere bir bağlantı ünlüsü almadan doğrudan doğruya eklendiğinden, -g'nin erimesinden sonra fiil kökleri isim durumuna geçmiş; böylece hem fiil hem isim kökleri hem de bunlardan kurulan isimler aynı ses yapısına girmiştir: *acı-/acı-g>acı, ağrı-/ağrı-g>ağrı* gibi (Korkmaz 2009: 82).

“İşte o ilk sevincin, ilk göz ağarındır, o ilk zeytini yemeyip bir armağan gibi saklayacaksın.” (FSKAB, s. 92)

agel √ Ar. *agel* Arap erkeklerinin kefiyelerinin üzerine bağladıkları, yünden örülmüş kalın çember bağ (Tietze 2002:108a).

“Ageli sırma, sim işleme. Gözleri kara, çenesi sivri, kara sakalı değirmi, bıyıkları sarkmış.” (DÇC, s. 29)

ağız Sefer, defa, kere, kez. DS *ağız* [*ağaz*] (Uş., Brd., Kü., Sm., Gaz., Sv., Ada.) 94a. *ağız* sözcüğü “kere, parti” anlamında kullanılan bir sözcüktür (Tietze 2002: 111b). Olgunlaşan pamuk kozalarının toplanma işleminin her birine *ağız* denir. Bir tarlada toplama vakti gelen kozalar toplanır, buna ilk *ağız* denir; bir süre sonra kalan kozalar açar, onlar da toplanır, buna da ikinci *ağız* denir. Böylece bir tarladan üç *ağız*, dört *ağız* pamuk kozası toplanır (Püsküllüoğlu 2014: 35b).

“Tarlaların ikinci üçüncü ağızları da çok çiçek dökmüş, çok pamuk açmıştı. İkinci üçüncü ağızlardan da hemen hemen birinci ağız kadar pamuk aldılar.” (ÖO, (s.333)

ağna- Hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak. DS I *ağnamak* [*ağnanmak, analamak, ānamaḥ, anamak...*] (Af., Brd., Dz., Brs., Zn., Sm., To., Kr., Vn., Ada.) 106a; *ağnamak* “yatıp yuvarlanmak, debelenmek” (YTS 1983: 4b).

Clauson *ağna-* sözcüğü için, *agan* “bitkinlik, yorgunluk” isminden *ağna-* “debelenmek, yuvarlanmak” (özellikle at ve diğer hayvanlar için kullanılır) etimolojisini vermektedir (1972: 88a). YUyg. *agna-*, Öz. *agna-*, SUyg. *agina-*, Tuv. *ağnaaştan-* “yuvarlanmak” (hayvanlar için), Hak. *ağahtan-* “yuvarlanmak”

(hayvanlar için), Alt. krş. *añnan-*, *añdan-* “dönmek, çevrilmek”, Yak. *aañnaa-* “yuvarlanmak” (atlar için) (Ayazlı 2016: 38).

“*Kocaman gövdesiyle ağnamış yatmış. İri, tüylü, uzun gövdenin kalıbı çıkmış altın toprağa...*” (BBE, s.63)

ahfad √ Ar. *ahfād* (Ar. *ḥafīd* “torun”un çoğulu) (Ayverdi 2006: 55a). Oğul, oğullar, torunlar (Devellioğlu 1996: 16a).

“*Ne zahmet nuru aynim ne zahmet muhterem Dulkadirinin ahfadı ne zahmet!*” (İM 4, s. 262)

akarak √ *ak-ar+ak* Su yolu (Püsküllüoğlu 2014: 36a).

akar “dere, ırmak” sözcüğü *ak-* fiil köküne sıfatlar ve çeşitli kalıcı isimler türeten geniş zaman sıfat fiil eki *-Ar* eki ile türemiştir. *-Ar* eki için bk. Korkmaz 2009:104. *akarak* biçimi de *akar* ismine *+Ak* küçültme eki getirilmesiyle “su yolu” anlamı kazanmıştır. Eski Türkçedeki *+GAK* küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkili *+Ak* eki benzetme ve küçültme işleviyle isimler türetir: *başak*, *benek*, *bucak* (ET <*buçgak*), *yolak* vb. (Korkmaz 2009:35).

“*Pınarın akarağı sel sularıyla birleşmiş, taşmış, yanı yöreyi almıştı.*” (İM 3, s. 416).

alaçık √ **alak* “kulübe” + *çuk* (küçültme eki), Üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, bağ kulübesi, çardak. DS I *alacık* [*alacıḥ*, *alacuk*; *alaçak*, *alaççık*, *alaçıḡ*, *alaçık*, *alaçik*, *alaçuḥ*...] (Es., Af., Mn., Çkr., To., Gr., Mer., Ada.) 178b. *alacuk* [*alacık*, *alaçık*, *alaçuk*] “göçebe çadırı” (YTS 1983: 6b).

Clauson, Eski Türkçe *ala:çu* “çadır, baraka”, sözcüğünün söz sonu *-k*’li biçimlerinin de görüldüğünü bu tutarsızlığın da sözcüğün ödünçleme olabileceğini düşündürdüğünü söylemektedir. Sözcüğün hemen hemen hep *-k*’li olarak ses değişimleriyle ve genellikle “ağaç dallarından yapılan kulübe” anlamıyla kimi Türk dillerinde varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir (1972: 129b). Ayrıca bk. *alacuk* (*alacık*, *alaçık*, *alaçuk*) “göçebe çadırı” (YTS 1983: 6), (UW 91a).

Tietze sözcüğü **alak* “kulübe” ve *+ (küçültme eki) çuk* (2002: 138b) biçiminde çözümler. Tietze’nin etimolojisini Türkçede söz içi *-k-* ünsüzü düşmesi destekler niteliktedir. Türkçede sonu *-k* ile biten bazı sözcüklere küçültme eki geldiğinde son

sesteki -k ünsüzünün düştüğü görülmektedir: TT *minik+cik* > *minicik*, *büyük+cek* > *büyücek*, *sıcak+cık* > *sıcacık*, *yumuşak+çık* > *yumuşacık*, *çabuk+çak* > *çabucak*. Ayrıca bk. TMEN 519, Ayazlı 2016: 44.

Eren, *alaçık* “çalı çırpıdan yapılmış kulübe” sözcüğünün ağızlarda yaygın olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Sözcük, Az. *alaçığ*, TatK. *alaçık*, Bşk. *alasık*., Krg. *alaçık*., KKİp. *ılaşık*. Kzk. *laşık*. Kazakça (baştaki *a-*’nın düşmesi normaldir), Tuv. *alajı*, Yak. *alasa*, Çuv. *laś*. Eski Türkçede *alaçu* olarak geçmektedir. Orta Türkçede de *alāçu* biçimi kullanılır. Kumancada *alaçuk* olarak geçer (1999: 7a-b).

“Çukurun insanları sıcağa, toza, sineğe yakalanmadan göçlerini yükletip yaylaya, o mavi dağlara göçer, mavi soğuk suların başına çadırlarını, alaçıklarını kurarlardı.” (İM 3, s. 11)

alaf √ Far. *ālāv* Alev (Steingas 1998: 92a). DS I *alaf* [*alav*, *alavi*, *alef*, *alov*] (Af., Uş., Ada., Sv...) 182a.

Tietze etimolojik sözlüğünde *alaf* (2002: 138b) sözcüğünü *alev* maddesine gönderir, dolayısıyla ondan değişmiş bir biçim olduğunu düşünmektedir. Farsça zannedilen bu sözcüğü J. Denny’nin Türkçe kabul ettiğini ifade etmektedir (2002: 150a).

“Dağ gibi de *alaf* almış, yalima kesmiş yüreğim var. Köyümün ulu namusuna hile getirenleri karıncalar gibi ezerim ha.” (O, s.304)

alafetsiz √ Far. *ālaft* “affliction, grief” (Steingas 1998: 94b) + T. *siz* Uğursuz. *alafet* “uğur” (Topçu 2008:194).

“*Amma senin şu alafetsiz ağzın hiç durur mu?*” (ÖO, s. 135)

alayı vala √ Far. *ālāy* “defiling, a defiler” (Steingas 1998: 92a) *vālā* “eminent” (Steingas 1983: 1453a). Gösterişli, debdebeli bir şekilde (Ayverdi 2006: 92b).

ālāy-ı vālā sözcüğü harfiyen “büyük bozulmalar” anlamındadır. Sözcük anlam genişlemesi ile “gösterişli, debdebeli” anlamını kazanmıştır.

“*Kasabalılar Arif Saim Bey’i Adana tren istasyonunda alayı vala ile karşıladılar.*” (İM 4, s. 619)

alımcıl √ *al-im+cıl* Talip, müşteri, satın almaya istekli olan kimse. DS I *alımcıl* [*alıcım*, *alımcır*, *alımker*, *alımkerim*] (Ama., Çr., Mr., Ng., Kn., Mer., Mg.) 218a.

Sözcük *al-* fiilinden, fiilden isim yapan *-Im* eki ve isimden isim yapan *+cII* eki ile türemiştir. *+cII* eki eklendiği isme “bir şeye düşkünlük, alışkanlık, bağımlılık, benzerlik” işlevleri katan isim ve sıfatlar türeten bir ektir: *sucul, balıkçıl, barışçıl, bencil* gibi. *alımçıl* sözcüğü de isim ve sıfatlardan türetilmiş *olumcul, ölümcül, iyicil, kötücül* sözcükleri gibi “bir şeye meyilli olma, eğilimli olma” işlevi kazanmış bir sözcüktür (Korkmaz 2009: 44). Banguoğlu’na göre az sözcük türeten *+cII* ekinin Anadolu ağızlarında görülen örnekleri şunlardır: *evcil, bencil, anacıl, babacıl, elcil, öncül, soncul, avcıl, alımçıl, insançıl, ölümcül* (2007:165).

“Köylülerle de konuşurmuş, üç köy çiftliğine alımçıl olmuş.” (KK, s. 245)

alımkar √ T. *al-ım*+Far. *kār* (Steingass 2005: 1001a). DS VI *alımkā* “alıcı olan” (Af.) 4417b.

Tietze *alımkar* sözcüğünü *alımkā*/*alımker* “almaya ve kabul etmeye istekli” olarak vermektedir. Farsçada *kardan* “yapmak, etmek” fiilinden meydana gelen *-kār* eki bir isme geldiğinde “o şeyi ya da işi yapan” anlamlarında sıfatlar türeten bir ektir: *günahkār, bestekār, davetkār* vb. Bu ek aynı zamanda Türkçe sözcüklere de getirilmektedir: *geçimkār, verimkār, satımkār* (2002:152b-153a). Tietze’nin verdiği örneklere *alımkā*’ı da ekleyebiliriz.

“Sen hiçbir şeye karışmayacak, tayları alımkar gözükmeyeceksin.” (KK, s. 387)

alış⁴ √ *al-ış*- Tutuşmak, yanmaya başlamak. DS I *alışmak* [*alışmah, alışmak*] (Zn., Ks., Çkr., Çr., Or., Sv., Vn.) 220b. krş. *tutuş*-.

alış- sözcüğü *al-* fiiline, fiil kök ya da gövdeleri ile isimden türemiş fiillere gelerek birkaç farklı işlev yüklenmiş çatı eki olan *-(I)ş*-/*-(U)ş*- getirilerek oluşmuştur. Çok işlek olan bu ekin asıl görevi, işteşlik temelinde otaklaşa bir işi göstermedir. Bunun yanı sıra *-(I)ş*-/*-(U)ş*- eki fiil kök ve gövdelerinden kendiliğinden oluş bildiren fiiller de türetir: *alış*-, *uyuş*-, *tutuş*-, *yetiş*- vb. (Korkmaz 2009: 132).

“Kerem körüğü çekti. Kömürler alıştı.” (BBE, s. 308)

“Birinde ben bir hiltanlığa girdim. Atlı hiltanlığı dört yandan alıştırdı; ben yanmadım.” (BBE, s. 171)

---

⁴ *alış*- 1. Ağaç veya demir, yontuk yerlerinde birbirine uygun gelmek, intibak etmek. 2. Suyu emerek tavlı hale gelmek.

alkış √ *alka-ŝ* > *alkış* Hayır, dua, iyi dilek. DS I *alkış* [*alhıŝ*] (Af., İz., To., Sv, Mer.) 223a.

alkış ‘övmek, övüş, dua’ (YTS 1983: 8a). Eski Türkçe *alkış* “medhetme, övgü” *alka-* “methetmek” fiilinden gelmektedir (Clauson 1972: 137b-138a). *ŝ* ünsüzünün yanındaki ünlüyü daralttığı diğer örnekler için bk. *karga-* > *kargış* , *busa-* > *busuŝ-*. Tkm. *alkış* ‘şükran bildirme, teşekkür etme’, Alt., Tel. *alkış*, Şor., Kuğ., Küer., Bar. *algıŝ*, Hak. *algas*, Yak. *algıs*. Uygurca, Orta Türkçe, Eski Kıpçakçada *alkış* olarak kullanılır. Eren de sözcüğün ‘övmek’ anlamına gelen *alka* (**alkı-*) kökünden geldiğini savunmaktadır: *alka-* (**alkı-*) -*ŝ* (1999: 9a).

“*Sonra Hocaya alkıŝlar etti, dualar okudu.*” (İM 4, s. 355)

allalem √ Ar. *Allāhū a’lam* Zannedirim, herhalde, belki de, galiba. DS I *allalem* [*allalliğm, allame, allehelem, allelem, alleylem*] (Hat.) 224a.

Arapça *Allāhū a’lam* “Allah daha bilicidir” anlamında kullanılmaktadır (Tietze 2002: 156a). *allalem* sözcüğü *Allāhū a’lam* terkibinden değişmiş bir biçimdir. krş. Az. *Allahülalem* “Allah her şeyin en iyisini bilir” anlamında kullanılan bir söz (AzTS 2018: 145b).

“*Ayağını kaldır bakalım, kaldır hele, allalem bunların dibi de delik.*” (İM 3, s. 56)

angıla- √ *an-gı+la-* Anımsamak, hatırlamak (Püsküllüoğlu 2014:37a).

angı isim gövdesi *an-* “anmak” kökünden fiilden isim yapan +*gI* eki ile türemiştir. Türkçede işlek bir ek olan +*gI* eki genellikle tek heceli fiil kökleriyle çatı ekleri almış fiil gövdelerinden çeşitli araç-gereç isimleri, somut ve soyut isimler türetir: *atki, bıçkı; sergi, vergi; övgü, saygı* vb. (Korkmaz 2009: 81). *angı* sözcüğündeki -*gı* ekinin soyut bir isim türettiği görülmektedir. *angıla-* sözcüğündeki +*la-* eki isimden fiiller türeten çok işlek bir ektir. Tek veya çok heceli isim kök ve gövdeleriyle sıfat, zarf vb. isim soylu sözcüklere de gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türetir: *hatırla-, tekrarla-, kuzula-, demle-, gerile-, genişle-* vb. (Korkmaz 2009:117).

“*Tatlı bir sıcaklıkla o günleri angıladı.*” (O, s.106)

ansı- √ *an-sı-* Anımsamak, hatırlamak (TS 2011: 132b).

Türkçede fiilden fiil yapan *-sI-* eki (Clauson xLVi, deverbal suffixes) nadir kullanılan bir ektir. Eski Türkçe *emsi-* “sulanmak (ağzı)” (*böri ağzı emsi-* “kurdun ağzı sulanmış”) için bk. Clauson 1972: 164b. Tietze, etimolojik sözlüğünde *ansın-* “söz söylemek isterken söyleyememek, tutulu kalmak” fiilini madde başı yapar. Ekin fiilden desiderativum (istek) vb. anlamda fiiller türettiğini ifade eder. *-sı- /-sın-/ -sa-* genişlemesi için bk. 2002: 14b, 181b.

“Kel Hamzayı ansımaya çalışıyor, gözlerinin önüne getiriyor, sonra birden yitiriyordu. Kafasında yaralar vardı, onu ansıyor. Bir de kolları çok uzundu, dizlerinin oraya kadar inerdi, onu ansıyor.” (İM 2, s. 204)

ansıla- √ *an-sı+la-* Anımsamak, hatırlamak.

ansı- gövdesi *an-* “anmak” kökünden fiilden isim yapan *-sI+* eki ile türemiştir. Yaygın olmayan *-sI+* eki için TT *tüt-sü, sin-si, *yat-sı* bk. Eker 2011: 345.

-sI eki Eski Türkçede *-sIg/-sUg; -sIk/-sUk* olarak görülmektedir. Eski Türkçede sıfat ve isimler türetmiş bu ek Türkiye Türkçesinde yalnız üç sözcükte bulunmaktadır. Korkmaz’a göre bu ekin işlev değişikliğine uğrayıp uğramadığı kesin olarak bilinemiyorsa da *yatsı* (<*yat-sıg, yat-sık* “yatacak zaman, yatma zamanı”) sözcüğünde aynı işlevin sürdüğü söylenebilir. Başlıca örnekleri şunlardır: *tütsü, yatsı, yassı* (< *yaz-* “yaymak, yassılaştırmak”) (2009:105-106).

“Hasan ansılar, onun da omuzunda gök boncuklar arasında yılan başı kemiği yanında bir uzun gagalı kuş başı asılıydı.” (YDGB, s. 13)

ansıt- √ *an-sı-t-* Üstü kapalı anlatmak, sezdirmek, anımsatmak. krş. Mersin ağzı *ansıt-* “anmak, söz açmak, çıtlatmak, sezdirmek” (Tor 2004: 29). DS I *ansıtmak* [*anıştırmak, anıştırmak, anışdırmak, anıştırmak, anıştırılmak, ansıtmak*] (Ml., Mer., Hat., Ada., Kn.) 270b.

“Hakkıydı ya, usta şaşırmişti, dalgındı, belki de günleri iyi saymamıştı, ansıtsa mıydı?” (AGSS, s. 153)

apış- : *apışıp kal-* dey. Ne yapacağını bilemez duruma gelmek.

apış- “şaşkınlıktan söyleyecek söz bulamamak” için bk. *apış-* II Tietze 2002: 187b, *apuş-* Meninski I: 33.

“*Tilki onları görünce apıştı kaldı, yerinden kıpırdayamadı.*” (İM 4, s. 351)

argın⁵ √ *ar-gın* Yorgun, zayıf, bitkin. DS I *argın* [*argun*] (Sm., Ezc., Kn.) 311b. *argun* [*argın*] 1. “yorgunluk” 2. “yorgun” (YTS 1983: 11b).

argın fiilinin kökü olan *a:r-* “zayıflamak, güçsüzleşmek” için bk. Clauson 1972: 193a. Türkiye Türkçesinde *-GIn* eki ile türemiş sözcükler oldukça fazladır: *vurgun*, *bilgin*, *etkin*, *dalgın*, *seçkin*, *salgın*, *kırgın*, *pişkin*, *küskün* vb. *-GIn* eki için bk. Eker 2011: 345; Ergin 1998: 189.

“*Babalarına baktılar ki ne görsünler, o gülen, şakalaşan, sevinç yaratan babaları gitmiş yerine argın, yüzü kırışık içinde bir adam gelmiş oturmuş.*” (ÇDÇA, s. 49)

aş- Çiftleşmek (hayvanlar için). DS I *aşmak* (Af., Ay., Kc., Sm., Ama., To., Sv., Nğ., Mer., Mğ., Kıbrıs) 361b.

Eski Türkçe *aş-* sözcüğü “aşmak (dağ vb. bir şeyi, daha sonra bir şeyden)” anlamındadır (Clauson 1972: 255a-b). Tietze’nin sözlüğünde, *aş-* sözcüğüne şu anlamları ile rastlanmaktadır: “bir şeyin üstünden geçmek”, “çiftleşmek için dişinin üstüne çıkmak”, “uzaklaşmak, kaçmak” (2002: 214a) *aş-* sözcüğü zamanla “çiftleşmek (hayvanlar)” anlamını kazanmıştır.

“*Yağız at, bu sırada kısrağa aştı, gözleri birkaç misli büyümüş, sağrısı kırışmış, seyiriyordu.*” (İM 4, s. 192)

avurt⁶ Ağzın içi. DS I *ağurt* (Zn., Mğ.) 115a.

Eski Türkçe *adurt* “yanak kesesi” (Clauson 1972: 65a). Uyg. *adurt*, Çağ. *awurt*, Kıp. *oğurt-ovurt*, Osm. *avurt*, Tkm. *ovurt*, Nog. *uvirt*, KKlp. *urt*, Krg. *ürt*, Bar. *aurt* “*avurt*”, Tel., Alt. *urt* “*avurt*”, Tel. *ürt*, TatK. *urt*, Bşk. *urt*, Sag., Koy., Kaça., Şor. *ort* (Eren 1999: 26a).

“*Günlerden beri de döğen sürüyor. Bu yüzden, bir deri bir kemik kalmış... Yüzü buruş buruş. Derisi sarkıyor gibi... Kapkara kesilmiş... Gözleri de iyice çukura kaçmış, avurtları geçmiş...*” (İM 1, s. 49)

avur zavur⁷ Kuru gürültü. DS I *avur zavur* [*avır zavır, avurt zavurt*] (Sv.) 396b.

⁵ *argın* 1. Beceriksiz.

⁶ *avurt* 1. Çene.

avur tavur “afra tafra” ikilemesi *avur zavur* biçiminde değişmiştir. krş. *avurt zavurt*, *ıvır zıvır*, *kambur zambur*, *kıvır zıvır* (Tietze 2002:232).

“*Avuru zavuru köyü tutmuştu.*” (İM 1, s.104)

az boz Az buçuk, biraz, azıcık, oldukça. DS I *azboz* (Tr., Ada.) 436b.

az buz/ az boz “az, ihmal edilecek miktarda” anlamında olumsuz cümlelerde kullanılan bir ikilemedir (Tietze 2002: 245b).

“*Arkamızda az boz candarma yok.*” (İM 1, s. 15)

babaç √ *baba+ç* Güçlü, kuvvetli, cesur, yiğit, iri yapılı. DS I *babaç* [*babacan*, *babaçan*, *babaş*, *baboş*] (Mn., Ba., Es., Krk.) 447b.

babaç sözcüğündeki +ç eki eklendiği sözcüğe büyültme ve küçültme işlevi katan bir ektir. +ç eki ile türetilmiş bazı örnekler şöyledir: *anaç*, *topaç*, *küpeç* “küçük küp” vb. (Korkmaz 2009:34).

“*Öğleye kadar irili ufaklı tam on bir tane kurbağa yakaladı, ama o iri babaç kurbağayı beş sefer gördü de gene yakalayamadı.*” (AGSS, s. 397)

badıl badıl √ *badı+l* Çarpık, eğri, yalpalayarak yürüyüş, ördek yürüyüşü. DS I *badı badı* [*badal badal*, *bıd bıd*, *bidi bidi*] (Sn., Ama., Ank.) 465b.

badıl sözcüğü, Türkiye Türkçesi ağızlarında *badı* “çarpık, eğri, yalpalayarak yürüyüş, ördek yürüyüşü” (Mn., Ank., Ky.) olarak görülen yansımali köklerden isimler türeten +*il* ekiyle (*şır+ıl*, *pır+ıl*, *gür+ül*) türemiştir. krş. Gag. *badı badı* “kazları çağırmak için kullanılır”, *badı* “kaz” (konuşma dilinde) (GagTS 1991: 27b).

“*Ördekler gibi de badıl badıl yürüyordu karnı doyunca, bacaklarını iki yana açarak, ağırlığını taşıyamayarak.*” (AGSS, s. 337)

balkı⁸ √ *balk+ı-* Parlamak, parıldamak, göz alıcı güzel olmak. DS I *balkımak* [*bıldırdamak*, *balgımak*, *balgınmak...*] (Af., Brd., Dz., Ay., İz., Mn., Ama., Ur., Gaz., Mer., Ng., Kn., Ada., Mğ.) 507b.

balkı- biçimi, *balk* “şimşek” sözcüğüne isimden fiil yapan +*I* eki getirilerek türetilmiştir. +*I* / +*U* eki Türkiye Türkçesine bazı eski türemiş sözcüklere gelmiş ölü

⁷ *avur zavur* 1. İvır zıvır, abur cubur, gereksiz şeyler, anlamsız sözler.

⁸ *balkı-* 1.Şimşek çakmak.

bir ek durumundadır. Bu nedenle yeni türetmelere elverişli değildir. Öyle ki bazı örneklerde ekle kök kaynaşmıştır: *ağrı-* < *ağır+ı-*, *bayı-* “zenginleşmek”, *taşı-* < *taş* “dış” vb. (Korkmaz 2009: 114).

“*Bir gün bakarsın, Anavarza ovasında bin bir renk içinde balkıyarak, savrulurak bir kelebekler fırtınası esmektedir.*” (İM 2, s. 11)

barhana⁹ √ Far. *bār-hāna* (*bār* “yük”+ *hāna* “ev”) Ev eşyası. DS I *barhana* [*berhana*] (Brs., Ar., Vn., Sv., Mer.) 531a.

Farsça birleşik bir isim olan *barhana* sözcüğü Devellioğlu’nda 1. “yük” 2. “yolcu eşyası indirilecek yer” (Devellioğlu 1996: 71a) anlamındadır. Steingass’ın sözlüğünde ise sözcüğe şu anlamlar verilmiştir: seyahat sırasında eşyaları yağmurdan korumak için direklere gerilmiş çadır veya kumaş; çuval, torba; yüklerin yerleştirildiği yük hayvanları için semer; bagaj (özellikle kralların, önemli kişilerin seyahat sırasında kullandığı); bir yerden bir yere taşınan mallar, eşyalar (1998: 142a).

Yaşar Kemal’e ait örnek cümlede net olarak Steingass’taki “bir yerden bir yere taşınan eşyalar” anlamı görülmektedir.

“*Buna dayanamayan Paşa Ahmet de mitili barhanayı toplamış, soyunun köyüne, eski baba konağına dönmüş, köyün de muhtarlığını almıştı.*” (İM 4, s. 455)

bastık √ *bas-tık* Pestil. DS I *bastık* [*basdık, basdik, basduh, bastık, bastuh*] (Ezc., Dy., El., Ml., Ur., Mr., Gaz., Sv., Kn...) 546b. *başdık* “üzüm şirasını kaynatıp içine nişasta bulamakla yapılan pelte” (YTS 25a).

Ağızlarda *pastık* da denir (Eren 1999: 41b). Ermenice *pasteł* < Yunanca *pastilos* > Türkiye Türkçesinde *pestil* (Menz 2009: 104), (Tietze 2002: 288a). *bastık* ile Ermenice *pasteł* ve Yunanca *pastilos* arasında büyük fark vardır. Güneşle direkt temas eden pestil, iyice kuruduktan ve çıtır hale geldikten sonra bezden ayrılarak tenekelere bastırılıp saklanır. Pestilin bastırılarak saklanması *bastık* sözcüğünün Türkçe *bas-* fiilinden türediğini göstermektedir. *bastık* için bk. Gülensoy 2007: 117a.

⁹*barhana* 1. Eşya konulan yer. 2. Motor ve kayıkların yağmurdan ve güneşten korunması için yaovlan üstü kapalı yer. 3. Büyük kazan. 4. Gayet büyük ev. 5. Kaba tüylü halı.

“Bütün kış yemez, içmez, eline ne geçerse biriktirir, torununa saklardı. İri narlar, olgun kavunlar, karpuzlar, Maraş dağlarından gelen bastıklar, kuru dutlar, üzümler, her şey, her şey torunu içindi.” (İM 2, s. 348)

başaça¹⁰ √ baş+a+ça Sonuna kadar, mutluluğunu derecesini, sonsuzluğunu anlatmak için kullanılır. DS I başaca [baş, başacak] (Ama., Gaz., Mr., Sv.) 549b. Doğu Çukurova ağızlarında +çA eki +A yönelme durumu ekinden sonra gelerek sınırlandırma bildirir: *o zamanaca* "o zamana kadar," *āşamaça* "akşama kadar," *bizeçe* "bize kadar" (Yıldırım 2002: 144). krş. *akşamaca*, *sabahaca* (Sivas ağzı).

“Allah başaça gönendirsin.” (İM 4, s. 66)

bel İşaret, nişan. DS I bel [belik, bellek, belli, bellig, bellilik, bilgilik] (Af., To., Es., Hat., Sv., Ada...) 604b-605a.

“Yakınlardaydı ama, mağara hangi yönde kalmıştı? Bütün yönleri şaşırılmıştı. Adım da atamıyordu. Bir bel bulsa da yönünü bulabilseydi, o zaman ölse de gam yemezdi.” (YDGB, s.438)

belek¹¹ √ bele-k Kundak, çocuk bezi. DS I belek [belak, bele, beleg...] (Uş., Brd., Dz., Ay., Mn., Sm., Ml., Sv., Mer.) 608b.

Clauson'a göre sözcük *bele-* “çocuğu kundağa sarmak” fiilinden türemiştir. *béle-g* “sarılmış bir şey, hediye” (1972: 338b). *bele-* “beşiğe sarmak, bağlamak” için kullanılmaktadır. Sözcüğün “bulamak, bulaştırmak” anlamı da vardır (Tuna 1976: 284). *belek* sözcüğü Karahanlı Dönemi'nde “hediye” için kullanılan bir sözcüktür. Sözcük Eski Türkçeden Moğolcaya *beleg* “hediye” biçiminde geçmiştir. Bazı Türk dilleri de Moğolcadan tekrar ödünç almıştır (Teres 2008: 368).

“Niye öyle yırtınıyorsun yavrum, sen daha belekten ben Çanakkaledde, Sarıkamışta, Yunanda düşman kurşunlarını yiyordum.” (İM 3, s. 115)

belert- √ *bel+er-t- Gözleri, akını meydana çıkaracak şekilde açmak. DS I belertmek [bereltmek] (Brd., Dz., Ay., Mn., Ba., Kc., Bo., Çkr., Sm., Ama., To., El., Ml., Krş., Nğ., Kn., Ed., Krk., Tk.) 614b.

¹⁰ başaça 1. Mutluluk, gönül rahatlığı.

¹¹ belek 1. Beşiğe konan çocuk yatağı. 2. Bir çeşit çocuk beşiği.

**bel+er-t-* biçimi *beler-* “(gözler için) akı iyice belirecek biçimde açılmak” sözcüğünden fiilden fiil yapan *-t-* eki getirilerek türetilmiştir. Nişanyan da (2018: 87b) sözcüğü soru işareti ile Türkiye Türkçesi *bel bel* “gözlerini aşırı ölçüde açarak” sözcüğüne bağlamıştır.

“*Molla Duran Efendi gözlerini belertmiş, korkunç bir hal almış, tespihli sağ elini beline dayamıştı.*” (İM 3, s. 234)

belleme¹² √ *bel+leme* Binek hayvanını soğuktan korumak için beline sarılan veya eyerin altına konulan keçe, meşinlenmiş keçe. DS I *belleme* [*bélleme*] (Af., Dz., Ba., Kü., Es., To., Or., Tr., Ml., Sv., Mer., Ant.) 621b.

belleme sözcüğündeki *+lAmA* isimden fiil yapan *+lA-* ekiyle fiilden isim türeten *-mA* ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş bir ektir. *-mA* eki kaynaşma esnasında fiilden hareket isimleri yapma özelliğini kaybetmiştir. Bu ekle yer yer zarf olarak da kullanılan isimler türetilmiştir (Korkmaz 2009: 50-51).

“*Bir at, soylu, onun istediği gibi bir at değilse Dulkadiroğlu Hacı Sultan ona dünyayı verseler o ata eyer, dizgin, belleme yapmaz.*” (İM 4, s. 141)

berdi¹³ √ Ar. *bardī* Sapı hasır, zembil, ip yapmakta, semer yastık doldurmakta ve dam örtmekte kullanılan bir çeşit saz. DS I *berdi* [*beerdi*] (Af., Es., Ml., Sv., Ky., Nğ., Ada., Mer., Ant.) 631b.

berdi “bataklıklarda yetişen bir tür saz, hasır otu, kova” (Eren 1999: 48a). Arapça *bardī* “çiplak saplı, otsu bir bitki, papirüs” için bk. Steingass 1998: 173b.

“*Göl kıyılarında berdilerin tozakları gün ışığı gibi, ışık saçarak dökülürdü sulara.*” (İM 1, s. 290)

berkit- √ *berk+i-t-* Bastırmak (sözcüklere). DS I *berkiştirmek* [*berkitmek*] (Ama., Gaz.) 635b.

Eski Türkçede *berkit-* “sağlamlaştırmak, tamir etmek, bir beyanı onaylamak, sabitlemek” anlamlarıyla kullanılır (Clauson 1972: 363a-b). *berki-* biçimi *berk* “katı, sert, sağlam, sıkı; kuvvetli” (Clauson 1972:361b-362a) sözcüğünden isimden fiil yapan *+I-/+U-* ekiyle türemiştir. *+I-/+U-* eki Türkiye Türkçesinde yeni sözcükler

¹² *belleme* 1. Eyerin üstüne konulan yastık.

¹³ *berdi* 1. Yakacak olarak fırın ve hamamlarda kullanılan bir çeşit saz.

türetmeye elverişli değildir. Bu ek, türemiş birkaç eski sözcükte görülen ölü bir ek durumundadır. Sözcüklerin bazılarında ek kökle kaynaşmıştır: *ağrı-* < *ağır+ı*, *bayı-* “zenginleşmek”, *berki-* (*berki-t* ile krş.), *çürü-*, *dalabı-* “dalap olmak”, *doku-*, *farı-*, *ışı-*, *kaşı-*, *koru-*, *kuru-*, *taşı-<taş* “dış”, *şakı-*, *yalabı-*, *yavaşı-* vb. (Korkmaz 2009:114).

“Ona bir şey olur mu? diye berkitti.” (İM 1, s. 34)

bezile- √ Rum. *beze/ bezi - le* - Hamuru, beze denilen küçük parçalara ayırmak. DS I *bezele almak, bezelemek, bezi almak*. (Ada.) 650b.

Öner, *beze* sözcüğünün Rumcadan alıntı olduğunu ifade etmektedir (2008: 5). *beze* “hamur topağı, pazı” sözcüğünün Yunanca *maza-mazi*’den geldiği de ifade edilmektedir (Ayverdi 2006: 352b).

“Tandırın yöresinde kadınlar hamur beziliyorlardı. Beziliyorlar, tandırın ağarmış duvarlarına yapıştırıyorlardı.” (DÇC, s. 25)

bıçılğan √ *bıç-ıl+gan* Kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmaklarıyla bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara. DS I *bıçılğan* [*bıccılğan, bıcık, bıcılğan, bıcılğan*] (Uş., Isp., To., Ama., Ank., Sv., Kn., Mer., Ant.) 656b.

bıcılğan (> *pıçırğan*) “azmış, yayılmış yara” ve “hayvanların tırnak kökünde olan yara” anlamında Anadolu’da *bıçılğan, bıcılğan, bıçılgen* (> *bıçirgen*) olarak kullanılır. Orta Türkçede *bıçılğan* “elde, ayakta ve yerde olan yarıklar” olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud’a göre, Orta Türkçede *bıçıl* biçimi de “elde, ayakta olan çatlak; yerde olan yarık ve çatlak” olarak kullanılır. Eski Türkçede *bıçıl-* “kesilmek, bıçılmek” fiilinden *-gan* ekiyle yapılmıştır (Eren 1999: 50a-b); (Clauson 1972: 295b); (YTS 1983: 32a). krş. Gag. *bıcırğan* 1. “atlarda olan bir hastalık” 2. “atların karnında olan bir ülser [Kuzeydoğu Anadolu’da ayak parmakları arasındaki yaraya “*bıcırğan*” derler]” (GagTS 1991: 34), Az. *bıçılğan* “atın tırnağı altında oluşan hastalık” (AzTS 2018:442).

“Eşeğin başını gözleri bıçılğanlı, kirpikleri dökülmüş biri çekiyor.” (AE, s. 72)

bızdık √ Erm. *pztik argo* Küçük çocuk.

Eren (1999: 52a) ve Tietze (2002: 333b) sözcüğün Ermeniceden ödünçleme olduğunu ifade etmektedir. *bızdık / bızdik* < “çocuk; kalaycılıkta kap silen” < Erm. *bzdig* < EErm. *pztik*.

“*Ve gazeteler işi gücü bırakmışlar, bu dokuz yaşındaki bızdığın koskocaman uçağa nasıl bindiği üstüne yorumlar yapıyorlar...*” (DK, s. 98)

bider √ Ar. *bidār* Tohum. DS I *bider* [*bider, bizir*] (Isp., Ml., Sv., Nğ., Ada., Mer...) 684b.

Dar bir alanda *bizir* olarak da kullanılır (Eren 1999: 53a).

“*Biderin tümü çürümüş. Biz on güne kadar ne yiyelim?*” (HNA, s. 8)

bilezik¹⁴ Bilezik şeklinde harmana yığılmış sap. DS I *bilezik*, (Gm., Sv., Ky., Krş., Nğ., Ada.) 692b.

Eren, Az. *biləzik*; Tkm. *bilezik*; Krg. *bilezdik, bilezik, bilelik, bilerizik, bilerik*; Kzk. *bilezik*; KKlp. *blezik*; Nog. *bilezik*; Özb. *bilaguzuk* vb. biçimleri vermektedir. Orta Türkçede *bilēzük* olarak geçen sözcüğün Türkçe *bilek+ yüzük*'ten geldiğini ifade etmektedir (1999: 53a).

“*Bileziğin yerinde, ıslanmış soluk bir yeşil halka kaldı.*” (İM I, s.29)

birem birem √ *bir+em* Birer birer. DS I *birem birem* [*bicik bicik, bicir bicir, bidene bidene, bircek, birecik birecik*] (Dz., Kü., Or., Nğ., Ada., Kn., Mer.) 699b.

“*Sonra da yalıdaki taşlı tarlanın taşını birem birem ayıklarım.*” (İM 1, s. 200)

bol bolamadı Bol bol, döke saça, geniş. DS I *bol bolamadı* [*bol bolamat, bol bolamaç, bol bulamaç*] (Mn., Çkr., Ama., Sm., Kn., Mer., Mğ., Ant.) 734b-735a.

bol sözcüğüyle beraber *bol bolamadı* şeklinde ikileme oluşturan bu yapı için Tietze, terkihi oluşturan ikinci unsurun unutulmuş olduğunu düşünmekte ve sözcüğün *bol bolamatı* dışında *bol bolamaç* gibi varyantlarının da olduğunu belirtmektedir: “*Bol bolamatlık bir geçim dünyasına doğmadığını anladın. Eline elli kuruş geçince böyle*

¹⁴ *bilezik* 1. Kuyu ağzına konulan ortası delik taş. 2. İki boruyu eklemek için kullanılan halka. 3. Kağınlarda oku boyunduruk kayışına birleştiren halka.

bol bulamaç harcarsın işte.” (2002: 367). *bolamadı* sözcüğünü ayrı bir madde başı olarak yer veren Tietze *bolamadı* "ara vermeden", *bolamadı* "bol, geniş, ferah" (DS 734a) sözcüğü ile *bol bolamat* ifadesindeki ikinci unsurun aynısı olup olmadığını sorgular. Eğer kökeni ayrıysa *bol bolamat*'ın *bol*'unun ikinci sözcüğünden çıkmış tali bir unsur olması ihtimali üzerinde durur (krş. *per-perişan*, ayrıca *bosbolamat* DS 734a'da bunu desteklemektedir) (2002: 368a).

“*Bir bu yıl, bol bolamadı ekmek yedi.*” (İM 1, s. 443)

boydak¹⁵ √ Ar. *bayḍak* < Far. *payādak* Yüğü olamayan yaya. DS I *boydaḥ*, *boydak* [*boycak*] (Isp., Dz., Ay., Sv., Ada...) 745b-746a.

Tietze'nin etimolojik sözlüğünde, sözcük *baydak* “yayan” (Tietze 2002: 296a) biçiminde görülmektedir ve Tietze, sözcüğün *payādak* “satrançta piyade” biçiminden *baydak*'a geçtiğini savunmaktadır. Çukurova ağzında *baydak* sözcüğü ilk hecede yuvarlak ünlü ile *boydak* biçiminde görülmektedir. krş. *beydak* “satrançta piyade” (Tietze 2002: 327a). Sözcüğün Azericedeki *boydak* 1. “yüğü olmayan; yaya” 2. “yalnız, hür” biçimi için bk. AzTS 509a.

“*Bu kadar yorgunluktan, tükenmişlikten sonra o yokuş çıkılır mı? Sağlam, delikanlı adam boydak çıkamaz. Sirtında bir de yük, bir de anası... Ali nasıl çıkar?*” (O, s. 261)

“*Uyuz Mahmudun konağında ağı kırık bir tencere, bir de yağ dolu bir rakı şişesinden başka hiçbir şey gözüküyordu. Çırılçıplak, boydak gelmişti. Köydeki evi de dopdolu değildi ki... O da tamtakır.*” (O, s. 315)

bucak¹⁶ Çay, ırmak kıyılarındaki tarla ile su arasındaki çayır, sazlık, çalılık yer. DS I *bucak* [*bıcak*], (Kü., Es., Zn., To., Ank., Mer.) 776a.

Eski Türkçe *bıç-* fiilinden türemiş olan *bıçğa:k* (Clauson 1972: 294b) “bir şeyi kesme” “dilim, kesim, bölüm” anlamındadır. Sözcük, bazı dillerde dudak benzeşmesi ile erken dönemlerde *buçgak* biçimini almıştır. krş. *buçga:k* “dünyanın dört köşesinden biri” (Ercilasun, Ziyat 2018: 599). Çağ. *bucak* “evin köşesi, bir tarafı”, Kıp. *bucak/ buçgak* “köşe, bucak” KıpTS 36.

¹⁵ *boydak* 1. Bekâr, yalnız. 2. Çocuksuz kadın. 3. Başiboş, işsiz. 4. Kötü kadın.

¹⁶ *bucak* 1. Memleket. 2. Semt, Mahalle. 3. Taraf, öte, uzak. 4. Dağ eteği. 5. Dağ tepesi, doruğu. 6. Irmak kenarı, sahil.

“Bucağın çalılığı, zincarı, ağaçları buradan daha büyük, üstelik bucakta ejderha da karayılan da yok.” (İM 4, s. 35)

buğuz¹⁷ √ Ar. *buğz* Kin. DS VI *buğuz* (Mn., Ky.) 4467b.

Arapçadan ödünçleme *buğuz* “kin, nefret” sözcüğü için bk. Nişanyan 2018: 114a.

Sözcük ağızlarda (*buğz* > *buğuz*) ünlü türemesi ile görülmektedir.

“Halile azıcık *buğuz* besledim de işte bu işler geldi başıma.” (BBE, s.68)

bukağı Kaçmaması için hayvanların ayağına takılan zincir, demir köstek. DS I *bihağı* [*biho*, *bikağı*, *bokağı*, *buhağı*, *bukā*, *bük'a*, *bukai*, *bukavu*] (Hat.) 662b.

Eski Türkçe *buka:ğu* “bukağı, bacağa takılan demir, kelepçe”. Kıp. *bukawu*, Tkm. *buğawı* olarak kullanılır (Clauson 1972: 314a). *bukağı* [*bukağı*] “hayvanın ayağına vurulan köstek” (YTS 1983: 39b), (Doerfer II 1965: 277).

“...Üzeyir, çiftlikte istidatlı hırsızlara *bukağı* açma, *bukağı* kırma, *bukağılı* at hırsızlama talimleri yaptırıyordu.” (İM 2, s. 167)

bulaş bulaş √ *bula-ş* Nemli, ağır, bulanık (hava).

bulaş sözcüğü, Eski Türkçe *bulga-* “karıştırmak, bulandırmak” (Clauson 1972:337a) fiilinden, fiilden isim yapan +*ş* ekiyle türemiştir. *bulaş* < *bulga-ş. *bulaş* sözcüğünün Eski Türkçe biçimi olan *bulgaş* sözcüğü Eski Türkçede “düşman gelmesi üzerine halk arasına düşen karışıklık” (Clauson 1972: 336b) anlamındadır. krş. Hak. *puğas* “karıştırma; sallama” (HakS 2007:399a).

Yaşar Kemal’e ait örnek cümlede *bulaş bulaş* ikilemesi nemli, ağır, bulanık havayı anlatmak için kullanılmıştır.

“Artık yüzlerine sıvanmış mucuğu kovamıyorlardı. Güneş kızdırdıkça kızdırıyor, hava gittikçe ağırlaşıyor, *bulaş bulaş* bir şey oluyordu. Bu ıslak, yoğun havayı içine çekmek gittikçe mesele oluyor, burun delikleri yetmiyor, alabildiğine ağızlarını açıyorlardı.” (DÇC, s. 131)

bunula- √ *bun/buñ* + (*u*)+ *la-* Ölü yakınlarının topluca ağlayarak çıkardıkları ses (Topçu 2008:194).

¹⁷ *buğuz* Kırıklığı belirten söz, sitem.

Eski Türkçe *bun/buñ* “dert, sıkıntı, üzüntü” (Clauson 1972: 347a) sözcüğünden türemiş olmalıdır. *buñ+u+la-> bunula-*.

“*Analar ağlıyor, bacılar, kardeşler, gelinler bunuluyor.*” (KSİ, s. 38)

burgaç √ *bur-gaç* Hortum. DS I *burgaç* [*burulgan, bulurrgan, burguç*] (Kıb., Ba., İst., Bo., Ama., Gr., Or., Ağ., Ank.) 802a; (Tietze 2002: 397b).

TS’de *burgaç* “beklenen hızından farklı bir biçimde ve beklenmeyen yönlerden gelen şiddetli hava akımı, türbülans” sözcüğü coğrafya terimi olarak geçmektedir (2011:414b).

burgaç “anafor, girdap; vida” sözcüğündeki +gAç eki fiil kök ve gövdelerinden isim ve sıfatlar türeten bir ektir: *atlangaç, burgaç, süzgeç, utangaç* vb. (Korkmaz 2009: 79).

“...*bir büyük yumak olmuş kartallar bir fırtınanın burgacında döner gibi yükselerek dönüyorlardı.*” (KK, s.15)

burgaçlan- √ *bur-gaç+la- n-* Burgaçta olduğu gibi dönmek (Tietze 2002: 397b).

“*Çiçeklerin üstünde, inip kalkan, havada dalga dalga esen, çavan., yüzlerce bir çalının üstüne konan, bir sel gibi akan, uzak gökte burgaçlanan, dönen, savrulan kelebekler ılık güneşte ışık içinde kalmışlardı.*” (İM 4, s. 106)

buy- Donmak, üşümek. DS I *buymak* [*buyumak, bıymak, biymak, bucumak, buyuħmaħ, buyumaħ, buzmak, büymek*] (Küt., Bo., Ks., Çr., Çkr., Ml., Ank., Kn., Ada.) 809a.

Eski Türkçede *budmak* “soğuktan ölmek” (Clauson 1972: 298b) sözcüğünün bugün ağızlarda yaşayan biçimidir. Clauson’un aynı anlamla yalnızca (?) Anadolu’da yaşar dediği bu sözcük Azeri Türkçesinde de tespit edilmiştir. Az. *buy-* “donmak, soğğun etkisiyle katı duruma gelmek, buz tutmak” (AzTS 550a).

“*Eğer böyle hızlı koşmamış olsaydı, titremekten dişi dişini yer, buyar da ölürdü.*” (İM 3, s.417)

büvet < **büget**¹⁸ √ *böğ-* *t* Suyun önüne çekilen set, bent. DS I *büget* [*böet*, *bögen*, *böğert*, *böget*, *böğ*, *böğ-*, *böğ-*, *böğ-*] (İz., İst., Or., Ama., Sv., Ml., El., Ky., Ada.) 831b.

Eren, *büget* > *büvet* “bir akar suyu tutmak için yapılan engel, bent, baraj” sözcüğünün ağızlarda *böğ-*, *böget*, *büvet* olarak da geçtiğini ifade etmektedir. Sözcüğün yapısını *böğ-* + *-t* eki biçiminde verir. Yerel ağızlarda *böğ-* > *büget* > *büvet* “suyu önüne bent yaparak toplamak” sözcüğünün de yaygın olarak geçtiğini söyler (1999: 66b).

“*Tarcılar dağlardan ovaya inince, ilk burada duruyorlardı, bu büvetin dönen sularına bağlıyorlardı tarlarını.*” (YK, s. 302)

cangama¹⁹ √ Far. *çār-gāma* Gürültü, yaygara, ağız kavgası. DS II *cangama*, *cañgama* [*cankaba*, *cankama*, *cargma*, *cengeme*, *cengeşme*, *cengleşme*] (Zn., Ml., Mr. Ada...) 856a.

Tietze *cangama* (2002: 417a) sözcüğünü *cargama* maddesine gönderir ve sözcüğün *cankama* biçiminin de olduğunu ifade eder ve sözcüğü Far. *çār-gāma* “gürültü, şamata, curcuna” (Steingas 1998: 385a) kökünden geldiğini savunur.

“*Köylüler bir olunca biter. Düğün dernek, döğüş cangama biter. Köylü birliğine can kurban.*” (O, s. 215)

car²⁰ √ Moğ. *car* Tehlike hali, imdat, yardım. DS II *car* [*cir*] (Ml., Gaz., Sv., Ank., Ky., Ada.) 859b.

Eren’in etimolojik sözlüğünde *car* “çağrı, tellal ile duyurma, ilan” anlamı ile verilir ve sözcüğün Moğolca *car* “yazılı ve sözlü emir, tebliğ, ilan” (1999: 68a) sözcüğünden geldiği savunulur. Yaşar Kemal’in romalarındaki *car* sözcüğünü Moğolcadaki “çağrı” anlamından ötürü “yardım çağrısı” olarak düşünmek de mümkündür. Osman Nedim Tuna “Osmanlıcadaki Moğolca Kelimeler” başlıklı çalışmasında *car* sözcüğüne de yer vermektedir. Tuna (1976: 287), *car* sözcüğünden türemiş *carla-* “ilan etmek, tellal vasıtası ile bildirmek” fiilini ve yardımcı fiillerle kurulmuş birleşik fiillerini (*car kıl-*, *car et-*) ve sözcüğün tarihî ve modern dillerdeki biçimlerini (Çağ. *car* "davet, çağrı, ilan", Kaz. *car* "ay.") aktarmaktadır. Doerfer

¹⁸ *büvet* 1. Irmağın en derin yeri.

¹⁹ *cangama* 1. Boşboğazlık, konuşmak için konuşma.

²⁰ *car* 1. Dilek, rica.

(1963 I :277) ise Moğolca *car* “bildiri, haberci” sözcüğünün Türkçe *yar* (*yarlıg* “buyruk”) kökünden geldiğini ve sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiğini savunmaktadır. krş. Az. *car* “yayılmış haber, yaygın söylenti, duyuru” *car çağırmaq* 1. “yüksek sesle bir şeyi halka duyurmak, ilan etmek, bildirmek 2. “ (haber, söz vb.) herkese yaymak bildirmek, haber vermek, herkese ulaştırmak” AzTS 582a.

“İdris Bey uçan kuştan *car* umuyordu.” (İM 2, s. 438)

ceç √ Far. *çāç ~ çāş* Savrularak samanından ayrılmış tahıl yığını. DS II *çeç* [*cec, ceç, cej, ceş, cez*] (Af., Isp., İz., Brs., To., Kn., Ada., Mer.) 1103a.

çeç < *çaç* sözcüğünün yerel ağızlarda *seç* ve *teç* biçimleri de vardır. Türkçede *çaç* biçimi ç'nin baskısıyla *çeç*'e dönüşmüştür (Eren 1999: 82b).

“İki gün sonra harman savruldu. Üçüncü gün kasar sürüldü. Dördüncü gün de *ceç* edildi.” (İM 1, s. 52)

celfin²¹ √ Rum. Henüz yumurtlamayan küçük tavuk, piliç. DS II *celfin* [*celhin, çelfin*] (Gaz., Mal., Hat., Sv., Ada., Ant...) 878a.

Ağızlarda *şelfin* ve *selfin* olarak da geçer. Eren, *celfin* sözcüğünün Tzitzilis'e göre Rumcadan alındığını da ifade etmektedir (1999: 69a).

“Ulan gelin, diyordu, “ulan b.klar daha size ne yapayım ki, yolunmuş *celfin* bile getirdim.” (YK, s. 189)

cendek²² İnsan veya hayvan ölüsü. DS II *cendek* [*cemdek, cemdeyh, çendek*] (Çr., Sm., Ama., Tr., Gm., Ar., Kr., Ezm., Ezc., Vn., Bt., Sv., Kn., Ada.) 881a.

cendek sözcüğünün kökeni belli değildir.

“Kasaba ağaları öylesine bir kurban yarışına girmişlerdi ki, kasabanın alanı, çarşısı kesilmiş, yüzülmeyi bekleyen *cendek*lerle dolmuştu.” (İM 4, s. 557)

cereme √ Ar. *cereme* Fiyat, değer. DS II *cereme* (Af., İst.) 885a.

Arapça kökenli *cereme* sözcüğü standart dilde “başkası tarafından yapılan veya kaza sonucu ortaya çıkan zararı ödeme” anlamındadır. Sözcük ağızlarda “fiyat, değer” anlamı ile görülmektedir. Az. *cərimə* 1. “ceza olarak birisinden mecburi olarak alınan

²¹ *celfin* 1. İlk ötmeye başlayan horoz. 2. Tavuk.

²² *cendek* 1. Beden.

para” 2. “bir görevi veya kuralı yerine getirmediğinden dolayı verilen ceza veya alınan peşin para”. *cərimə almak* “ceza almak”, *cərimə çəkmək* “ceza çekmek”, *cərimə kəsilmək* “ceza kesilmek”, *cəriməsini vermək* “cezayı para olarak ödemek, karşılığını para olarak vermek” AzTS 602b.

“*Sağ ol. Ceremesi ne kadar?*” (İM 3, 101)

cıda √ Moğ. *cida* Kargı, mızrak. DS II *cida* [*cida, çı*] (Kr., Hat., Ky., Ada.) 960a.

Ağızlarda *cida* ve *cida* olarak kullanılır. Eski kaynaklarda *cida* olarak sık sık geçer. Şor., Sag. *çıda*, Alt., Tel. *yıda*, < Moğ. *cida*, Türkçede *kargı* adı kullanılır. Rusçaya da geçmiştir (Eren 1999: 70a).

Osmanlıcada da *cida* "mızrak, süngü, harbe" olarak geçer. Osman Nedim Tuna *cida* sözcüğünün Türk diline ait olmadığını, Moğolcadan alıntı olduğunu ifade etmektedir (1972: 219).

“*Kadınların başında Anacık Sultan, Hürü Ana, Seyran kır atların üstünde, ellerinde cıdalar, arkalarında yetmiş iki milletin kadınları, ak başörtüleri bayraklar gibi uçuşarak... Kuşatıyorlardı dört bir yandan demir donluları, demir mızraklıları, kalabalığın ortasında kalıyorlardı Sultanın askerleri, kiralıkları.*” (İM 4, s. 365)

cığıl cığıl²³ √ *cığ+ıl cığ+ıl* Suyun akarken çıkardığı ince, yavaş ve tatlı sesi anlatır. DS II *cığıl cığıl* [*cağal cağal, çağıl çağıl, çağır çağır, cığıl cığıl, çığıl çığıl, çığıl çığıl*] (Uş., To., Mr., Sv., Ant.) 901a.

cığıl sözcüğü yansımali köklerden isimler türeten +*ıl* ekiyle türemiş olmalıdır: *şır+ıl, pır+ıl, gür+ül, fis+ıl* sözcüğü gibi. Ayrıca Azerbaycan Türkçesindeki *cığ-bığ* 1. “patırtı, gürültü, gürültü patırtı, çığlık, şamata, bağırıtı, çığırıtı; 2. “çocukların toplu buldukları yerlerde meydana gelen ses” (AzTS 606b) ikilemesindeki *cığ* kökü de bu etimolojiyi doğrulamaktadır.²⁴ Ayrıca ses yansımali sözcüklerin genişlemiş biçimini oluşturan +*ıl* eki için bak. Tietze 2002: 21.

“*Bostan, ayak bileklerine kadar gelen, çakıl taşlarının arasından cığıl cığıl akan su, söğütler, mavi bir bulut gibi gelip sazlığın yeşilinin üstüne inen kelebekler, çınarlar, kuşlar.*” (İM 2, s. 357)

²³ *cığıl cığıl* 1. Pekmezin ağır ağır kaynarken çıkardığı ses. 2. Yavaş yavaş, ağır ağır anlamında kullanılır. 3. Kuş ve civeivlerin çıkardıkları ses.

²⁴ Söz konusu etimoloji danışmanım Doç. Dr. Özlem Ayazlı'ya aittir.

cığıl-da- √ *cığ+ıl+da-* Su ses çıkarmak, çağılamak. DS II *cağılamak, cağıldamak, cavlamak, cığıştamak* (Es., Gaz.) 845b.

cığıl-da- sözcüğü *cığı+ıl* yansıma köküne getirilmiş isimden fiil yapan +*dA-* eki ile türetilmiştir. krş. *fısıl+da-*, *gürül+de-*, *şırıl+da-*.

“*Selim balıkçı ala şafakta yatağından çıktı giyindi, eline sabun kalıbını alıp aşağıdaki mahalle çeşmesine gitti, su cığıldayarak akıyordu, suya vardı, başını musluğun altına soktu, sabunladı.*” (DK, s. 274)

cımcık √ Moğ. *çim-çi* Çimdik. DS II *cımcık* [*cımcık*] (Isp., Dz., Mn., Sv., Ng.) 916b.

Tietze'nin sözlüğünde *cımcık/çımcık/çimdik* “çimdik, çok küçük miktar, (başparmakla işaret parmağı uçları arasına alınan miktar)” (2002: 447a) madde başıyla verilen sözcük Moğolcada *çim-çi* “çimdik” (Räsänen 1969: 111b) olarak geçer.

“*‘Al,’ dedi, Taşbaşoğlunun eline bir cımcık tuz uzattı, geceye yürüdü.*” (ÖO, s. 278)

cıncık Camdan ve porselenden yapılmış şey. DS II *cıncık* [*cıncık, cıncık, çinçık, çinçik, çinçi*], (Dz., İz., İst., Gaz., Hat., Sv., Ank., Hat., Ada.) 918b.

Eren, *cıncık* < *cıncık* “sırçadan ve yalancı taşlardan yapılmış süs eşyası” sözcüğünün Anadolu’da “çocuk oyuncağı” ve “bilye” anlamlarına geldiğini ve Türkçede kullanılan *inci boncuk* adına dayandığını söylemektedir. Sözcüğün, ağızlarda sık sık kullanılan *inci boncuk* biçimindeki *inci* bölümünün başına bir *c* sesi getirilerek *inci boncuk* > *cinci boncuk* biçimini aldığını, *inci* bölümünün de *boncuk*’ un sonundaki *-k* sesini aldığını ifade etmektedir: *inci boncuk* > *cinci boncuk* > *cıncık boncuk* (> *cıncık boncuk*) > *cıncık* (1999: 70b).

“*Bir evin önünde leylek yuvası gibi bir oda varmış cıncıktan.*” (İM 1, s. 149)

cıngır İki üç aylık horoz. DS II *cıngır* (Brd.) 923a.

cıngır sözcüğünün kökeni belli değildir. krş. Az. *cıngır* omurgalı hayvanlar *vertebrata* dalının, kuşlar *aves* sınıfının, kazlar *anseriformas* takımının ördekgiller ailesindedir. Ergin erkeklerde gerdan ve ense kızıl-kahverengi, başın yan tarafları göz etrafından boyuna doğru kenarları parlak sarı renkli, ince bir şeritle çevrelenmiş

koyu yeşil bir bant bulunur. Düzlük ve dağlık kısımlarda ve bitkisi bol su kenarlarında görülür. Avrupa ve Kuzey Avrupa'da yaşar. Yerli ve kış göçmeni olan bir türdür, cüce ördek, krik ördek AzTS 626a.

“Üstte kanat kanada hışırtılarla kartallar, akbabalar, karakuşlar, atmacalar, kızıl kanatlı cingırlar birbirlerine karışmış, gaga gagaya, kanatları kanlı dönüyorlar, birden çukurun dibine yüzlercesi kanatlarını kısıp üst üste alt alta saldırıyorlardı.” (YK, s. 16)

cııldak √ *cıp+ıl+dak* c. tere bat-: dey. Tepeden tırnağa su gibi olmak, ıslanmak (Püsküllüoğlu 2014:45b).

cıp+ıl sözcüğü ses yansımali köklerden isimler türeten +*Il* ekiyle (*şır+ıl, pır+ıl, gür+ül*); *cııl+dak* ise ses yansımali şekillerden isimler türeten +*dAk* (+*dA-k*) ekiyle oluşmuştur. Ses taklidi bir hareketin sonucunu bildiren veya araç gereçleri karşılayan isimler türeten +*dAk* için bk. Korkmaz 2009: 45. Yaşar Kemal'in eserlerinde *cııldak* sözcüğü *çııldak* biçiminde de görülmektedir. bk. *çııldak*.

“Cııldak tere battı.” (İM 2, s. 172)

“Hoca, sonra ötekiler çııldak tere batmış çıkmışlardı.” (İM 4, s. 350)

cırlavuk √ * *cır+la-v-(u)k* Ağustos böceği. DS II *cırlavuk, cırcır, cırlavuk...* (Isp., Kü., Mr., Kn., Ada., Ant, ...) 927a.

cırlavuk sözcüğü yansımali *cır* kökünden geliyor olmalıdır. **cır+la-v-uk*. Fiilden isim yapan -(A)v eki Türkçede işlek bir ek olmasa da *görev, ödev, sınav, işlev* (Eker 2011:345) gibi sözcüklerde görülen bir ektir. Tietze bazı sözcüklerde ünlüden sonra gelen -(i)k ekinin -*yık/-vuk* varyantı olabileceğini savunur (2002: 17a).

“Cırlavuk böcekleri bir an ötmeğe başladılar, sonra hemen kestiler.” (ÖO, s. 308)

cırt- Yırtmak. DS II *cırtmak* (To., Gm., Vn., Sv., Mğ.) 940a.

Ağızlarda y-'den değişmiş ikincil c- (*y > c*) sesinin bulunması beklenmedik bir durumdur. Eren'in de ifade ettiği gibi bu c'li sözcükler Kafkas Türklerinin Anadolu'ya getirdikleri kendi ağız özelliklerini taşıyan örnekler olmalıdır. Konuyla ilgili olarak bk. Eren 1961: 319-357.

“«Çabuk git,» dedi. «Anan yola yıkılmış, şu aşağıda inilleyip durur. Emekler, toprağı cırtar gördüm onu. Sürünüyordu. İlle de çıkacak...»” (O, s. 368)

cicim²⁵ √ Far. *cācīm* Yatak, masa ve tepsi örtüsü, yaygı. DS II *cecim* [*cacım, cicim, çeçim*], (Çr., Ama., Tr., Gm., Ar., Kr., Ezm., Ezc., Vn., Tn.) 873a.

Farsça *cācīm* “iyi bir yatak veya halı” (Steingass 1998: 348b). *cicim* “perde veya örtü olarak kullanılan nakışlı kilim” ağzılarda *cecim* olarak da kullanılmaktadır (Eren 1999:71b).

“*Cicim sofra serilmiş açık duruyordu.*” (İM 3, s. 295)

cikile- √ *cik+i+le-* (Kuş, böcek) *cikil cikil* ses çıkarmak, uğultu halinde ve *cik cik cik* diye ötmek (Püsküllüoğlu 2014:45b).

“*Gece sıcaktı. Zor soluk alıyorlardı. Bir tuhaf bir kuş sık sık ötüyordu. İnsanın tüylerini ürperten uğursuz bir sesle. Gece cikiliyordu. Sivrisineklerin sesinden gece ötüyordu. Bulut bulut çullanıyorlardı Memedle Halilin üstüne.*” (İM 2, s. 39)

cikilti √ *cik+il+ti* Böceklerin ya da kuşların çıkardığı ses (Püsküllüoğlu 2014: 43a).

“*Ortalıkta çıt yoktu. Gecenin cikiltisi bile yoktu. Çakal sesi, kuş sesi yoktu.*” (O, s. 204)

cilpirti ~ cirpirti Bir çeşit çalı. DS II *cilpirli* [*cilpirti*] (Ada.) 967b.

Tietze, *cilpirti/ çilpirti* sözcüğünün *çalı çırpı* sözcüğünden bozulmuş olabileceğini düşünmektedir (2002: 447a).

“*Köyün ortasındaki üstü cilpirti çalılarıyla örtülü çadaklı kahvede köylüleri başına toplamış Okçuoğlu köpürüyordu.*” (T, s. 27)

“*Önde Ağaefendi, arkada Melek Hatun merdivenden indiler, yan yana cirpirtiliğe girdiler yan yana çalıların altına uzandılar, menekşeler açmamıştı, eli kulağındaydı.*” (ÇDÇA, s.104)

cip Hep, bütün, çok. DS II *cip* [*cip, cib*] (Brd., Dz., İz., Mn., İst., To., Ng., Sv., Ada., Ant.) 982b.

²⁵ *cicim* 1. İnce dokunmuş renkli, nakışlı kilim. 2. Yünden dokunmuş nakışlı çul ve çuval. 3. Dokuma seccade. 4. İnce halat.

cip sözcüğü Eski Türkçede *çım* biçimiyle “bir şeyin aşırılığı, fazlalığı” görülmektedir (Clauson 1972: 421). Eski Türkçede sadece *çım* biçimiyle görülen sözcük zamanla ses değişimine uğrayarak *çip*, *çip*, *çım*, *çim*, *cip*, *cib* biçimlerini almıştır. Yazı dilinde yaşamayan, Anadolu ağızlarında varlığını sürdüren *cip* zarf görevinde kullanılan bir sözcüktür (Sarı 2004b: 493-495).

“*Avratların yaşlılığı da cip beter oluyor.*” (İM 1, s. 257)

cipil cipil √ *cip+il* (Su için) pek sığ, derinliği az (Püsküllüoğlu 2014:43b).

cipil sözcüğü de (< *cip+il*) yansıma sözcüklerden biridir.

“*Narlı bahçenin alt yanından Savrun çayı akar. Savrun çayı yukarılarda, yani Toroslarda, oluktan akarcasına fişkirir. Ufacıktır. Burada durgundur. Ovaya bir göl gibi yayılmıştır. Ayak bileklerine kadar bile çıkmaz. Cipil cipil...*” (İM I, s. 269)

cunha √ Ar. *cunha* Suç; (hukukta) cürümden ağır cinayetten hafif suç (Tietze 2002: 458b).

Ar. *cunāh* “günah”tan *cinha* > *cunha*; *cunāh* Farsça *günāh*’ın Arapçalaşmış biçimidir ve cezayı gerektiren, kabahatten ağır, cinayetten hafif suç anlamındadır (Ayverdi 2006: 507a).

“*Bu telgraflara parmak basmayanın cezası çok büyüktür. Sonra hepimiz cunhalı düşeriz.*” (İM 3, s. 29)

cücük √ Far. *cücek* “yavru” (Ayverdi 2006: 504b). Kümes hayvanlarının yavrusu, civciv. DS II *cücük* [*çakcan, cavcuk, cıcık, cıllak, cıllık, cibi, cibik...*] (Isp., İst., Ama., To., Sv., Ky., Kn., Ada.) 1021b.

Tietze’ye göre *cücük* yansıma bir sözcüktür (2002: 454a).

“*Bu sırada yukarıdan önlerine bir serçe cücüğü düştü.*” (ÇDÇA, s. 113)

çadaklı²⁶ √ Far. *çehār* > *çār* “dört” + Ar. *tāk* “kemer, kubbe”+ T. -lı *Tarla*, bahçe vb. yerlerde ağaç dallarından örülmüş barınak, çardak. krş. Trakya ağızı *çādaklı* (Özden 2017:124).

²⁶ *çardak* 1. Asma vb. bitkilerin dallarını sardırma için direklerle yapılmış yer. 2. Kameriye.

çardak sözcüğü ortasındaki akıcı ünsüz *r*'nin telaffuz zorluğu nedeniyle düşmesi sonucunda ağızlarda *çadak* olmuştur.

“*Köyün ortasındaki üstü cilpirti çalılarıyla örtülü çadakilı kahvede köylüleri başına toplamış Okçuoğlu köpürüyordu.*” (T, s. 27)

çağ: *damağı çağ ol-* dey. “damağı tatlanmak”. *çağ* “şıra süzmeye yarayan tahta tekne” DS II *çağ* (Or.) 1033b.

Yaşar Kemal'in romanında geçen *çağ* sözcüğü örnek cümlede “tatlı” anlamındadır. *damağı çağ ol-* “damağı tatlanmak, mutlu olmak” deyimini krş. Kelecilerin pişirgil/ Yaramazını şaşirgil/ Sözün us ile düşürgil/ Damağın çağ ede bir söz (Yunus Emre, *Söz Ola Kese Savaşı* şiiri). Az. *çağ* “keyfi yerinde, neşeli, şen; *çağ ol-* “dinç olmak, sağlıklı olmak” AzTS 646.

“*Dinleyenlerin damağı çağ olsun.*” (ÜAE, s. 87)

çağşak √ *çak-ış+a-k* Suyun biriktiği yer, çakıllı yer. DS II *çağşak* (Kn.) 1038a.

Eski Türkçede sözcük *çaxşa:k* “taşlı zemin” olarak geçmektedir (Clouston 1972: 412a). Clouston sözcüğü *çak-* “çakmak, vurmak” kökünden getirir. *çak-ış* ismine isimden fiil yapan +A-'nın gelmesi ile sözcük *çaxşa-* “taş çatırdamak” biçimini ve isimden isim yapan +k eki ile *çaxşak* biçimini alır. Yıldırım, *çağşak* sözcüğünün anlamını “taş yığını” ve “içinden su akan taşlık yer” olarak vermektedir (2006: 462).

“*Önce birkaç gün yatıp dinlenmiş ordusuyla çamların altında, ak çağşaklı, yarpuz kokulu pınarların başında.*” (İM 3, s. 52)

çalık Cin çarpmış gibi, hastalıklı, yüzü solgun, sakat (Tietze 2002: 469b). Sözcüğün 1. “delice hareket eden, haşarı” 2. “delilikten geriye kalan iz” (YTS 1983: 49b); “çok sıçrayan, rahat durmayan at” (Doerfer 1967: III-1057) anlamları da vardır.

“*Elif hiç onu böyle görmemişti. Tam çalıklar böyle, gözlerinin anlamı silinmiş gülümserler.*” (O, s. 187)

çalıkakıcı √ *çalı+kak-ıcı* Yolkesiciliğe özenen. DS II *çalıkakıcı* (Ay., İz., Mğ.) 1055a.

Efelerin sıkça karıştırıldığı adi çetelere *çalıkakıcı* denir. *Çalı kakmak* “insanı kızdırmak için zulüm yapmak” ve “çalıya tutulup korkmak” anlamlarına gelir (Işık,

Türk 2012: 124). Çalıkakıcılık efeliğin karanlık yüzü olarak günümüze kadar halk belleğinde gelmiş bir kavramdır. Çalıkakıcılık, çalıyı düşman sanarak korkanların gerçek bir yiğit olmadığını, silahına ve zulmüne dayanarak halka karşı büyüklenenleri ifade eder (Işık, Türk 2012: 127).

“Onlar da bizim bir çalıkakıcı İnce Memedle başa çıkamayacağımızı öğrenip bizi beş paralık bir vatan sandılar.” (İM 4, s. 423)

çaltak²⁷ Eğri bacak. DS II *çaltak* (Ama., Ky.) 1062a.

Kökenini bilmiyoruz.

“...bu çaltak maltak olmuş adamı tanıyamayacağını, bir deli coşkuya kaptırılmış kendini, soluğu taşarak, bitip tükenmeden anlatıyordu.” (YK, s. 333)

çamçak √ *çam+çak* Çamdan oyularak yapılmış su kabı. DS II *çamçak* [*çambardak, çamça, çapçak, çapşak*] (Dz., Ay., İz., Mn., Brs., Çr., Sn., Ama., Or., Ada.) 1063b. Ağızlarda *çapşak, şapşak, sapçak* da denir. TatK. *çapçak* “tekne”, Nog. *şapşak*, Te. *çapçak* “kova”, Alt. *çapçak* “fıçı”, Sag. *sapçak* “kova” olarak geçmektedir. Eski Kıpçakçada *sapçak* “bakır kulplu kova” anlamında kullanılmaktadır. Eren, sözcüğün *sap* kökünden geldiğini ifade eder: *sap +çak*. Türkçede “kazandan su almak için kullanılan uzun saplı kap” olarak kullanılan *saplı* biçiminin de *sap*’ın bir türevi olduğunu, *sapçak*’ın benzeşme sonunda *çapçak* biçimini aldığını ifade eder: *sapçak* > *şapçak* > *çapçak*. *çapçak* biçimi -p- > -m- değişimi sonucunda *çamçak* olmuştur (1999: 78a).

“Çamçağı sıcak, köpürmüş sütle dolunca geriye, güneşli kepeneginin yanına geldi, dağarcığından ekmeği çıkarıp kokulu sütü içmeye başladı.” (İM 3, s. 78)

çampara √ Far. *çehār* > *çār* “dört” ve *pāre* “parça” ile *çār-pāre* (Ayverdi 2006: 531b). Oyun havalarında parmaklara takılıp çalınan zil veya buna benzer ses çıkarıcı araç. Ağızlarda, araba dingilinin ucuna geçirilen yassı halka. DS II *çalpara* [*çalpıra, çampara*] (Ba., Krk.) 1061b.

çampara, çār-pāre/ çarpıra sözcüğünden değişmiş olmalıdır.

²⁷ *çaltak* 1. Yatakta düzgün yatmayan.

“Aşağıdaki, Ceyhan ırmağının yanındaki yoldan durmadan atlılar, çamparaları Anavarza kayalıklarında yankılanan at arabaları geçiyordu.” (İM 4, s. 21)

çangal²⁸ √ Far. *çangāl* Çengel, dallı budaklı. DS II *çangal* (Dz., Md., Ml., Gaz., Mr., Kn.) 1069b.

“Yalnız, o da çok seyrek, akşam vakitleri keskin bir kayanın sivrisinde boynuzlarını, büyük çangallı boynuzlarını sırtına yatırmış geyik, bacaklarını gerip, sonsuzluğa bakarcasına durur.” (İM 1, s. 11)

çaput²⁹ Eski bez parçası. DS II *çapıt* [*capit*, *çapka*, *çapurt*, *çaput*, *çara*, *çat*] (Af., Uş., Dz., Ama., Tr., Ank., Ky., Ada.) 1075b.

Eski Türkçe *çapğut* (Clauson 1972: 396a). Ağızlarda “bez” olarak kullanılan sözcük, Tkm. *çabıt* “kadın gömleği”, Krg. *çapan çapkit* “üst giyeceği”; *çapkut* (veya *çapkut ton*) “zırh”. OT *çapğut* “paçavra, bez parçası; yama” anlamlarında kullanılmaktadır. Sözcük, Eski Kıpçakçada da *çaput* olarak geçmektedir (Eren 1999: 80b). *çaput* sözcüğü Farsçaya da geçmiştir (Ayverdi 2006: 528a).

“Benim de zeytin ağacıma çaput bağlarken bu Zeus çıktı karşıma görkemli sakalıyla.” (ÇDÇA, s. 162)

çarkıt³⁰ Eski, bozuk. DS II *çarkıt* [*çarhacı*, *çarhıt*] (Uş., Çr., Ank., Nğ., Ada., ...) 1082a.

Kökenini bilmiyoruz.

“Bu köyün de arabaları hep çarkıt, her gün on tanesi kırılıyor.” (YK., s.14)

çarpana: *çarpana suratlı* dey. DS II *çarpana yüzlü* “kara kuru ve çiçek bozuğu yüzlü olan (kimse)” (Sv.) 1083b.

Tietze, *çarpana* sözcüğü için herhangi bir kök belirtmeyip “eski ayakkabı” < ?? “orospu” (anlam genişlemesi için krş. *postal*) yalnızca sözcüğün anlamını vermekle yetinmiştir (2002: 478b). Eren de “yün kuşak, kolan” anlamlarını verip sözcüğün kökeninin bilinmediğini ifade etmiştir (1999: 81a).

²⁸ *çangal* 1. Sucuların su taşımakta kullandıkları ucu çengelli değnek. 2. Boyunduruk.

²⁹ *çaput* 1. Çiftçilerin işe giderken ayaklarına sardıkları aba parçası.

³⁰ *çarkıt* 1. Sakat. 2. Kötü kadın.

“*Hasan kızmadı Ağasının elini böyle çarpana suratlı birisinin tutmasına, gene de içinden, aaah memlekette olsaydık, ah, diye geçirdi, ...*” (YK. s. 124)

çatki √ *çat+ki* Alna bağlanan iki parmak eninde tülbent. DS II *çatgı* (To., Ng., Kn., Mer., Mg.) 1089a.

çatgı /çatki çat- fiilinden *-gI / -kI* ekiyle yapılmıştır (Tietze 2002:482b).

“*Ölmüşse Hürü Ananın başında neden kara çatki yoktu.*” (İM 2, s. 148)

çatla- √ *çat + la-* Dışkılamak (Püsküllüoğlu 2014:44b); *çatla-* “def’i hacet etmek” (Tietze 2002:483b).

çatla- sözcüğü *çat* yansıma kökünden isimden fiil yapan *+la* eki ile türemiştir.

“*Ahıra bir kapı açacağım ki şahinim bir iyice çatlayabilsin.*” (İM 2, s. 60)

çav- Amaçtan şaşmak, yol değiştirmek. DS II *çavmak [cavmak]* (Çkl., Brs., İst., Çr., Gaz., Sv., Ky., Ng., Kn., Ada., Mer.) 1095a.

Tietze *cav-/ çav-* ‘evvela yaklaştıktan sonra ani olarak uzaklara kaçmak’ sözcüğü için *cay-* ve *civ-/ çiv-* ile beraber Eski Türkçedeki *sap-* fiiline bağlı olabileceğini söylemektedir (2002:420).

“*Su soğuktu, az ileride küçük balıklar sürüyle dolaşıyorlardı. En küçük bir devinmede de birden inanılmaz, göz görmeyecek bir hızda kırılıp derine doğru çavıyorlardı.*” (AGSS, s. 30)

çavlan √ *çağ+la-* > *çavla-* n Çağlayan. DS II *çavlan [cağıldak]* (Ba., Gr., Isp., Sv., Ada., Or., Kn...) 1094b.

“*Bebesinin üstünü bir altın bulut örttü. Beşikle birlikte, dağlarca, çavlanlarca, ovalarca aktı altın bulut.*” (DÇC, s. 400)

çaykara √ *çay + OT kara [k]* “göz bebeği” (Gülensoy 2007: 225b). Çay kenarında çıkan göze, kaynak, pınar. DS II *çayğara [caykara, çaybeği, çayğara, çaykara, çayrak]*, (İst., Sm., Ama., To., Or., Ağ., Ml., Sv., Mer., Ada.) 1097a.

çay “ırmaktan küçük akarsu” ve Gülensoy’un belirttiği gibi *kara[k]* ile ilgili olmalıdır. Orta Türkçe *kara* “siyah” sözcüğünden türemiş *karak* “göz bebeği” için bk. Räsänen 1969: 236a.

“Anavarza toprağı, binlerce yıllık ölü Anavarza şehri, sarp kayalığında kaleleri, delirircesine taşan Ceyhan ırmağı, Savrun, Sumbas çayları, kuşları, kartalları, çiçek azmanı çiçekleriyle, böcek azmanı böcekleri, bire bin veren tarlaları, Akçasazı, sarı sığağın altında buz gibi aydınlık çaykaralarıyla, tozlu yolları, uçan balıklarıyla, verimli, doğurgan, durmadan doğuran bolluğıyla Çukurovanın ortasına, sığağına serilmiş, sevdıyla, şehvetle, rahat gerinir.” (İM 2, s. 13)

çemkir- √ çem+kir- Karşı gelmek, sert cevap vermek. DS II çemkirmek [cekirmek, cemkirişmek, çemkirmek, cenkürmek, çemkinmek, çemkirmeyh, çemkirtmek, çemkürmek, çımkırmak] (Af., Uş., Isp., Bo., Ama., To., Sv., Ank., Ada.) 1130a.

çemkir- sözcüğü çem köküne, ses yansımali köklerden geçişli ve geçişsiz fiiler türeten +kir- ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. çavkir-, fişkir-, haykir-, hıçkir- vb. gibi bk. (Korkmaz 2009: 115).

“Sümüklü Hacı, sümüklü Hacı, adam mı oldun da bana çemkiriyorsun?” (YDGB, s. 45)

çemre-³¹ Kolunu ve paçalarını sıvamak, eteğini toplamak. DS II çemremek [cemlemek, çemiremek, çemirenmek, çemirlemek, çemirlenmek, çemirmek, çemirrenmek, çemlamak, çemlemek, çemlenmek, çemrenmek, çemrilemek, çemüllenmek, çemürülenmek, çermenmek, çermenmeyh, çımramağ, çımramak] (Af., Uş., Isp., Ay., To., Sv., Ada.) 1132a.

çemre- sözcüğü Eski Türkçe çerme- “kolu, paçayı, eteği, kıvrırıp sıvamak” (Clauson 1972: 430a) sözcüğünün metateze uğramış biçimidir (Tietze 2002: 494b).

“Kolunu birkaç kez daha çemredikten, aptes alır gibi yaptıktan sonra: “Size,” dedi, “birkaç küçük sualim var, doğru cevap vermeniz sizin menfaatinize olur.” (İM 3, s. 233)

“Ona, odanın ortasına bir seccade serdi kendi eliyle Dursun Dede, Ferhat Hoca çemrenmiş yenlerini indirdikten sonra namaza durdu. Dursun Dede sedire oturmuş, onun eğilip kalkarak, ağzı kıpır kıpır dualar okuyarak namaz kılışını seyretti.” (İM 4, s. 146)

³¹ çemre- 1. Herhangi bir şeyin ucunu, etrafını toplamak.

çemrek³² √ *çemre-k* Kolları veya bacakları sıvalı adam. DS II *çemrek* [*çemlek*, *çemreh*] (To., Es., Ama., Sv., Ky.) 1131b.

çemrek sözcüğü *çemre* “kolunu, paçalarını sıvamak, eteğini toplamak” sözcüğünden fiilden isim yapan *-k* eki ile türemiştir. *çemrek* sözcüğü için Yeni Tarama Sözlüğü’nde 1. “kısa; kıvrak”, 2. “kıvrak, hızla iş yapan” anlamları verilmiştir (1983: 52b).

“Tepeden tırnağa çamura, toza batmış, dize kadar çemrek kalabalığı görenler bunda bir iş, mühim bir iş olduğunu anlamakta gecikmediler.” (T, s. 44)

çeti Baklagillerden dikenli bir çalı (taneleri hayvanlara verilir, çalısından süpürge yapılır). DS II *çeti* [*çetirez*] (Ur., Gaz., Ada., Ant., Mğ., Mer.) 1150b.

çeti prosopis farcla (Banks et Sol.) Macbride (Leguminosae). 30-100 cm yükseklikte dikenli ve sarı çiçekli bir çalıdır. Meyveleri, taşa sürtülerek dış kabuğundan kurtarıldıktan sonra, çiğ olarak yenir ve hayvan yemi olarak kullanılır. Eş anl. *çedi* (Silifke- İçel) (Baytop 2007: 69).

“Gün Anavarza kayalığının üstünden batıya yıkılırken, bir kuş büyüklüğünde turuncu nakışlı bir kelebek, kanatlarını sırtında birleştirip, ayaklarıyla başını, gözlerini sıvazlayarak, bedeni ince, tatlı bir titreme içinde, batan güne karşı aydınlığa boğulmuş, büyüğü, bir çeti dalına konmuş, öylece dimdik durur.” (İM 2, s. 13)

çevale √ İt. Tutulan balıkların içine konduğu sepet, çavalye. DS II *çevale* “küfe” (Brs., İst., Sv.) 1152a.

Tietze’nin sözlüğünde *çavela/çavelya/çavalye/çevale/çevale* sözcüğü için “balıkların satış için tutulduğu sepet” anlamı verilmiş ve herhangi bir köken bilgisi aktarılmamıştır (2002: 484a).

“Ağlarda binlerce gümüş balık çırpınıyordu, çevaleler takalardan dolup dolup boşalıyorlardı.” (AGSS, s. 14)

çığrılı √ *çığ(ı)r-ıl+tı* Çığlık. DS II *çığrılı* [*çığılıh*, *çığıltma*, *çığırtma*, *çığırık*, *çığırtı*, *çığırintı*, *çılığıt*], (Ama., Mn., Sv., To., Nğ.) 1162a.

---

³² *çemrek* 1. Çıplak kol ve bacak.

“Çığriltı onlara yaklaşıyordu.” (İM 1, s. 279)

çıkın³³ √ *çık-in* < *çig-in* Bohça, çıkın. DS II *çıkı* [*çıkım*], (Af., Brs., İst., Sv., Zn., Kn., Ant., Mğ.) 1166a.

çıkın “küçük bohça” sözcüğü Eski Türkçe *çig-* "bağlamak, düğümlemek" (Clauson 1972: 413b) fiilinden +*I(n)* ekiyle türetilmiştir (Gülensoy 2007: 236a).

“Kırlangıç yuvasının altına geldi durdu, gözünü oradaki çıkınına dikti.” (YDGB, s. 111)

çimgiş-³⁴ Uyuşmak, ürpermek. DS II *çımkişmak* [*çimgişmak, cımkişmak, cıvgişmak, cimiş cimiş olmak, cimilleşmek, çimgişmak, çımkişmag, çingişmak, çınkişmak*], (Uş., İsp., Dz., Ay., İz., Mn., To., Or., Kn., Ant., Mer.) 1177b-1178a.

Tietze'nin etimolojik sözlüğünde *çimgiş-/çımkiş-/çimçiş-/ (çimçiş-?)* sözcüğü için “ürpermek” anlamı verilmiş, herhangi bir kök belirtilmemiştir (2002: 509a).

“Bütün bedeninden, bir insanın ancak ömründe bir kere duyabileceği bir çimgişma geçti.” (İM 2, s. 355)

çıldak → **cıldak**

çirmala- ~ **cirmala-** √ *cır-/çır-mala-* Tırmalamak. DS II *cırmalamak* [*cımaklamak, cınaklamak, cınnahlamak, cınnaklamak, cırmağlamak...*] (Uş., Dz., Bo., Çkr., Ama., Sv., Ank., Kn., Mer.) 933b-934a.

cirmala-/çirmala- fiilini, fiilden fiil yapım eki *-mAlA-* eki için krş. TT *sar-mala-, tırmala-*.

“Payaslı yerde kıvranyor, acısından toprağı çirmalyordu.” (İM 2, s. 194)

“Onu bir sıtma tutar, ta buradan oraya kadar toprakları cırmalayarak, toza çamura belenerek, gözleri nah böyle böyle pörtlemiş”. (HNA, s. 71)

çirnak ~ **cirnak** Tırnak, pençe. DS II *cırnak* [*caynak, cernek, cımak, cınak, cınnah, cınnak, cırmak, çırnak...*] (Mn., Kü., Es., Çkr., Ar., Ezm., Bt., Kn.) 935b.

³³ *çıkın* 1. Sofra bezi. 2. Para kesesi. 3. İçinde kıymetli şeyler bulunan paket.

³⁴ *çimgiş-* 1. Vücudun bir yeri ağrımak, sızlamak. 2. Kaşınmak. 3. Boğaz gıcıklanmak.

Tietze *cırnak/çırnak* Eski Türkçe *tırnak* “(insan veya hayvan) çivi, pençe” (Clauson 1972: 551b) sözcüğünün ilk ünsüzünün (belki *cır-* “yırtmak” fiilinin etkisiyle) *c*’ye değişmesi ile açıklamaktadır (2002: 440a).

“*Kocamış, kanatları kırılmış, telekleri dökülmüş, çırnağı, sayası aşınmış, uçamaz olmuş bir şahinim.*” (İM 2, s. 121)

çivdir- √ *çiv-dir-* Delirmek. DS II *çivdirmek* [*civdirmek, civıtmak, civmak, civsıtmak, çığdırmak, çivdirmağ*] (Isp., Dz., Ay., İz., Mn., Es., Çkr., Çor., Or., Ank.) 1198b.

çiv- fiilinin ettirgenlik eki almış biçimi olan *çivdir-* “fırlatmak” fiili için bk. Tietze 2002: 513b. Sözcük anlam genişlemesi ile “delirmek” anlamını kazanmış olmalıdır.

“*Bu gidişle sen aklını çivdirip Vurgun Ahmet gibi olacaksın.*” (YDGB, s. 24)

çi fayda √ Far. *çi* “ne”- *fā’ide* “fayda” Ne fayda var, kaç para eder (Tietze 2002: 514b).

“*Çi fayda ki elden gelir hiçbir şey yoktur.*” (FSKAB, s.73)

çiğir Taşlı yol, patika. DS II *çiğir* [*cıgır, cıgra, cığır, cığra, ciğir, çığı, çığıl, çığırt, çığır...*] (Isp., Dz., Ay., İz., Mn., Ama., Mr., Hat., Sv., Ank., Kn.) 1160a.

Eski Türkçe *çiğir* “yaya yolu, patika” (Clauson 1972:409b) sözcüğünün ağızlardaki biçimidir. TT *çiğir* “patika, iz; yeni bir biçim, yöntem veya yol”.

“*Yandaki küçük çığire saptı, ayaklarına kanat takılmışçasına çabuk yürümeye başladı...*” (İM 4, s. 132)

çiğsi- Uyuşmak, ürpermek. DS II *çiğsimek* (İz.) 1178a.

Tietze *çiğsi-* sözcüğünü, çok nadir isimden benzeme veya benzetme fiili yapan *+sI-* genişlemesi ile açıklar. *çiğsı-/ çiğsi-* “nemlenmek, terlemek” anlamını verdiği sözcüğün “uyuşmak, ürpermek” anlamını da bu madde altında verir (2002: 505a).

“*Ellerindeki kazmayı yere her vurdukça avuçlarının içi yüreklerinde zonkluyor, içlerinde bir çığsime duyuyor, kusmak istiyorlardı.*” (YK, s. 120)

“*Birden Karabacak yöresinden, tarlalar içinden hüyüğe doğru gelen bir cip gördü. Yüreği hop etti. Bir iyice baktı, içi çığsidi. İnanmak istemedi, ama cip doğru hüyüğe geliyordu.*” (BBE, s.76)

çinke Sağlam, sert (taş hk.). DS II *çinke* [*çinki*] (Mr., Ada.) 1229a.

“Kulaksız kapının yıkılmış iri bir çinke taşının arkasına kendini atmasaydı gelen kurşunlar onu biçiyordu.” (İM 2, s. 280)

çir: *çir gibi ol-* dey. Tutuksuz çalışan, sağlam, sesi ve çalışmasıyla yeni anlamlarına gelen silahlar için kullanılan bir söz (Püsküllüoğlu 2014: 46b). DS II *çir* “kaynamamış sütün kaymağı” (İz., Ba., Nğ.) 1234a.

Tietze *çir I* (2002: 521a) “kaynamamış sütün kaymağı < ?? (Far. *şīr* “süt” coğrafi sebepten düşünülemez.) anlamı ile *çir gibi* “iyi çalışan, sağlam (silah hakkında) deyimini birleştirse de bu etimoloji biraz zor görünmektedir.

“Oldu ki çir gibi oldu.” (İM 2, s. 417)

çiriş √ Far. *sirīš* > *şiriş* > *çiriş* (Ayverdi 2006: 587b) Dağ pırasası. DS II *çiriş* (Or., Kr., Ezm., Ezc., Ağ., Ml., Mr., Hat., Sv., Ky., Kn., Mer.) 1235b.

Tietze *çiriş I* “dağ pırasası, *allium vineale*” (2002: 521b) için Haunschild’in çalışmasında Erm. *çreç* sözcüğünden geldiğini aktarır. Az. *çiriş I* “kiriş otu” (AzTS 717b). *Eremurus specabilis* 100-150 cm yükseklikte, sarımsı çiçekli ve otsu bir bitkidir. Genç yapraklar sebze olarak kullanılır. Toprak altı kısımları kurutulup toz edildikten sonra çiriş veya çirişne adı altında yapıştırıcı madde olarak ciltçilik ve ayakkabıcılıkta kullanılan dikenli bir maddeydi. Halen Erzurum bölgesinde ehram kumaşına sertlik vermek için kullanılmaktadır. Eş anl. çireş, dağ pırasası, gülük (Erzurum), kiriş (Divriği-Sivas), sarı çiriş, sarı zambak, yabanî pırasa (Baytop 2007: 73).

“Çirişler acı kokuyor, ıslak ıslak da parlıyordu.” (İM 1, s. 14)

çobançırısı Kuşkonmaz denilen bir bitki. DS II *çoban çırası* (İz., İst., Ezc.) 1254a.

çoban çırası bitkisi *ala cehri* adıyla da bilinmektedir. *Ala cehri* (*Rhamnus*) türlerine verilen genel ad. Dikenli veya dikensiz, kışın yaprak döken ağaç ve ağaççıklardır (Baytop 2007: 27).

“Çam, gürgen, mantıvar, peryavşan, çobançırısı, ter kokuyordu.” (İM 1, s. 156)

çokuş- √ *çok-uş-* Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek. DS II *çokuşmak* [*çoğalaşmak, çoğallaşmak, çohuşmah, çohuşmak...*] (Uş., Ay., To., Hat., Ada.) 1261b.

çok- “toplanmak, birbirine sokulmak” (Eski Türkçe *çok-* “üstüne düşmek, çullanmak” (Clauson 1972:406a) fiilinden, fiilden fiil yapan *-Uş* eki ile türemiş biçimidir.

“Gözlerine sinekler çokuşuyordu.” (İM 1, s. 49)

çont Felç, inme. DS II *çont* (Ada., Mer.) 1268b.

Tietze sözcük için < *çot /çört* (?) etimolojisini verir ve /n/’li ve /n/’siz varyantlar için *künt/küt* örneğini verir (2002:530a).

“Vurursam elim kolum çont olur.” (İM 2, s. 134)

çöğdür-³⁵~ çövdür- √ *çöğ-/ çöv- dür-* Fıskırtarak, kavis çizerek işemek. DS II *çöğdürmek* [*cövdürmek, çodürmek, çoğurmak, çödümek, çödürmek, çövdürmek...*] (Af., Isp., To., Ezm., Çr., Ky., Ank., Mer.) 1277a.

çöğdür- sözcüğü *çöğ-/ çöy-/ çöv-* “ayaklar üzerine oturmak, çömelmek” köküne *-dlr-* / *-dUr-* fiilden fiil yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur. İki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan *-dlr-/dUr-* ekini alan bazı fiillerde ek ettirgenlik işlevini kaybetmiş, kökle kaynaşarak kalıplaşmış yeni anlamda fiiller oluşturmuştur: *aldır-* “ilgi göstermek, önem vermek”, *andır-* “benzemek”, *çıldır-* “delirmek”, *kaptır-* “kendisini fazlasıyla bir işe vermek”, *tuttur-* “bir şeyi ısrarla istemek” vb. (Korkmaz 2009:126).

“Memed yerinden kalktı, sırtını ağaca döndü, şalvarının bağını çözdü, ötelere, devedikenlerinin dibine uzun çöğdürdü.” (İM 4, s. 21)

“Yataktan çıktı, giyindi, bahçeye indi, dut ağacının uzağında durup köküne doğru çövdürdü, uzun uzun işedi, geldi masaya oturdu.” (AGSS, s. 93)

çömel- √ *çöm-el-* Ayaklar üzerine oturmak. DS II *çömmek* [*cömütme, cörütme, çöğmek, çöğtermek, çökeltmek...*] (Af., Isp., Brd., İz., Mn., Ant.) 1287a.

³⁵ *çöğdür-* 1. Su, kan gibi sıvı şeyler basınçla dışarı fıskırtmak.

Tietze *çömel-* sözcüğü için, nadiren fiilden fiil yapan */-al-/* eki üzerinde durur ve ekin büyük olasılıkla orta dönüşkenlik anlamında *-(I)l-* vs. (aç-ıl-) ekinin bir varyantı olduğunu ifade eder. Bu ekle türetilmiş sözcüklerin fiil kökleri zaten geçişsiz olduğu için bir anlam değişmesi olmamıştır. Yani genişlemiş fiilin anlamıyla sade fiil kökünün anlamı aynıdır. krş. *çöğel-*, *çömel-*, *esel-* (2002: 534b)

“Çitin dibine çömeliştiler.” (İM 2, s. 72)

çulpaz √ Ar. *çul* + Far. *pelās* (Tietze 2002:539a) Eski kara çul. DS II *çulpalaz* (Ada.) 1304a.

“Giyitlerini yıkadı güneşe serdi, giyitleri kuruyuncaya kadar, içerde bir çulpazın üstüne çırılçıplak yattı, yatar yatmaz uyudu.” (KSİ, s. 130)

dal Tam. DS II *dal* (Dz., Nğ.) 1333a.

dal III “tam” sözcüğü *dal gündüz* “güpegündüz” ve *dal öğlen* “tam öğle vakti” gibi zaman bildiren sözcüklerde kullanılır (Tietze 2002: 550a). *dal gündüz* ve *dal öğlen* sözcükleri için bk. Tietze 2002: 552b- 553a.

“Dal gündüz adaya giremeyiz.” (ÇDÇA, s. 7)

dala- Bir şey üzerine üşüşmek, musallat olmak (haşarat için) DS II *dalamak* (Gaz.) 1337a.

Eski Türkçede *tala-* “zarar vermek, yağmalamak” (Clauson 1972: 492a) sözcüğünün ağızlardaki biçimidir. bk. *tala-* maddesi.

“Sivrisinekler bedenine sıvanıyor, onu dalıyor, parçalıyor, ama kadın bana musın demiyor.” (ÖO, s. 81)

damlacık √ *damla* + *cık* İnme, felç. DS II *damlacık* [*damla*, *damna*, *domla*] (Mr., Hat) 1353a.

damlacık sözcüğünün kökü olan *damla* “yüreğe inen inme” için bk. Tietze 2002: 556a.

“Gözünün önünde onun göz koyduğu toprakların bir kısmını köylüler paylaşacaklar, bir kısmını da onun can düşmanı Ferhat Bey'in çiftliğine kattıracağız. Artık o buna dayanamaz, damlacık getirip ölür.” (YY, s. 97)

daylak³⁶ Deve yavrusu. DS II *daylak* [*day, daylah*] (Af., Uş., Isp., Brd., Sv., An., Ml., Ada.) 1388b.

daylak sözcüğü, Yeni Tarama Sözlüğü'nde *daylak* “yularsız, başıboş, salma deve ve at” (1983:61b) ve *taylak* “henüz yük vurulmamış genç deve” (1983: 206a) biçimlerinde geçmektedir. Tietze, *daylak* I “üç yaşında deve yavrusu” sözcüğünün Doerfer'e göre Türkçe olduğunu ve sözcüğün Türkçeden Moğolcaya *taylağ* biçiminde geçtiğini ifade etmektedir (Tietze 2002:570b).

“Kuzuların; oğlakların, deve daylaklarının sesleri ovayı doldurdu. Önü al önlüklü, sağlıklı, al vala bağlamış, altın saçlı kızlar sağıma başladılar.” (BBE, s.74)

değirmi³⁷ Yuvarlak. DS II *degirmi* [*deermi, değermi, değrek, dērmı, dıgrımı*] (İz., Ar., Kr., Ezc., Ml., Ank.) 1400a.

Eski Türkçede *tegirme / tegirmi* “yuvarlak, daire biçiminde” olarak geçen sözcük; Az. *deyirmi*, Osm. *değirmi*, Uyg. *tegirmi*, Xak. *tegirme*, Kom. *tegirme*, Kıp. *teyirme* biçiminde görülmektedir (Clauson 1972: 486b).

“Yaşlı adamın yüzü uzun, inceydi. Sakalları sütbeyaz, değirmiydi.” (İM 1 s. 17)

dek: *dek dur- dey*. Uslu, terbiyeli, rahat durmak. DS II *dek durmak* [*dek turmak, denk durmak*] (Af., Isp., Bo., Hat., Sv., Ank., Ky.) 1406b.

dek durmak [*tek durmak, tek turmak*] “uslu, sessiz, sakın durmak, susmak” (YTS 1983: 62b). Eski Türkçe *tek* “sadece, sessiz, sessizce” için bk. Clauson 1972: 475a; ve *tur-* yardımcı fiili ile oluşturduğu *tek tur-* “sessiz olmak” birleşik fiili için bk. Clauson 1972: 475b.

“*Dek dur oğlum.*” (İM 2, s. 373)

deldellice Atmaca kuşu. DS II *deldelice* (Tn., Ada.) 1408b.

Tietze, ilk hecenin izahının güç olduğunu ifade eder ve *delice* için (Az., Çağ. *delice* ve Far. *dalīca/ dalīça* biçimlerini gösterir (2002: 582a).

³⁶ *daylak* 1. Dişi deve. 2. Damızlık erkek deve. 3. Boynunda tüy olmayan pehlivan deve. 4. At, eşek yavrusu. 5. İki yaşında hayvan.

³⁷ *değirmi* 1.Kare şekilli yüzey.

“Sen korkuyorsun arkadaş, dedi. Sen şahinin bir şahin değil, bir deldellicedir diye korkuyor, ava gelmiyorsun. Kim bilir, bu elindeki kuş soy bir şahin donuna girmiş bir deldellicedir.” (BBE, s. 206)

delimsek ~ **delimsirik** √ *deli+mse+k* ~ *deli+msi+r+ik* Sersem, salak, çılgın, delişmen. DS II *delimsirek* [*delimisirek, delimsek, delimserek, delimsirik, delimsük, delimsirek, delirek, delisem, delisen, delümsek*] (Isp., Dz., Ay., Mn., Bo., Sn., Ama., Hat., Es., Tr.) 1413a.

deli + benzerlik eki olan *+msI* (kekremsi, mavimsi) *+rek* küçültme ekinden oluşmuştur. bk. Tietze 2002:583a.

“Karısı, çocukları, onun bu delimsek hallerini hiçbir şey kaçırmadan, gözlerini dört açıp izliyorlardı.” (YDGB, s. 314)

“O biraz delimsirik bir insan ya dostu anlar, ikimiz birlikte belki de dostu kurtarabiliriz.” (ÇDÇA, s. 106)

demit Sevinç ve neşe kaynağı, umuta koşuk olarak kullanılır. DS II *demit* (Nğ.) 1418b.

Kökenini bilmiyoruz.

“Gidin âlemin yakışığını, gözümüzün ışığını, umudumuzu, demidimizi bulun, öldürmesin canavarlar onu.” (İM 2, s.121)

depik √ *dep-ik* < *tep-ik* Tekme, çifte. DS II *depik* [*debmik, dehme, dekmik, dekmük, depme, depmik, depmük, depük*] (Ay., Ky., Sv., Ada...)1428b-1429a.

depik sözcüğü Eski Türkçede *tepig~teyük* “tekme” (Clauson 1972: 438b-439a) olarak geçmektedir. Sözcük fiilden isim yapan *-Ik* eki ile türemiştir.

“Böğrüme bir depik indirdi ki, depik derim ona. Ciğerim söküldü dedim yerinden.” (O,133)

deri³⁸ √ *der-i* Toplantı, düğün. DS II *deri, déri* [*deri gün, derinti, dernek, dernek günü*] (Sv., Krş., Ky., Nğ., Ada...) 1433b.

³⁸ *deri* 1. Panayır, Pazar, Pazar kurulan gün. 2. Panayır ve pazarın kurulacağı günün arefesi. 3. Çarşamba günü. 4. Pazar günü. 5. Perşembe (Ky.).

deri sözcüğü yerine göre çarşamba, perşembe, pazar günleri için de kullanılmaktadır (Tietze 2002: 594a). Püsküllüoğlu *deri* sözcüğünün birinci anlamını perşembe günü olarak verir (2014:48b).

deri sözcüğü *der-* “ derlemek, toplamak” köküne *-I/-U* fiilden isim yapan eki getirilmesiyle oluşmuştur. *-I/-U fiilden* isim yapan eki daha çok tek heceli geçişli ve geçişsiz fiillere gelen çok işlek ve verimli bir ektir. Bu ek, fiilin gösterdiği işin ürünü veya sonucu olan somut ve soyut isimler ve sıfatlar türetir: *batı, ağrı, ayrı* vb. (Korkmaz 2009: 82).

“*Yarın değil, öbürsü gün perşembe. Perşembe gecesi deri gecesidir. İyi kimseler, Kırklar, o gece dağ başlarında bir araya gelirler.*” (ÖO, 177)

derimevi³⁹ √ *der - im + evi* Kafes şeklinde tahtadan yapılan portatif ev, çadır iskeleti. (Üstü keçe ve kilimle örtülür.) DS II *derim evi* (Nğ., Ada.) 1434a.

derim sözcüğü *der-* “toplamak” fiilinden, fiilden isim yapan *-Im* eki ile türemiştir. krş. *derme, çatma*. Ayrıca bk. *derimevi/derim* Tietze 2002: 594b.

“*Mademki derimevi var Beylik çadırının yanında, bu her obada olmaz, biz de orada kalırız.*” (İM 3, s.263)

devineksiz √ *devin-ek-siz* Hareketsiz, kıpırtısız.

devin- “kımıldanmak, hareket etmek” biçimine gelen *-Ak* eki tek veya çok heceli fiil kök ve gövdelerinden sıfat ve isim türeten işlek bir ektir. Biribirinden farklı türetmeler yapan bu ek genellikle bir alışkanlığı, bir duyguyu ve fiilin bildirdiği işi çokça yapanı göstren sıfatlar türetir: *apışak* “açık bacaklı”, *atak, bitek* “verimli”, *kaçak* vb. (Korkmaz 2009: 70).

“*İkimiz de bu sonsuz ağırlıkta, düzlükte, devineksizlikte, kıpırtısızlıkta bir şeyleri bozmaktan, denizi ürkütüp uyandırmaktan korkuyorduk sanki.*” (DK, s. 31)

devingen √ *devin-gen* Hareketli.

devin- “kımıldanmak, hareket etmek” biçimi genellikle fiil kök ve gövdelerinden alışkanlık sıfatları türeten işlek bir ek olan *-GAn* ekini alarak türemiştir. *ergen, ivgen, kaygan* gibi tek heceli köklerde seyrek olarak kullanılan *-GAn* eki, daha çok birden

³⁹ *derimevi* 1. Keçeden yapılmış çadır.

fazla heceli fiil köklerine ve *-l-*, *-n-*, *-r-*, *-ş-* ekleriyle kurulmuş fiil çatılarına getirilerek alışkanlık ve huy gösteren abartmalı sıfatlar türetir: *alınan*, *atılan*, *çalışkan*, *çekingen*, *değişken*, *doğurgan*, *dövüşken* vb. Bu ekten *etken* “aktif”, *edilgen* “meçhul”, *devingen* “hareketsiz”, *iletken* “nakil”, *kemirgen*, *saldırgan*, *üretken*, *yapışkan* gibi yeni sözcük ve terimler de yapılmıştır (Korkmaz 2009: 80).

“*Kurşun sesleri, kırılan kayalardan çıkan çatırtılar, toz duman kertenkeleyi uğunan bir devingenin içine sokmuştu.*” (DÇC, s. 242)

dımdızlak⁴⁰ √ *dim* + *dızlak* Tüysüz, çıplak. DS II *dızlak* (Dz., Çkl., Kü., To., Es., Ks., Nğ., Kn.) 1477b.

Tietze, damdazlak/dımdızlak “hiç sayı olmayan” için <*dazlak/dızlak*+ reduplication+ /m/ tezat ünsüzü açıklamasını yapar (2000:555a). Eski Türkçe *taz* “dazak, kel” için bk. Clauson 1972: 570b.

“*Ölülerden birisinin başı keldi, dımdızlak...*” (İM 2, s. 239)

dizleme⁴¹ √ *diz*+ *leme* Erkeklerin giydiği getri biçiminde çorap, tozluk. DS II *dizleme* [*dizge*, *dizgel*, *dizgeli*, *dizlik*] (İst., Ar., Ezm., Ezc., Vn., El., Ml., Sv...) 1531a.

dizleme sözcüğündeki +*lAmA* isimden fiil yapan *-lA* ekiyle fiilden isim türeten *-mA* ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş bir ektir. *-mA* eki kaynaşma esnasında fiilden hareket isimleri yapma özelliğini kaybetmiştir. Bu ekle yer yer zarf olarak da kullanılan isimler türetilmiştir (Korkmaz 2009:50-51).

“*Başında dal fes, el dokuması, kalın kahverengi yün şalvar, yün şalvarın üstüne çekilmiş dizleme, işlemeli çoraplar.*” (BBE, s. 334)

domur domur⁴² √ *tom-* > *dom-* ur Kabarık kabarık. DS II *domur domur* [*dumur dumur*] (Ky.) 1553b.

Gülensoy, *domur* sözcüğünün *tom* “yuvarlak, yumru” biçiminden türemiş olabileceğini ifade etmektedir (2007: 297b-298a). Tietze de **dom* “yuvarlak kabarıklık” gibi bir kökten oluşmuş olabileceğini söylemektedir (2002: 644a).

⁴⁰ *dımdızlak* 1. Otsuz, çıplak, düz yer, kumlu, çorak arazi.

⁴¹ *dizleme* 1. Dize kadar uzanan uzun konçlu çorap. 2. Dizkapağını geçen çorap. 3. Çorap bağı.4. Dört beş santim eninde örülmüş kadın kuşağı.

⁴² *domur domur* 1. Damla damla (ter ve su hakkında).

“Martı yavrusu sarı karamsı gagasını açmış, kanatlarını gelişigüzel savurmuş, tüyleri domur domur...” (AGSS, s. 8)

domuzluk √ *domuz+ luk* Su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer. DS II *domuzluk* [*damızlık, damuzluğ, doguzluk, doğuzluğ...*] (Af., Isp., Dz., Sv., Mğ...) 1556b.

Her ne kadar +*llk* eki isimden isim yapım eki olsa da Tietze'nin ifade ettiği gibi *doğuzluk/domuzluk* “değirmende suyun çıktığı ve çarkın döndüğü yer” (2002: 646a) sözcüğünde tarif edilen şeyin domuzla ilgisi görülmemektedir.

“Değirmenin domuzluğundan parçalanarak, şakırdayarak, delicesine, yukarılara fırlayarak gelen sular köpürüyordu.” (YY, 413)

döğen √ *dög-en* Harmanda ekinlerin tanelerini saptan ayırmak için kullanılan, önüne koşulan hayvanlarla çekilen altında keskin çakmaktaşları çakılı bulunan, kızak biçiminde tarım aracı.

-(y)*An* eki fiilden sıfat ve bir işi yapanı gösteren isimler türeten bir sıfat fiil ekidir: *alan, alışan, bilen, biçen, boğan, çalan, duyan* vb. Ekin kalıcı isimler türetmiş örnekleri de vardır: *düven* (<*döğen*), *kalkan, kapan, çapan* vb. (Korkmaz 2009: 73).

“Günlerden beri döğen sürüyor.” (İM 1, s. 49)

dön et- √ *dön-* + *et-* Dönmek, daire çizmek.

dön et- terkiibi *dön-* fiilinin emir biçiminden ve *et-* yardımcı fiilinden oluşmaktadır. bk. *dön geri et-* “geriye dönüş yapmak” (Tietze 2002: 652a), *dön-* maddesi.

“Peteklerden çıkan peteklerin yöresinde ha dön ediyorlar.” (ÇDÇA, s. 135)

döngel⁴³ Meyvesi, hafif sulu ve ekşi olan ve haziranda olgunlaşan bir çeşit böğürtlen. DS II *döngel* [*döngāl*] (Dz.) 1585a.

Beyaz çiçekleri ve dikenleri olan çalı görünümünde bir ağaççık ve bu ağaççığın yabani meyvelerine döngel denir. Kuzey Anadolu ormanlarında yetişen, olgunlaşan meyveleri yenen bir bitkidir. Halk ağzında muşmula da denir (Baytop 2007: 94).

“Bir sürü döngeleyi de ustura gibi esen poyraz alıp ırmağın üstüne konduruyor, ırmak diken akıyordu zaman zaman.” (YK, s. 112)

⁴³ *döngel* 1. Muşmula.

döş⁴⁴ Göğüs, bağır. DS II *döş* (Uş., Ks., Çr., Kn., Ada.) 1589a.

Eski Türkçe *tös* (Clauson 1972:558b), Az. *döş*, Tkm. *dōş*, TatK. *tüş*, Bşk. *tüş*, Nog. *tös*, KKlp. *tös*, Kzk. *tös*, Krg. *tös*, Alt, Tel, Şor, Küer. *tös*, Sag., Koy. *tös*, Özb. *toş*, Karag *döiş*, *töiş*, Tuv. *tös*, Yak. *tüös*, Çuv. *tüş*. (Eren 1999: 122a)

“*Aşık sazı döşüne çekti.*” (HNA, s. 31)

dulda⁴⁵ √ Moğ. *dalda* Yağmur, güneş ve rüzgarın etki yapamadığı gizli, kuytu yer, kenar, gesi, gölge. DS II *dulda* [*dalda*, *daldalıh*, *daldalık*, *dalla*, *dalta*, *delde*, *dolda*, *dölde*, *dudalıh*...] (Af., Isp., Ks., Ml., Ky., Ada...) 1596b.

Moğolca *dalda* “gizli, saklı, gizlice, gözükmeyen, çok konuşmaksızın, kanuna aykırı olarak, esrarlı, gizli veya bilinmeyen bir şey” (Lessing 1960: 225b; Karaağaç 2003: 358b; Tuna 1972: 222) anlamındadır.

dulda, diğer bölge ağızlarında olduğu gibi Adana ağızlarında da “kuytu yer, sığınılacak gizli yer” anlamındadır. Bu sözcük ise Moğolca alıntıdır. Sözcük Moğolcada *dalda* şeklindedir ve “örtülü, gizli, saklı” anlamlarındadır (Akalin 2002: 431-437).

“*Evlerinin gündün yanına, duldaya oturmuşlar çıkırlık eğiriyorlardı.*” (İM 1, s. 24)

duluk⁴⁶ Yüz, çehre; yanak. DS II *duluk* [*doluk*, *dulug*, *duluh*, *dulum*, *dulun*] (Dz., Gaz., Nş., Ada.) 1598b.

Eski Türkçe *tuluñ* “şakak” (Clauson 1972: 501a) sözcüğü ağızlarda “yanak” ve “zülüf” olarak geçmektedir. Eski sözlüklerde *dulun* (< *tuluñ*) biçimi yaygındır. Tkm. *duluk*, Nog. *tulum* “saç örgüsü”, Krg. *tulum* “saç örgüsü”. Alt., Tel., Şor., Sag *tuluñ* “saç örgüsü”. Orta Türkçede *tuluñ* “şakak” olarak geçer. Harezmece *tuluñ* “zülüf”, Eski Kıpçakçada *tuluñ* “şakak”, *tulum* ise “saç örgüsü” olarak geçmektedir. Anadolu’da *duluk*, *dulum* ve *tulup* biçimleri görülür (Eren 1999: 123b).

“*Sol duluğunda, incecik bir yanık izi var.*” (YDGB, s. 21)

⁴⁴ *döş* 1. Kucak. 2. Gerdan. 3. Karın boşluğu. 4. Kaba et, kalça.

⁴⁵ *dulda* 1. Bir şeyin arka tarafı.

⁴⁶ *duluk* 1. Yanak. 2. Şakak.

dutma⁴⁷ √ *dut-ma* Uşak, yanaşma, hizmetçi. DS II *dutma* [*dudma*] (Af., Isp., To., Ml., Ng., Kn., Ada., Mer.) 1612b.

Çukurova ağzı, sözcük başındaki *t-> d-* meselesinde Standart Türkiye Türkçesinden bazı farklılıklar göstermektedir. *daş, duz, dut-* örnekleri için bk. Yıldırım, 2002: 143. *dutma* sözcüğünde de *t- > d-* değişimi görülmektedir. bk. *tutma* maddesi.

“*Ablam derdi ki, Memet senin gibi öküze bakan bulunmaz dutmalar içinde.*” (HNA, s. 15)

düğürücü √ *düğür/dünür* + *cü* Kız görmeye giden kimse, görücü. DS II *dünür, düñür* [*dövür, düğür, düğürcü, düğürçü, düğür...*] (Af., Bo., İst., To., Çr., Sm., Ank., Kn.) 1632a.

Eski Türkçe *tünür* “dünür” (Clauson 1972: 523b) sözcüğüne isimden isim yapan +*cÜ* eki getirilerek yapılmıştır.

“*Bir de deme ki bu ne çeşit bir düğürcü.*” (ÜAE, s. 180)

dünek √ *dün* + *e - k* Huzur. DS II *dünek* (Isp., Ky.) 1631a.

Eski Türkçe *tün* “gece” (Clauson 1972: 513a-b) köküne isimden geçişsiz fiil türeten +*A-* eki getirilerek *tüne-* “geceyi geçirmek, barınmak” (Clauson 1972: 516a) sözcüğü türetilmiştir. *tüne-* fiil gövdesine fiilden isim yapan *-k* eki getirilerek *tünek* “hayvanların üstünde tünedikleri sırk” ve “huzur, istirahat, dinlenme” sözcüğü türetilmiştir. Tietze, *dünek* I “kümes hayvanlarının, üstünde tünedikleri sırk” (2002: 673a) ve *dünek* II “huzur, istirahat, dinlenme” (2002: 673a) sözcüklerini ayrı ayrı madde başı yapmıştır.

“*Ne uyku ne dünek...*” (KK, s. 67)

düneyin √ *düne gün* Bir gün evvel, dün. DS II *dünegen* [*dünan, dünegün, düneğen, düneği, düneğin, dünen, düneyin*] (Ama., Bay., Kr.) 1630b.

Tietze *dün* ve *gün* terkibi olarak gösterir fakat terkinin içeriğinin anlaşılmadığını ifade eder. (2002: 672b).

“*Düneyin bir atlı geçmiş köyün içinden, Deli Durduyla çarpışmaya gidiyormuş.*” (İM 1, s. 235)

---

⁴⁷ *dutma*1. Sığırtmaç. (Kayseri)

edik⁴⁸ Köylü çizmesi. DS III *edik* [*edik papuç, edük, etik*]1664b. (Af., Ay., Dz., İz., Ba., Ml., Ank., Ada.)

Eski Türkçe *etük* “bot, çizme” (Clauson 1972: 50b), Orta Türkçede *etik, etük* ‘pabuç’ olarak geçmektedir. Eski Kıpçakçada *etük, etik* olarak kullanılmaktadır. Tkm. *edik* “çizme”, Kzk. *etik* “çizme”, Nog. *etik*, KKlp *etik*, TatK. *itik*, Tat. *kız üdik* (*kız “keçe”*) “keçeden yapılmış çizme”, Krg. *ötük*, Tar., Sart. *ötük*, Alt., Tel., Şor. *ödük/üdük*, Sag. *ödük*, biçimi kullanılmaktadır. Tub. *idik* “ayakkabı”, Çuv. *atā* “çizme” olarak geçmektedir (Eren 1999: 129a). Eren, sözcüğün Türkçe bir türev olduğunun anlaşıldığını fakat kökünün bilinmediğini ifade etmektedir. Ağızlarda kullanılan *hedik* “kara batmamak için ayağa giyilen bir çeşit kar ayakkabısı” sözcüğünün *edik*’in bir yan biçimi olduğunu düşünmektedir. *hedik* sözcüğünün başındaki *h-*’nin ağızlarda türemiş ikincil bir ses olduğunu ifade etmektedir (1999: 129a-b).

“*Ayağında çiftçi edikleri, bacağında solmuş, yırtık bir kara şalvar, başında siperliği kırılmış bir kasket, süklüm püklüm, soluk yüzlü bir adam, utangaçlığından da kimsenin yüzüne bakamıyor.*” (İM 3, s.520)

efile- √ *efil* + *e-* Rüzgâr hafif hafif esmek. DS III *efilemek* 1669a.

Ses yansımali sözcüklerden biri olan *efil* sözcüğüne isimden fiil yapan +*e-* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur.

“*Denizin beyazı çekildi, bulutlar şiştiler kalktılar, ışıklar yağdı, gölgeler uzadı, sıcak çöktü, ortalığı kızdırdı, toprak kızgın demire kesti, yollardan tozlar kalktı, bir yel efiledi, tozlar toz direği oldu, parladı söndü, parladı söndü, ekinler hışırdaydı, koca ova bir sapsarı ışık denizi oldu, ağır, oylum oylum dalgalanan, circurböcekleri hep bir ağızdan başladılar, sesleriyle ova doldu, karşı dağlar yankılandı, o tek martı göğün en uzağına kadar döne döne çıktı, mavi ışığında yitti gitti, uzun tüylü kırmızı boğa derisi gelmedi.*” (İM 4, s. 323)

eğlenti √ *eğle- n - ti* Neşeli ve hoşça vakit geçirilen toplantı (Tietze 2002: 696b).

eğlenti sözcüğü *eğle-* kökünden, fiilden fiil yapan dönüşlülük eki *-n-* ve fiilden isim yapan *-tl* eki ile türemiştir.

⁴⁸ *edik* 1. Patik, çocuk ayakkabısı. 2. Mest. 3. Yünden örülen, çok kısa konçlu çorap. 4. Köylü yemenisi, pabuç. 5. Terlik. 6. Ayakkabı. 7. Fotin. 8. Karda yürümeye yarayan ayakkabı.

“Kimseyle konuşmuyor, bir eğlentiye, bir söze, iyiliğe, kötülüğe katılmıyor, ...” (YK, s. 239)

eğme⁴⁹ Yazın ağaç dallarıyla yapılan ve üstü çul ile örtülen kulübe. DS III *eğme* (Ada.) 1681a.

Kökenini bilmiyoruz.

“Çadırlar solmuş, yırtık, eğmeleri saçaklamış...” (BBE, s. 13)

eke Büyük, yetişkin, yaşlı, kart, olgun (insan ve hayvan). DS III *eke* (Ba., To., Sm., Ağ., Sv., Ada.) 1691b.

Eski Türkçe *ākā* (Clauson 1972: 100b) aslında “kişinin kendisinden büyük, babasından küçük yakın bir kadın ya da akraba”, “hala”, “abla” anlamındadır. *ākā* sözcüğü Türk dillerinin birkaçında “baba” anlamında kullanılmaktadır: Özb. *aka*, *ākā*, *ākā*, *āke*, *eke* “ağabey, baba; yaşça büyük olan erkeklere kibar seslenme biçimi”; Kzk. *āke* “baba”, Kklp. *āke* “baba”, Bşk. *ākā* “baba, ağabey”, Kır. *ake*, *eke* “baba, amca (yeğenden yaşça büyük olan); baba tarafından yaşça büyük akraba” (Li 1999: 112).

“Bir bebek gibi saf, bir eke gibi akıllıydı, şimdiye kadar Ferhat Hoca da içinde, insanoğlunun böyle akıllısını görmemişti, şu yılanlardan, ejderhadan da ödü kopuyordu.” (İM 4, s. 35)

emecik √ *emek+cik* Emek, çaba.

emecik sözü Eski Türkçe *emgek* “acı, ızdırap, çaba” (Clauson 1972: 159a) sözcüğüne sevgi, şefkat ve acıma anlamı da katan küçültme eki +*Cik* getirilerek türetilmiştir (Korkmaz 2009: 43). krş. TT *minik+cik* > *minicik*, *büyük+çek* > *büyücek*, *küçük+cük* > *küçücük*, *ufak+cık* > *ufacık*.

“Vay,” dedi, “vaaay emeciklerim.” (HNA, s. 7)

emle- √ *em+le-* Yaraya merhem sürmek, iyileştirmek. DS III *emlemek* [*emleme emlemek*] (Es., Or., Ezc., Sv., Ada.)1739a.

⁴⁹ *eğme* 1. Eğilerek duvar üstüne yatırılmış çalı ağacı. 2. Döven ile sırt denilen kısmı birbirine bağlayan eğilmiş ince ağaç.

Eski Türkçede *emle-* “ilaçla tedavi etmek” olarak kullanılmaktadır (Clauson 1972: 161a).

“*Memed vursun sizi, ben de sizin yaranızı emleyim, öyle mi?*” (İM 2, s. 199)

emlik √ **em-ig+lik* Süt emmekte olan insan ya da hayvan yavrusu. DS III *emlik* (Isp., Dz., Es., Ks., Sm., Ama., To., Tn., Ml., Mr., Gaz., Hat., Sv., Ank., Ky., Nğ., Kn.) 1739a.

Eski Türkçe *emig* “meme, göğüs, hayvan memesi” (Clauson 1972: 158b) ve *emiglig* “memeli” (Clauson 1972: 160b). Az. *emlik* “süt kuzusu” (Ahındov 1994: 488).

“*Kestirmiş emlik kuzuyu, yemiş kebabı.*” (İM 3, s. 52)

eremeke⁵⁰ Gerçekten. DS III *eremeke* (Hat., Ky., Ada.) 1765b.

Kökeni bilinmemektedir.

“*Ayağa kalkmayı denedi, kalktı da. Bir adım da attı. Sonra eremeke yürüdü de.*” (O, s.124)

erkeç⁵¹√ *erk / irk + eç* Üç ya da dört yaşlarında olan enenmiş erkek keçi. DS III *erkeç* [*ergeç, erkeş*] (Af., Isp., Ay., Sm., Ks., Ank., Mğ.) 1773b.

Anadolu ağızlarında *irkeç* olarak da geçer. Tkm. *erkeç* “iki yaşında erkek keçi”, Krg. *erkeç* “enenmiş erkek keçi”, Orta Türkçede *erkeç* “erkek keçi”, Eski Kıpçakçada *erkeç/ irkeç* “enenmiş keçi ve enenmiş koç” olarak geçer. Diyalektlerde koça verilen *irk, irik* adından geldiği anlaşılıyor: *irk + (e)ç* küçültme eki (Eren 1999: 137b).

“*Durmadan keçilerin, katırların, erkeklerin boğazlarındaki çanlar ötüyordu.*” (BBE, s. 103)

esik⁵² √ *es-ik* Çukur yer. DS III *esik* [*essih, essik, esük*] (Çor., Sn., Ama., El., Ml., Sv., Ada...) 1781a. krş. *es-ik+(li) kes-ik+(li)* “engebeli” (Gülensoy 2007: 341b). Ayrıca *esik* “çukur yer, vadi, uçurum” ve sıfat yapan *-(i)k* eki için bk. Tietze 2002: 740b.

⁵⁰*eremeke* 1. Bol bol, geniş geniş, sere serpe.2. Yetişkin. 3. Üşenmeden.

⁵¹*erkeç* 1. Keçi sürüsünün başından giden iri ve güzel yapılı, erkek keçi.

⁵²*esik* 1. Tepelerin düz kısmı. 2. Vadi. 3. Hafif sırt, yamaç. 4. Uçurum. 5. Sel yarıntısı. 6. Dağ ve tepelerde suların ayrı ayrı yamaçlara ayrılıp aktığı bölge. 7. Rüzgâr almayan kuytu yer. 8. Hafif rüzgâr alan ve rüzgarların üzerini yaladığı yüksek arazi parçaları. 9. Suyu kesilmiş dere.

“Düz, esiksiz kesiksiz bir ova.” (O, s. 170)

eski eği Yarı yanmış odun. DS III *eği* [eskā] (Adana) 1686b-1687ab.

Ağızlarda *öğü* (> *öksü*) olarak da kullanılmaktadır. *köseği* “ucu yanmış odun, eği” “ateşi karıştırmaya yarayan odun veya demir” Anadolu ağızlarında *kösevi*, *kösevü*, *köseyi* biçimleriyle de görülmektedir. *köseği* başındaki *k-* sesi düştükten sonra *öseği*, *ösevi*, *ösevü* ve *eseği* biçimini almış, göçüşme ile *öysü* > *öğü* > *öksü* ve *eysi* > *eği* > *eksi* olarak gelişmiştir (Eren 1999: 131).

“Ocaktan bir eski çekti, somurarak sigarayı yaktı.” (O, s. 137)

esrik⁵³ → **esrük** Sarhoş. DS III *esrek* (Ank.) 1786b.

“Sevişmenin esrikliğinde, yitirilen, bir daha hiçbir zaman ele geçmeyecek bir cennetin, uçup giden bir dünyanın tadında bütünleşip eridiler.” (İM 4, s. 158)

esrük Sarhoş. DS VI *esrük* (Kr.) 4500b.

esrük sözcüğü Eski Türkçe *esür-* “sarhoş olmak” (Clauson 1972: 250b) fiilinden, fiilden isim yapan *-Uk* eki ile türemiştir. Eski Türkçe *esrük* “sarhoş, alkollü, sarhoşluk” için bk. Clauson 1972: 250b.

“Pirimiz, sultanımız da çalının altından çıkacak, esrükleyecek, iliklerine kadar menekşe kokusu işleyecek.” (ÇDÇA, s. 47)

evdeci √ *ev+de+ci* Çiftliklerde işçilere yemek hazırlayan ahçı. DS III *evdeci* (Hat., Ada., Mer.) 1802b.

“Çiftliğin alışverişini yapan ve çalışanlara yemek pişirene babam *evdeci* derdi.” (Akalin 2002: 431-437).

evdeci sözcüğü *ev* sözcüğünün bulunma durum eki *+DA* ve meslek yapım eki *+CI* almış biçimidir. krş. *toptancı*. Ayrıca bk. Tietze 2002: 753a.

“Salman çiftliğe gelecek, *evdeci* kadına yarasını sardırıp hemen ata atlayıp çiftliğe sürecekti.” (KK, s. 91)

evlek⁵⁴ √ Yun. *avlaki* Tarlaya tohum ekmek için saban iziyle bölünen kısımlardan her biri. DS III *evlek* [evleg, evlet] (Dz., Ay., Ba., Es., Kc., Bo., Çkr., Çr., Ama., To.,

⁵³ *esrik* 1. Deli.

Or., Ar., Kr., Ezm., Ezc., El., Ml., Hat., Sv., Ank., Krş., Ky., Ng., Kn., Mğ., Krk., Tk.) 1810a.

Az. *evlak* “saban izi”. Anadolu ağızlarında *evleğe mandal* da denir (Eren 1999: 141b-142a). *evlek* için bk. Tietze 2002: 755a.

“Çektiği evlekler öyle duruyor.” (İM 1, s. 33)

evran Büyük yılan, canavar. DS III *evran* [*evren*] (Af., Dz., Brd., Ay., İz., Ada.) 1813a; (Tietze 2002: 755b-756a).

evran sözcüğü Eski Türkçede *evren* “büyük yılan, ejderha” (Clauson 1972: 13b-14a) anlamında görülmektedir. Clauson, sözcüğün *evir-* fiilinden türediğini ve genel çağrışımının dönen bir şey olması gerektiğini söyler. Sözcüğün “gök”, “kubbe”, “sema” anlamlarına sahip olduğunu daha sonra kıvrılan bir hayvan olduğu için yılan için de kullanıldığını ifade eder.

“Bin başlı *evran*. *Evranın başları gittikçe büyüyor, çoğalıyor.*” (İM 2, s. 200)

evreç √ *evir-* geç Saç üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç. DS III [*eğri ağaç, evir ağaç, evirecek, evleç, evrāaç, evrāç, evrağaç, evreaç, evre ağaç, evrecek, evreç, evreğaç, evregeç, evrekaç, evrengeç, evreyeş, evreyiç, evri ağaç, evriyeç*] (Mr., Hat., Sv., Ank., Ada...) 1808b. bk. (Tietze 2002: 754a).

evirgeç sözcüğü *evir-* sözcüğünden fiilden isim yapan -gAç eki ile türemiştir.

“Yufka saçları büyücek bir kalkan gibidir. Üç taşın üstüne konur ve altına ateş yakılır. Kızınca, bir tahta üstünde açılan yufka kızgın ateş üstüne serilir. *Evreç yassı bir kılıç gibidir, tahtadandır. Evreçlen çevrile çevrile pişirilir.*” (ÖO, s. 259)

evsin⁵⁵√ *ev+sin* Avlanırken, avcılarının hayvanlardan gizlendiği yer, öneze. DS III *evsin* [*evsik, evsil, evsim, evsün*] (Çr., Sn., Dy., Ml., Sv., Ada.)1815a.

Tietze *av+sin* III “ay.” (2002, 231a), *evsin* Mersin ağzı “av beklenen yer” (Tor, 2004:147a). Ağızlarda *evsün* olarak geçen *evsin* için bk. Tkm. *öysün* “avcı kulübesi” (Eren 1999: 142a).

⁵⁴ *evlek* 1. Bahçelerde sebze vb. şeyleri dikmek için ayrılan parçalardan her biri. 2. Bahçe ve tarlalarda açılan su yolu. 3. Suyun toprağı oyduğu yer. 4. Öküzlerin bir seferde sürebileceği tarla parçası.

⁵⁵ *evsin* 1. Kuzu ya da oğlak ağılı. 2. Davar ya da büyükbaş hayvan ağılı. 3. Ahırda buzağı için ayrılan özel yer. krş. Mersin ağzı *evsin* “çadırda ocağın bulunduğu, mutfak gibi kullanılan yer”.

“Adem bir köşeye, bir evsine oturur, hiç kıpırdamadan, yemek yemeden orada günlerce kalabilirdi.” (İM 2, s. 90)

fallik⁵⁶ Sürtük. DS III *fallik* (Kü., Ada.) 1833a.

Tietze, *fallik* “sürtük, orospu” sözcüğünün Ar. *fa'ala* “yapmak; (örtmece) ırzına geçmek” dan geldiğini ifade etmektedir (Tietze 2009: 30b).

“Akli başına geldi falliğin.” (İM 3, s. 164)

feldirde-√ *feldir+de-* Titremek (organ için). DS III *feldirdemek* [*feldiremek, feldirmek, felfellemek*] (Isp., Dz., Mr., Krş., Ky.) 1841a.

feldirde- sözcüğü *feldir* yansıma sözcüğünden fiilden isim yapan +*dA-* eki ile türemiştir. *feldirde-* “hoplamak, zıplamak, yerinde duramamak, titremek” için bk. Tietze 2009: 41a.

“Gittikçe bütün bedeni uyuşuyor, atın böğürlerini sıkın bacakları *feldirdiyordu*.” (İM 3, s. 19)

fıldır- Atıvermek, kaldırıp atmak, fırlatmak. DS III *fıldırmak* (Af., Isp., Dz., Ay., Mn., Es., Mr., Ng., Kn.) 1862b.

“ ‘Sen de kendini Anavarza kayalıklarından aşağıya atmaya kalkmadın mı, tam sen kendini uçuruma *fıldırtıp* atarken bu’, büyük oğlu gösterdi, ‘bu da seni kolundan tutmadı mı sende bundan dolayı ona ateş etmedin mi?’ ” (İM 3, s. 234)

fırdolayı √ *fir + dolayı* Her taraf, çepeçevre (Tietze 2009: 54b).

fir “hızlı dönmeyi” ifade eden yansıma sözcük ve *dola-* “sarmak, dolamak” fiilinden *-(y)I/-(y)U* zarf fiil eki ile türemiş bir terkiptir.

“Bütün ateşin yöresi, bir harman yeri büyüklüğünde *fırdolayı* peryavşanlarla çevrilmişti.” (İM 1, s. 127)

fırlan-√ *fir+la-n-* Dönmek, dolaşmak, gezmek. DS III *fırlanmak* [*fırlaşmak, fırranmağ*] (Isp., Ay., Sv., Ada., Mer.) 1856a.

fir ses yansımali kökünden isimden fiil yapan +*lA-* ve fiilden fiil yapan dönüşlülük eki *-n-* ile oluşmuştur. *fırlan-* “hızla dönmek” için bk. Tietze 2009: 56a.

⁵⁶ *fallik* 1. Utanma duygusu olmayan, yüzü kızarmayan (kimse). 2. Oynak yürüyüşlü, kırtık.

“Etrafındaki dünya topaca dönmüştü. Nasıl da fırlanıyordu.” (İM 1, s. 14)

fısrdaş-√ *fis+ır+da-ş-* Başkalarının yanında karşılıklı olarak fısıltı halinde konuşmak.

Türkçede *fısrdaş-* ya da *fısildeş-* olarak görülen sözcüğün etimolojisi *fis+ır+da-ş-* biçiminde yapılabilir. bk. Tietze 2009:57.

“Memedle Müslüm ocağın başında fısrdaşmaya başladılar.” (İM 4, s. 630)

fışkı √ Yun. *fuski* Atgillerin taze dışkısı, gübre (Tietze 2009:58b).

“Orada öyle, yerde, samanların, kurumuş fışkıların üstünde kıvrıldı kaldı.” (İM 2, s. 236)

firez⁵⁷ √ Yun. *fires* Biçilmiş tarlada kalan tahıl kökleri, anız. DS III *firez* (Ml., Gaz., Sv., Ank., Ada.) 1869a. bk. (Tietze 2009:68b)

“Firezlerin arasından, karınca şeritleri geçip ta uzaklara gidiyorlardı.” (İM 1, s. 49)

firik √ Ar. *farīk* Olgunlaşmaya başlayan tahıl. DS III *firik* [*firikli*] (Es., To., Ml., Sv., Ank., Ada.) 1869b.

Tietze *ferik/ firik* III “olgunlaşmaya başlayan tahıl, çerez olarak yenen tahıl kavurgası” (2009: 47a).

“Firiklemiş ekinler esen yelde hışırdayordu.” (İM 4, s. 33)

fisile-√ *fis + (i)le-* (Yel) fısıldar gibi esmek, hafifçe esmek (Püsküllüoğlu 2014:54b).

Tietze, *fisile-* “fısıldamak” sözcüğünün < *fisilde-* yerine tertip hatası olabileceğini düşünür (2009:69a).

“Güneyde Ceyhan ırmağının kayalıkları yaladığı yerlerin üstünde, öyle durup duran bir top ak bulutun altında on bir tane kartal uçuyordu, kanatlarını germiş, yönlerini daha yeni fisilemiş güney yeline dönmüşler, orada, çok mavileşmiş duru gökyüzünde kıpırdamaz gibi duruyorlardı.” (İM 4, s. 13)

galsama⁵⁸ √ Ar. *galsama* Suda yaşayan hayvanların nefes alma uzuvları, solungaç (Devellioğlu 1996: 275b).

⁵⁷ *firez* 1. Ekin. 2.Yeni çıkmaya başlamış ekin. 3. Harman süpürgesi yapılan ot. 4. Ocakta odunları tutuşturmak için kullanılan kuru ot ve ince dallar.

“Balıklar vuruyor yüze. Kırlangıçlar, mezgitler, kalkanlar, mersinler, barbunyalara, dülgerler, sinagritler suyun yüzünü kapamışlar. Galsamaları açılıp açılıp kapanıyor.” (AGSS, s. 18)

galyen √ Far. *ḳalyān* < Ar. *ḡalyūn* Pipo. DS III *gallan* [*galyan*, *galyon*] (Or., Bay., Kr.) 1902b.

galyan/ galyen/ galyon II / *galagan* “pipo, nargile” < Far. *ḳalyān* < *ḡalyūn* için bk. (Tietze 2009:97b).

“*Galyeni ağzında boyuna duman püskürtüp yangının karşısında geriniyor, gülüyordu.*” (İM 2, s. 53)

geçkil √ *geç-kil* Sözü geçen, sözü etkili, beğenilen (kimse). DS III *geçgili* [*geçgel*, *geçgil*, *geçgin*, *geçgüli*, *geçkel*] (Nğ., Kn) 1962a.

Fiilden isim türeten *-Gil* eki ile türemiş *geçgil* sözcüğünü krş. *seçkil* “seçilmiş, seçkin”.

“*Allah sözünü geçkil, kılıcını keskin eylesin.*” (İM 3, s. 196)

gelebiç Yayın balığı. Adana’da gelebiç olarak bilinen yayın balığı.

“*...iki insan büyüklüğündeki gelebiçlere yem olacaktı.*” (YK, s.28)

gelha et- Yanına çağırmak, davet etmek (Tietze 2009: 124b).

gel- fiilinin emir hali + *ha* nidası + *eyle-/ et-* fiilinden oluşmuş birleşik bir fiildir (Tietze 2009: 124b).

“*O da almış iki ağızlı, keskin, sivri ustura Çerkes kamasını gelha etmiş onun yüreğinin başına.*” (KK, s. 14)

gep gep gerin- Gururla kurulmak. → *gert gert gerin-*

“*Bizim delioğlan da şimdi keyfinde, gep gep geriniyordur.*” (İM 2, s. 216)

gert gert gerin- Gururla kurulmak (Tietze 2009: 137b).

gert gert gerin- deyiminde yüklem tekrar sözcükleri ile kuvvetlendirilmiştir (Tietze 2009: 137b).

---

⁵⁸ *galsama* 1. Gırtlak ağzı, hançere.

“Belki de bu bela horozlar, bu gösterişçiler, küçük dağları biz yarattık diye gert gert gerinerek gezinenler tavukların arasında, küllüklerde, uzun, yanardöner, kıvrıkcık, halkalanmış, kırmızı, sarı, yeşil, mavi parlak tellerini kuyruklarından aşağı dökmüşler belki de Salihe inat için ötmemişlerdir.” (AGSS, s. 82)

gıci Ufak, yuvarlak kar tanesi, dolu. DS III *gıcı* [*gıcıklı boran, gıcırık, gıldırık, gillek*] (Çr., Ml., Gaz., Mr., Ada...) 2025a. *kıcı* “ufak, dolu gibi kar” (YTS 1983: 136a).

Kökenini bilmiyoruz.

“Boynundan aşağı gıcılı kar giriyordu.” (YDGB, s. 58)

gıllığış √ Ar. *gıll ü gışş* Kin ve hile (Devellioğlu 1996: 288b).

gıll ü gışş “sıkıntı, cefa; itiraz, terddüt, şüphe” için ayrıca bk. Steingass 1998: 891a.

“Buna arpa gerekti, hem de taşsız, gıllığışsız saf arpa.” (İM 4, s. 618)

giyit √ *giy-it* Giyecek, esvap, giysi (Tietze 1999:160a).

giyit sözcüğü Eski Türkçe *ked-* “giymek” fiilinden, fiilden isim yapan *-It* ekiyle türemiş *kedüt* “giysi, giyim eşyası” sözcüğünün ağızlardaki biçimidir (Clauson 1972: 702b).

“Giyitleri bedenine yapışmıştı.” (İM 1, s. 117)

göcek √ *gök+cek* Bir karış boyunda büyümüş ekin. DS III *göcek* (İst., Ml., Gaz., Mr., Hat., Sv., Ky., Ada.) 2119a.

Ağızlarda *göğcek* (>*gövcek*) “yeşil ekin” yanında *göğ ekin* ismi de kullanılır. Türkçe *gök* “yeşil” kökünden *-cek* ekiyle türemiştir (Eren 1999: 158a). bk. Tietze 2009: 166b.

“Sonra bir ekin olur... Her göcek kaplan pençesi gibi toprağa yapışmış.” (İM 1, s. 200)

göğ(ü)n Gönül. DS III *göğn*,(Kr.) 2131b.

göğn, gönül sözcüğünün ağızlardaki biçimidir. *gönül* sözcüğüne ünlü ile başlayan bir ek gelince *gönl/ gönl/ göyn* şekline girer (Tietze 2009: 173b).

“Göğnü düşmüş, o gavur yapılı İnce Memedlen kaçmış... Herkesin kızı kaçar. Koyver kızımı. Tabanlarını öpüyüm kardaş...” (İM 1, s. 154)

göğün-Yanacak derecede ısınmak, hafif sararmak. DS III *göynümek* [*göyünmek, gönmek, gönümek, göynümek, göyünmek*] (Af., Isp., Dz., To., Es., Ky., Kn., Ada., Ant.) 2133b.

Eski Türkçe *küyün-* (*küñ-* “yanmak” fiilinin ikincil biçimidir) “tutuşmak, yanmak” (Clauson 1972: 726b) sözcüğünün ağızlardaki biçimidir. *göğün-* sözcüğü için bk. Tietze, *göyin-/göyün-* “yanmak” maddesi (2009: 180b). Ayrıca bk. Ölmez 2009: 256.

“Sıcağın altında sabahlardan akşamlara kadar öylesine dikiliyor, oradan oraya gün altında öylesine seğirtiyordu ki, giyitleri göğünüyordu.” (İM 2, s. 288)

“Bütün ova göğünmüş bir sarılıktaydı.” (HNA, s.37)

göğnü- ~ **göynü-**⁵⁹ Çürümek. DS III *göynümek* (Çr.) 2173b.

“Ortalık yanık, göğnümiş ekin sapı, ağır bataklık, acı, keskin pıtırak karışımı bir kokuyla kokuyordu.” (DÇC, s. 21)

gölek⁶⁰ √ *göl+(e)k* Küçük su birikintisi, gölcük. DS III *gölek* [*golmeç, gölbeç, gölbek, gölbent, gölbet, gölebek, göleç, gölebeç, gölen, gölenbek, gölenti, gölep, gölerti, gölet, göllek, gölmeç*] (Isp., İz., İst., Çr., Sm., Sv., Ank., Mer., Ada., Mğ.) 2141b.

göl+(e)k küçültme eki. Yapı bakımından yolak “keçi yolu, küçük geçit türevine benzer (Eren 1999: 160a). İsimden isim yapan +*Ak eki* Eski Türkçedeki +*Gak* küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkili olup genellikle tek heceli sözcüklere gelerek onlardan benzetme ve küçültme işleviyle yeni isimler türeten bir ektir. *başak, benek, bucak* (< *ET buçgak*), *çingirak, yanak* vb. (Korkmaz 2009: 35). Ayrıca bk. Ölmez 2009: 256.

“Eşkivalık olayları da olmasa kasabalılar sıkıntıdan patlayacaklar, birbirlerini kasabanın ortasında birikmiş gübreli, kokar göleklerde boğacaklardı.” (İM 2, s. 245)

gömütlük √ *göm-üt+lük* Mezarlık.

⁵⁹ *göynü-* 1. Buruşmak, pörsüme.

⁶⁰ *gölek* 1. Gölet. 2. Tarla içerisinde bulunan su havuzu, bataklık.

göm-üt “mezar” için bk. Tietze 2009:172b. *gömütlük* de yer adı yapan isimden isim yapım eki olan *+IUK* ile türemiştir.

“*Lavi krallığının sarayını, Arzava, Kizvatna, Hitit, Kue, Kilikya, Pers, Selçukid, Asur krallarının hazinelerini, gömütlüklerini aramıştı.*” (İM 4, s. 123)

gönendir- √ *gönen-dir-* Sevindirmek, gün göstermek, mutluluk ve geçim genişliği vermek. DS III *gönendirmek* [*gonendirmek*] (Af., Isp., Brd., Dz., Ay., İz., Mn., İst., Hat., Ank., Nğ., Ada., Kn., Mer.) 2154a.

gönendir- sözcüğü Orta Türkçe *künen-* “sefasını sürmek” (Gülensoy 2007: 382a) sözcüğüne geçişli fiiller türeten *-Dir-* eki getirilerek türetilmiştir.

“*Siz beni kıyamete kadar gönendirdiniz evime gelerek siz beni kıyamete kadar gönendirdiniz...*” (İM 4, s. 598)

görklü √ *gör-k+lü* Gösterişli, yakışıklı, göz alıcı (kimse). DS III *görklü* [*gerimli, görenek, görgemli, görkemni, görkimli, görükemli*] (Bay., Gm.) 2161b.

Eski Türkçe *kör-* fiilinden türemiş *körk* “güzellik” (Clauson 1972: 441a) sözcüğü bugün Türkçede *görk* olarak görülmektedir. *görklü* sözcüğü ise isimden isim (sıfat) yapan *-IU* ekiyle türemiştir.

“*Onun görklü nazarı göğe değse sıdk ile candan, şorrr diye bir yağmur boşanıyordu kurak tarlaların üstüne.*” (AGSS, s. 128)

gövün- Elbise, ateş karşısında yanmak, kavrulmak. DS III *gövünmek* [*gövüdürmek, gövündürmek*] (Gaz., Sv., Ada.) 2171a. bk. *göğün-*.

“*Derisi gövünüyor. Yüreğinde bir ateş harmanı.*” (ÜAE, s.51)

gurruk kuşu √ *gurr+uk* Serçeden oldukça büyük, güzel tülü bir kuş, arıkuşu (Püsküllüoğlu 2014: 57a).

gurruk sözcüğü ses yansımali *gurr* kökünden geliyor olmalıdır. krş. *vız(z)+ ik* “sivrisinek” ve *zırr+ ık* “deli” (Sağır 1995: 428).

“*Ve sert bir böcek sırtına benzeyen uzun gagalarıyla mavi, yanar döner pırlıtlı gurruk kuşları gelir, kılıç gibi kesilmiş yarlara ince, uzun deliklerini günlerce oyar, yuvalarını ta toprağın dibine, derinine yaparlar.*” (İM 2, s. 9)

gücenginlik √ *güce-n-gin+lik* Gücenmişlik, kırılmışlık, darılmışlık.

gücen- sözcüğü Eski Türkçe *küçe-* / *güce-* “baskı yapmak, zorlamak” (Clauson 1972: 695b) fiiline *-n* dönüşlülük eki getirilmesiyle oluşmuştur. *-n* dönüşlülük eki, sonu ünlü ile biten bazı fillere eklendiğinde, dönüşlülük işlevini sürdürürken kökle kaynaşarak onun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu köklerin yalın biçimleri artık kullanılıştan düşmüştür: *arın-*, *aşın-*, *avun-*, *davran-*, *gocun-*, *gücen-*, *tüken-* vb. (Korkmaz 2009: 130). *-gIn/- gUn* eki de geçişli ve geçişsiz tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türeten çok işlek bir ek olsa da ekin çok heceli fiil gövdelerine geldiği de görülür: *alışkın*, *erişkin*, *gelişkin*, *tedirgin*, *yetişkin* (Korkmaz 2009: 81). *güceğin* sözcüğünde de ekin çok heceli fiil gövdesine geldiği görülmektedir.

“*Bir güceğnliği olmuştu Halil’in ona ya, İsmail Ağa bunun sebebini düşünmüş taşınmış bir türlü çıkaramamıştı.*” (YK, s. 141)

güender √ Far. *gul*+ Ar. *ender* (Steingass 2005:108b) Az bulunur, gül gibi güzel.

“*Kulakları sivri nce, gözleri elma yanakları güender.*” (KK, s. 219)

gürp gürp et- Güm güm atmak (kalp için) .

Ses yansımali sözcüklerden olan *gürp gürp et-* için bk. *güp güp at-* “kalbin güm güm atmasını anlatır” Tietze 2009: 216a.

“*Işığın yanında yüreği gürp gürp ederek durdu.*” (İM 1, s. 29)

gürpedek √ *gürp+edek* Birdenbire, ansızın. DS III *gürpedek* [*görpedek*, *gürpede*, *gürpedek*, *gürpeden*] (To., Es., Gr., Kn.) 2237b.

+AdAk eki, ses yansımali köklere isimden fiil yapan +dA- ve fiilden sıfat türeten -k ekinin getirilmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. Sonu çift ünsüzle biten tek heceli ses yansımali sözcüklere gelerek o sözcükteki hareket tarzını bildiren zarflar türetir: *cumbadak*, *gümbedek*, *harpadak*, *hartadak*, *hırtadak*, *şarkadak*, *şarpadak*, *şırpadak*, *zingadak* vb. (Korkmaz 2009: 34).

“*Bir kibrit çaldı, ateş gürpedek aldı.*” (HNA, s. 29)

gürreden √ *gürre* + *den* Birdenbire, ansızın.

“*Metin abi mağaraya gelince herkes her yerden, Korsan Padişahı bile gürreden ayağa kalktı.*” (AGSS, s. 125)

güvenç √ *güven-ç* Dayanak, arka, yardım. DS III *güvenç* (Ay., Ba., İst., Ar., Ant., Mğ.) 2240b.

Eski Türkçe *küven-* “gururlanmak, mağrurlanmak, övünmek” fiilinden türemiş olan *küvenç* sözcüğü Eski Türkçede “gurur, sevinç” (Clouston 1972: 689b-690a) anlamındadır. Kar. *küvenç* “gurur”, Çağ. *küvenç* “övünme”, Kıp. *küvenç* “güven, sevinç duyma, içi açılma”.

“*Gürüm güvencim sensin kardaş.*” (ÜAE, s.125)

hamaz √ Ar. *hamāsīn* Hortum, kasırga. DS III *hamaz* [*hamas, hamasevi, hamaza, hamazevi, hambaz, hammaz*] 2264a. (Brd., Dz., Sv., Mğ.)

Tietze *hamaz* sözcüğünü *hamazevi* maddesinde “bir çeşit kasırga” olarak vermektedir. Sözcüğün Arapça *hamsīn* sözcüğünün çoğulu olan *hamāsīn* “Mısır’da sıcak bir rüzgâr” den geldiğini ifade etmektedir (Tietze 2003: 245a).

“*Yanından uzun, kara bir hamaz geldi geçti hışıltıyla. Ayıışığı toza battı bir süre. Toz tanecikleri suyun yüzünde ipiledi.*” (ÖO, s. 347)

hartlap⁶¹Ak gürgene benzer meşe ağacı. DS III *hartlap* (Hat., Ada.) 2296b.

hartlap “koca yemiş, arbutus unedo L. (Ericaceae). 4 m kadar yükselebilen, kışın yapraklarını dökmeyen beyaz çiçekli bir ağaçtır. Meyveleri küremsi şekilli ve olgunlukta kırmızı turuncu renklidir. Meyveler çiğ olarak yenir, ezmesi yapılır. Eş anl. ayı yemişi, dağ yemişi, davulga, davulgi, davulgo, davulgu, yağma. Arbutus andrachne L. -Hartlap (Adana) Sandal ağzı. Odunundan yararlanır (Baytop 2007:180).

“*Salman kayaların arasından pınarların, kesme hartlap ağaçlarının arasından aşağı sel yatağına inecek, çiftliğin kapısına doğru yönelirken Müslüm Ağa basacaktı tetiğe.*” (KK, s.91)

havak- Yara cerahatlanmek, şişmek, azmak. DS III *havakmak* [*havaḥmah, havaḥmak, havaklamak, havaklanmak, havaksamak, havaksımak, havalamak, havalanmak, havanklanmak, havankmak, havarımak, havıhmak, havıklamak, havıkmak, havuḥmak, havuklamak, havukmak, havurlanmak, hovakmak*] (Isp., Brd., Gm., Ml., Gaz., Mr., Sv., Ky., Nğ., Kn., Mer.) 2307b-2308a.

⁶¹ *hartlap* 1. Kocayemiş ağacı ve meyvesi.

“*Yaran hafif ya, havakmış.*” (İM 1, s. 179)

hayf⁶² √ Ar. *hayf* İlenç, ah, beddua (Devellioğlu 1996: 347a).

Arapçadan ödünçleme olan sözcük için bak. Az. *hayif* “yapılan kötü davranışa karşı yapılan hareket, öç, hınç. *hayfını almaq (çıxmaq)* hıncını almak, acısını çıkarmak” AzTS 1379b.

“*İnce Memed onu öldüresin, hayfını, öcünü ondan alasın, diye onu öldürmemiş, bırakmış sana.*” (İM 4, s. 195)

hayıt √ Ar. *īd* Sıcak bölgelerde yetişen, kırmızı çiçekli, yaprağı zeytin yaprağına benzeyen, dallarından sepet yapılan bir çeşit ağaç. DS III *hayıt* [*hayit*] (Isp., Dz., Ay., İz., Mn., Ba., Ama., Kn., Ada., Mer., Mğ.) 2317b.

Anadolu ağızlarında *ayıt* olarak da kullanılmaktadır. Türkçe *hayıt* biçiminin başındaki *h-* ikincil bir sestir (Eren 1999: 176a). Eren sözcüğün kökünü < Ar. *īd* “*vites aynus castus*” dan getirirken, Tietze (2009: 282b) etimolojik sözlüğünde herhangi bir kök göstermemiştir.

“*Topaç gibi bir kara arı delirmişçesine, mosmor açmış bir hayıt çiçeğinden öbür hayıtçiçeğine vızıldayarak, dönerek, uğunarak, bir uçak gibi sesler çıkararak gidip geliyor, bir kuş kadar büyük, mavi benekli turuncu bir kelebek de bir sığırkuyruğunun üstünde durmuş süzülüyordu.*” (İM 3, s. 164)

hayma √ Ar. *hayma* Bağ ve bahçelerde çalı çırpıdan yapılan çardak. DS III *hayma* [*haymalık, hoymalık*] (Ama., Tn., El., Ml., Sv., Kn.) 2320a.

Ar. *hayma* “çadır, dairesel çadır” anlamları için bk. Steingass 1998: 493b ve Tietze 2009: 283a.

“*Haymanın direğinde asılı bir torbadan kadın ayran çıkarıp özedi.*” (HNA, s. 25)

hedik Kara batmamak için ayağa giyilen, altı şerit şeklinde kesilmiş gönlerle kaplı, yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı. DS III *hedik* [*helik, hetik, hilik*] (Or., Gr., Tr., Rz., Ar., Ezc., Dy., Ml., Ada.) 2327b.

⁶² *hayf* 1. Haksızlık, cevir, zulüm. 2. Yazık ki, heyhat, vah!

edik ‘ayakkabı; çizme’. Başındaki *h-* yerel ağızlarda türemiş ikincil bir sestir (Eren 1999: 176b). Yaşar Kemal’in romanlarında *edik/ hedik* biçimi de kullanılmaktadır. bk. *edik*.

“Önde Yüzbaşı, arkada Bünyamin, onun yanında süklüm büklüm Kertiş Ali Onbaşı, arkada candarmalar, hepsinin de ayaklarında hedik, yürüyorlardı.” (İM 4, s. 509)

hers √ Ar. *hırs* Öfke. DS III *hers*, (Tr., Gm., Ar., Kr.) 2347b.

hırs sözcüğü *ı > e* değişimi ile ağızlarda *hers* olarak da kullanılmaktadır.

“Hersimden çatlayacak ben.” (T, s. 43)

heykir- √ *hey-kir-* Çakal, tilki, tavşan vb. hayvanlar bağırarak, hevirmek. DS III *hevirmek* (Isp., Dz., Mğ.) 2351b.

heykir- sözcüğü *hey/hev* yansımali köküne *-kIr/-kUr-* eki getirilmesiyle oluşmuştur. *-kIr/-kUr* ses yansımali köklerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir: *çavkır-, fişkır-, haykır-, hiçkır-, hünkür-, püskür-, tükür-* vb. (Korkmaz 2009: 115).

“Şimdi şu kocaman Çukurova toprağı uyanan insanlar, kişniyen atlar, böğüren sığırlar, heykiren parslarla dolmuş, ötüşen, birbirine değen kanatları gökyüzünü hışırtyla doldurmuş kuşlar, kuşlarla, kelebekler, böcekler, ceylânlar, geyikler, sansarlarla dolmuş.” (DÇC, s. 32)

heyye √ *he + ya* Evet. DS III *heyye* [*heyyə, heyyah, heyye*] (Ay., Çr., To., Nğ., Kn...) 2355a.

ha V *haa/ he/hey* “(bir suala cevap olarak) evet” için bk. Tietze 2009: 220a.

“Köylü milleti bu! Bir kere bir şeye heyye demesin, akli kesmesin. Korkma gerisinden.” (O, s.25)

hezen √ Erm. *hedzan* Damların üzerine döşenen kalın ve büyük ağaç, kiriş. DS III *hezen* [*hezan, hezene, hizan*] (İst., Çr., Ama., Ky., Ada...) 2355b.

hezen sözcüğü Batı Ermenicede *hedzan*, Doğu Ermenicede *hecan* olarak geçer (Tietze 2003: 303a).

“‘Kan çıkacak’ dedi Sadullah, havaya, toprak damın hezenlerine bakarken, iki elini göbeğinin üstüne kavuşturmuş. ‘İsyan çıkacak içerde.’” (YY, 35)

hıltan Top top olan çiçekleri kuruduktan sonra, sapları kürdan olarak kullanılan bir çeşit yabancı bitki. DS III *hıltan* [*hılızlık*] (Brd., Gaz., Mr., Hat., Ky., Nğ., Ada., Mer.) 2360b.

Tietze'nin etimolojik sözlüğünde Hauenschild'in *hıltan* sözcüğü için verdiği < Ar. *hilla* kökü görülmektedir (2009: 304a).

"Gittikçe de yavaşladı, sonra kendi boyunca bir hıltanlığa girdi." (İM 2, s. 136)

hırızma⁶³ Türkmen gelin ve kızlarının burunlarını delerek taktıkları karanfil vb. şeyler. DS III *hırızma* [*hırızman*] (Türkmen aşireti, Ky.) 2370b.

hırızma sözcüğü *hızma* sözcüğü ile ilgili olmalıdır. Nişanyan, *hızma* maddesinde *hırızma* (Maraş) "bir ucu burun kenarına diğer ucu başa raptedilen ince bir zincir üzerine dizilmiş ufak altınlardan ziynet" sözcüğüne de yer verir ve şunları aktarır: Kürtçe *xizêm* "burun takısı" ~ Arapça *ħizām* veya *ħizāma(t)* "develere takılan burun halkası" < Arapça *ħazama* "ipe boncuk dizdi, devenin burnunu delerek halka geçirdi" (Nişanyan 2018: 334a). Tietze de *hırızma* sözcüğünü *hızma*'nın benzetilmiş olarak verir (2009:307a).

"Hürü Ana bugün çok güzel giyinmiş, hırızmalarını burnuna takmış, halhallarını ayak bileklerine bağlamış, ak başörtüsünü başına atmış, Memedin kendisine, giderken aldığı ipek fistanını sırtına geçirmiş, beline lahuri şal kuşağını sarmıştı. Düğüne bayrama gider gibiydi." (İM 4, s. 393)

hızman⁶⁴ Çiriş bitkisinin kökünden yapılan yağ kabı. DS III *hızman* (Ky., Ada.) 2382b.

Bir mutfak gereci olan *hızman*'ın yapımında kullanılan çiriş bitkisi Toroslarda, Osmaniye, Kadirli ve Sumbas yaylalarında halen yetişmektedir. Hızmanın yapılışı ile ilgili bk. kulturportalı.gov.tr.

"Selver Gelin bir sabah dayanamadı, bal hızmanını duvardan aldı, sandıktaki çerezleri de bir kilim heybeye boşalttı, aldı Koca Osman'a götürdü: "Al Osman," dedi." (İM 2, s. 348)

⁶³ *hırızma* 1. Ayı, boğa vb. hayvanların burunlarına takılan halka.

⁶⁴ *hızman* 1. Arı kovanı.

hilim hilim Eski püskü, parça parça. DS III *hillim hillim* [*hilim hilim, hilli hilim*], (To., Es., Çr., Hat., Mğ.) 2385a. krş. lime lime.

Tietze *hilim hilim* sözcüğünü < *lime lime* ile ilişkilendirir ve *ilme* “yırtma, parçalama” sözü ile karşılaştırır (2009: 316b).

“*Her şey, insanların bedenleri, hilim hilim, paçavra giyitleri bile bu aydınlıkta bir iyice yunmuş, arınmış*”. (YDGB, s. 108)

“*Hilim hilim fistanlı dört çocuk bir araya gelmişler, konuşmadan, öylecene duruyorlardı.*” (HNA, s. 8)

hopur et-⁶⁵√ Erm. *xop +ur* T. *et-* Toprağı bel ya da kazmayla derin kazmak. DS III *hopur etmek* 2407a. (Ky.)

hop “saban demiri” Ermenice *xop* için bk. Eren 1999: 179a.

“*Ne var ne yoksa çiftlikte sökmüşler, hopur etmişler.*” (ÇDÇA, s. 64)

horanta √ Far. *ḥōrende* Ev halkı. (Kr., Ml., Elz., Ada.)

Farsçadan ödünçleme *ḥōrende* “birinin beslediği kimse, boğaz” için bk. Devellioğlu 1996: 376a. Ayrıca “yiyici, birinin malını dürüstlükle veya sahtekârlıkla elde eden kişi, aile, eve ait, ev halkı” anlamları için bk. Steingass 1998: 484b.

“*Giyitler de getiriyorlardı horantalarına.*” (YK, s. 227)

hoşarlan- √ Far. *hōş+ ar+ la- n-* Keyiflenmek, hoşlanmak (hayvanların bir şeyden hoşlanması).

“*At, öyle durmuş hoşarlanarak, güzel gözleriyle ona, sevgi dolu bakarak bekliyor, kaçmıyordu.*” (İM 4, s. 617)

hoyuk⁶⁶ Bostan korkuluğu. DS III *hoyuk* [*hoyuḥ, hoyukh*] (İz., Bil., To., Es., Çr., Gaz., Mr., Hat., Sv., Krş., Nş., Kn., Ada., Mer., Mğ.) 2423b. krş. Mersin ağzı *boyun bostana höyük olsun* (beddua).

“*Sen bostan hoyuğu musun?*” (ÜAE, s. 209)

hörtük Yara (ilenç olarak kullanılır). DS III *hörtük* (Mer., Ada.) 2435b.

⁶⁵ *hopur et-* 1. Ormandan tarla elde etmek.

⁶⁶ *hoyuk* 1. Görüntü, hayal.

hörtük sözcüğünün “bilinmeyen, iyileşmeyen bir yara” anlamı için bk. Demirci 2017: 1373.

“*Bu köyü salgınlar, seller, hörtükler, zelzeleler alıp götürecektir.*” (YDGB, s. 151)

“*Söyle kız, hörtük.*” (İM 2, s. 361)

huğ √ Ar. Çubuk veya kamıştan yapılmış bağ ve bahçe kulübesi (Eren 1999: 181b). Eren, sözcüğün kökünün karışık olduğunu ifade etmektedir. Tietze, *huğ* sözcüğünü Arapça *kūh* “sazlardan yapılmış, penceresiz, tarla ve bağ kulübesi” biçimine bağlamaktadır fakat R. Dankoff’ un Ermenice *huğ* “dağ kulübesi” ile daha doğru bir etimoloji gösterdiğini ifade etmektedir (2009: 332a). Ayrıca Ar. *kūh* “penceresiz, sazlardan yapılmış küçük kulübe için bk. Steingass 1998: 1059b.

“*Köyün evleri tüm huğdu.*” (İM 1, s. 263)

hurdahaş √ Far. *hurde-hāş* Kırık dökük, paramparça (Devellioğlu 1996: 383b).

hurdu haş ol- “çok bitkin durumda olmak” Farsça *hurdu* “ufak”, *u* “ve”, *hāş* “süprüntü” sözcükleri için bk. Tietze 2003: 336a.

“*Zalanın oğlu o kadar kurşun yemiş, bedeni öylesine hurdahaş olmuştu ki... Giyitleri kanlı çamura belenmişti.*” (İM 2, s. 240)

hüdüdük √ Far. *hudhud* Çavuşkuşu. DS III *hütüt* (Mn.) 2452b.

hüdüdük sözcüğü alıntı *hudhud* sözcüğüne küçültme eki +*Uk* getirilerek türemiştir. Tietze, sözcüğün etimolojisini *çıkardığı sesten ismini alan kuş isimlerinden + küçültme eki olarak* vermektedir (2009: 340a).

“*Hüdüdük yuvası kadarcık bir oda.*” (BBE, s. 223)

hünsa √ Ar. *hunṣā* (biyoloji) Hem erkek hem dişi üreme hücresi meydana getiren iki cinsiyetli canlı, erdişi.

“*Haydar Usta bu çocuk üstüne düşünürken birden buldu, bu çocuk ne kadın ne erkektir. Bu çocuk bir hünsadır. Ünü büyük Ramazanoğlunu bir hünsaya soramam, yakışık almaz, dedi kendi kendine.*” (BBE, s. 213)

hüyük⁶⁷ √ **höyük** < **öyük** Toprak yığını, tepecik. DS III *hüyük* [*höyük*] (Isp., İz., To., Es., Çkr., Çr., Ur., Gaz., Mr., Sv., Ank., Ng., Kn., Ada., İçel, Mğ., Krk.) 2453b.

Türkçede *hüyük* < *üyük* olarak da kullanılan sözcük Orta Türkçede (Oğuzca) ve Kıpçakçada *öyük* olarak geçer. Türkçe *öy-* “yığmak” kökünden *-k* ekiyle yapılmıştır: *öy-ük*. Türkçe *höyük* > *hüyük* biçiminin başındaki *h-* ikincil bir sestir.

Eren, Türkçe bostan korkuluğu olarak kullanılan *oyuk* biçimiyle *öyük* > *höyük* arasında bağlantı kurulamayacağını ifade etmektedir (Eren 1999: 181a). bk. Clauson 1972: 270b-271a.

“Karaçalılıktan yukarı doğru yürü, bir hüyüğe varırsın.” (İM 2, s. 19)

ığiltı √ *ıgil* + *ti* Sürekli ve yavaş yavaş akmayı anlatır.

Ses yansımali *ıgil* sözcüğüne ses yansımali köklere gelerek isimler türeten *+ti* eki getirilmesi ile oluşmuştur. Suyun yavaş yavaş ve ağır ağır akışı için kullanılan *ıgil* sözcüğü örnek cümlede karıncaların sıralı yürüyüşünü anlatmak için kullanılmıştır.

“Gözlerinin önünde babasının gittikçe sararan uzun yüzü, gittikçe ışıltısını artıran, menevişlenen kara sakalı, sakalın ucunda iğne ucu, iğne ucu ışıltıda sarıca karıncaların ıgiltısı...” (KK, s. 25)

ığralan- < **ırgan-** √ *irga-* *la-* *n-* Sallanmak. DS IV *ığralanmak* [*ırganmak*, *ıgradanmak*, *ıgranmağ*, *ıgranmak*, *ıralanmak*, *ırganmak*, *ırganmak*, *ırşalanmak*, *ığralanmak*, *ıgramak*, *ıgranmak*] (To., Es., Nş., Mr., Ank., Ng., Ada., Mer.) 2458ab.

ıgra- sözcüğü *irga-* “sarsmak, sallamak” (Clauson 1972: 217b) sözcüğünün göçüşmüş biçimidir. *ırgala-/ığrala-* < *irga-* + *-ala-* frequentativum için bk. Tietze 2009: 351b.

“Vay İnce Memedim vay”, diye ığralanmaya, ağıt yakmaya başladı usul usul.” (İM 3, s. 118)

ıgran- < **ırgan-** √ *irga-n-* Sallanmak. DS IV *ıgranmak*, (Es., Gaz., Mr., Sv., Ank., Krş., Ng., Kn., Ada.) 2458b.

ıgran- sözcüğü *ırgan-* “sallanmak” (Clauson 1972: 217b) dönüşlü fiilinin göçüşmüş biçimidir.

⁶⁷ *hüyük* 1. Piramit biçiminde yığılan buğday, arpa sapı. 2. Tarladaki taş yığınları.

“Ali Safa Beyin kanlı ölüsü başında ağıt yakarak ığranıyor, ölüyü göklere çıkarıyorlar, onun görkemli yaşamını, iyi niteliklerini, insanlığını sayıp döküyorlar, onu öldüren eli kanlı, yüreği kara İnce Memedi de yerin dibine batırıyorlardı.” (İM 3, s. 23)

ıhırcık √ *ıhur* + *cık* Akşam karanlığı. DS IV *ıkcırcık*, (Çkr.) 2463b

Tietze, *ığırık* (karanlık) / *ığırcık* / *ıhırcık* karanlık “tan vakti, akşamüzeri olan alaca karanlık; karanlık gece” olarak verir ve sözcüğün kökeninin bilinmediğini ifade eder (2009: 344b).

“*ıhırcık* karanlık kalkmış, ortalık seçilmeye başlamıştı.” (İM 3, 109)

ır-⁶⁸ √ *ır-* Uzaklaştırmak, ayırmak. DS IV *ırmak* (Brd., İz., To., Es., Sm., Ama., Or., Ky., Ng., Mer., Mg.) 2489a.

Tietze, *ır-* sözcüğünün Eski Türkçe *adır-* “ayırmak” (Clauson 1972: 66b- 67a) fiilinin Türkiye Türkçesindeki biçimi olduğunu ifade etmektedir (2009: 350b).

“*Hasan hiç büyümeyecek, hep saf bir çocuk olarak kalacak, onu gözüyün önünden ırma.*” (YK, s. 95)

ıra-⁶⁹ √ *ıra-* Uzaklaşmak, uzamak, ara açılmak. DS IV *ıramak* [*ıraklaşmak*, *ıralmak*, *ıraşmak*] (Isp., Brd., Dz., Ay., Çkr., Çr., Ama., To., Gr., Gm., Mr., Sv., Ank., Ky., Ng., Kn., Ada., Mer., Ant., Mg.) 2482a. bk. Clauson 1972: 198a-b.

Eski Türkçeden beri görülen *ıra-* fiilinin tarihi ve modern Türk dillerinde *yıra-* biçimi de mevcuttur (Clauson 1972: 198a).

“*Tazı Tahsin yel gibi koşarak kalabalığın içinden sıyrılıp çıktı, bir anda da gözden ıradı yitti gitti.*” (İM 3 s. 122)

ırıl- √ *ır-ıl-* Ayrılmak, uzaklaşmak. DS IV *ırılmak* [*ırılmak*] (Isp., Brd., Dz., İz., Ba., Bo., Ks., Çr., To., Or., Gr., Ml., Mr., Sv., Ky., Ng., Nş., Kn., Ada., Mer., Ant., Mg.) 2487a.

ırıl- sözcüğü, *ır-* “uzaklaştırmak” fiilinin fiilden fiil yapım eki almış biçimidir.

⁶⁸ *ır-* 1. Kapı, pencere vb. şeyleri açmak. 2. Sallamak, kıpırdatmak. 3. Yormak.

⁶⁹ *ıra-* 1. Aradan fazla zaman geçmek.

“Tazı Tahsin gözden ırılıp yitip gidince o da kendini kovuktan dışarıya atıp yönünü yalçın kayalıklı dağın yamacına çevirdi, yolu bırakıp.” (İM 3, s.415)

“Turnalar gözden ırılıncaya kadar gözlerini gökten indirmede.” (ÜAE, s. 119)

ısmarıç √ Far. *sipariş* Yapılması ismarlanan şey, sipariş. DS IV *ısmarıç* [*ısmarış*, *ısmarlıç*] (Isp., Es., Çr., To., Gaz., Mr., Sv., Ank., Ky., Ng., Kn., Mer., Mg.) 2493b.

Farsça *sipāriş* sözcüğünün Anadolu ağızlarında söz başı /i/ türemesi ile yaşadığı görülmektedir. Sivas ağızı *ısmarıç*, Mersin ağızı *ısmarıç* (Tor, 2004: 235). Türkçede özellikle alıntı sözcüklerde söz başında görülen ünlü türemesi için şu sözcükleri örnek verebiliriz: Fr. *station* > *istasyon*, Yun. *stavros* > *ıstavroz*, İng. *steam* > *istim*, Rus > *Urus* (diy.), İt. *scart* > *ıskarta*, Rumeli > *Urumeli*. *sipāriş* sözcüğü için ayrıca bak. Karaağaç 2008: 761b.

“Birkaç gün içinde Efendi Hazretleri Hürü Ananın ismarıçlarını gece gündüz demeyip çalışarak bitirdi, eve kadar Hürü Anaya getirdi.” (İM 4, s. 399)

ıstar √ Yun. *ιστάρι* “dokuma tezgâhı” (Tietze 1999: 220). Halı, kilim vb. şeyler dokunan tezgâh. DS IV *ısdar* [*ıstam*, *ıstar*, *ıstar ağacı*] (Af., Isp., Dz., Ay., To., Es., Çkr., Krş., Ng., Kn., Mer., Mg.) 2490a.

“Şerife Hatun kahvaltısını çabucak yaptı, ıstarın başına geçtiler oturdular.” (ÇDÇA, s. 37)

ışkın⁷⁰ √ Far. *aşxūn* Bir yıllık ağaç sürgünü. DS IV *ışgın* [*ıçgın*, *ıçkın*, *ışkın*] (Sm., To., Or., Ky., Ada...) 2495b.

ışkın “kalın köklü, sarımsı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki”. Ağızlarda *ışgın* ve *ışgın* biçimleri de kullanılır. Tkm. *ışgın*, Krg. *ışkın*, Orta Türkçede *ışgın/ kışgın*, Kıpçakçada *kışkun* biçimi kullanılır. Farsça *aşxūn* (< *aşxuwān*) sözünden alınmıştır (Eren 1999: 184b). Ayrıca *ışgın* “ışkın, kuzukulağı” bk. Clauson 1972: 259b.

“Fidanım değnek, dallarımın en güzel ışkını değnek, anladıysan sana bu kadarı bir ömür yeter değnek. Kırılan sırçayı bitiştirebilir misin? Duyuyor musun değnek?” (O, s. 270)

⁷⁰ *ışkın* 1. Kayalık yerlerde ve dağlarda yetişen, yenilebilir bir çeşit ot. 2. Karabuğdaygillerden, hekimlikte kullanılan bir çeşit bitki.

ışmar √ Erm. El, göz ya da baş ile yapılan işaret. DS IV *ışmar* (To., Es., Bo., Zn., Çr., Ama., Hat., Sv., Ank., Krş., Ky., Nğ.) 2498b. bk. *ışmar* maddesi.

“*O oynarken köylüler onun bir ışmarı üstüne altındaki öbeği tutuşturdular.*” (İM 2, s. 458)

ıy-: *ıyıp kes-* dey. (Bir şeyi) bir türlü bitirmek bilmemek, uzun zaman yapmak, uzatmak. (Püsküllüoğlu 2006:62).

“*Cırcırböcekleri durup dinlenmeden, ıyıp kesmeden bastırıyordu.*” (İM 4, s. 319)

ıydır- √ *ıy-* “ince ince dökmek” (DS IV 2499b) *-dır-*

ıy- sözcüğü fiilden fiil yapan *-Dir-* eki alarak türemiştir. Tietze *ıy-* sözcüğünü, *ıy- < id-* “göndermek, gitmesine engel olmamak, bırakmak, salıvermek” (Clauson 1972: 37-38) gelişimi ile vermektedir (2009: 359b).

“*Kartallar orada, oldukları yerde öyle süzülüp duruyorlardı. Sarı, şimşek gibi bir yağmur durmadan ıydırıyordu.*” (DÇC, s. 150)

iğva √ Ar. *igvā* Azdırma, azdırılma, baştan çıkarma, çıkarılma, yolunu şaşırtma, ayartma, ayartılma (Devellioğlu 1996: 415a).

“*Ayıp ettim oğlana, köylünün iğvasına kapıldım.*” (İM 2, s. 280)

ikindin √ *iki+* *nti+* *n* Öğle ile akşam arasındaki süre.

Eski Türkçe *ékkinti* “ikinci” sözcüğünün Türkiye Türkçesindeki denkliği *ikindi* sözcüğüdür. *iki* isim köküne isimden isim yapan *-nti* ekinin gelmesiyle oluşmuştur. *İkindin* sözcüğündeki *-n* ise vasıta durum ekidir. Clauson, *+nti* ekinin Eski Türkçe *+nç* (TT *+Incl*) ekinden daha eski bir form olduğunu savunur (1972: xl, nominal suffixes).

“*... Narkışla yörelerine geldiğinde gün ikindin oluyordu.*” (İM 2, s. 44)

ikircik⁷¹ Kararsızlık. DS IV *ikircik* [*ıkrıcak, ıkrıcık, ikicik, ikicin, ikilcik, ikincirik*] (Ada.) 2516b.

⁷¹ *ikircik* 1. İşkil. 2. İki anlama da gelen söz.

ikircik sözcüğünün Eski Türkçe *ikirçgü* “şüphe, kararsızlık” (Clauson 1972: 115a) sözcüğü ile ilgili olduğu anlaşılıyor. *ikirçgü* > sözcüğünün *ikirci* olması beklenirdi ancak ağızlarda *ikircik* biçiminde görülmektedir. Sözcüğün yapısı Tietze'nin (2009: 379b-380a) de belirttiği gibi açıklanmaya muhtaçtır.

“*Adam, şüpheli şüpheli, yüreği ikircikli, şaka mı ediyor, yoksa ciddi mi diye Durdunun gözlerinin içine yaltaklanan bir köpek sevimliliğinde gülümseyerek bakıyordu.*” (İM 1, s. 135)

ilen- Beddua etmek. DS IV *ilenmek* (Af., Brd., Dz., Ay., İz., Mn., Ba., Or., Sv., Ank., Mğ., Mer., Ada., ...) 2521a.

Eski Türkçede *ilen-* “beddua etmek, lanet okumak” (Clauson 1972:148a-b) olarak kullanılmaktaydı. Ağızlarda da aynı anlamla yaşadığı görülmektedir. krş. *ilen-ç* (beddua).

“*Hürü Ana arkasından ilendi, ağzına ne gelirse sövdü, Memed bütün bunları duyuyordu.*” (İM 4, s. 330)

im: *imi timi bellisiz ol-* dey. Hiçbir nişan, bir iz bırakmadan kaybolmak, bulunamamak (Tietze 2009:391).

Eski Türkçe *im* “işaret, im, kaş göz işareti, parola” için bk. Clauson 1972: 155a.

“*Yeter kız, on altı yıldır, gurbete gitmiş Yunus'u bekliyordu. Nişanlanmışlar, başlık parası için Yunus kendini gurbete atmış, bir daha da dönmemiş, imi timi bellisiz olmuştu.*” (BBE, s. 33)

ipil: *ipil ipil et-* dey. Az ışıkla yanmak, parlamak. DS IV *ipilemek* (Ank., Ada., Mer.) 2546b.

Tietze, *ipil ipil* “parça parça, lime lime” (2009: 403b) madde başının altında *ipil ipil et-/ yan-* “ay.” sözcüğüne de yer vermiştir. Buradan türemiş *ipile-/ ipileş-* “az ışıkla yanmak, parlamak” için bk. Tietze 2009: 403b.

“*Otlar ipil ipil ediyor.*” (İM 1, s. 44)

ipipullah: *i. sivri külâh* dey. Kimsesi, malı mülkü olmayan kimse.

Muhtemelen “Allahın ibibiği” anlamında *ibibiku'llah* sözcüğünün halk arasında bozulmuş biçimidir. *ibibik* (Ar. *hudhud*) kuşunun sivri külâh biçimindeki ibibiği ve

göç mevsimi dışında yalnız yaşamayı seven bir kuş olması “kimsesi, malı mülkü olmayan kimse” anlamındaki *ipipullah* etimolojisini daha olası kılmaktadır. *ipipullah* yapısı da *habibu'llah* yapısından örneksime yoluyla oluşturulmuş olmalıdır.⁷²

“Evlerinde neleri kalmışsa onu da mahkeme, avukat parası olarak vermişler, *ipipullah* sivri külâh kalmışlardı.” (İM 3, s. 222)

işemik √ *işe-* mik Sidik. DS IV *işemik* [*işek, işemük, işenik, işeyh*] (Gm., To., Vn., El., Sv., Ng.) 2563a.

Fiilden isim yapan *-mlk/ mUk* eki, tek veya iki heceli geçişli fiillerden isim türeten ve işlek olmayan bir ektir (Korkmaz 2009:99): *kıymuk, kesmik, kusmuk, ilmik, çiğnemik* “anne veya çocuk bakıcılarının kendi ağızlarında çiğnedikten sonra çocuklara verdikleri yiyecek”, *ekşimik* “yağı alınmış süttten yapılan peynir, çökelek”, *kısmık* “cimri, pinti”. Örneklerden anlaşılacağı üzere *-mlk/-mUk* eki özellikle ağızlarda yaşayan bir ektir.

“Ya onu döve döve bayıltan, *işemiklerini içirten polisler var ya, martıyı bir görsele...*” (AGSS, s. 302)

işlik⁷³ √ *iş+lik* İş yeri, atölye. DS IV *işlik* [*işlig*] (Af., Dz., Ba., Çkl., Küt., Sv., Ky., Ed., ...) 2565b.

iş+lik sözcüğündeki *+ilk* isimden isim yapım ekinin bu sözcükte yer bildirdiğini, yer adı yaptığını görmekteyiz. krş. *odun+luk, kömür+lük*.

“Araba Efendi Hazretlerinin *işliğinin önünde durdu.*” (İM 4, s. 394)

işmar⁷⁴ √ Erm. Kaş, göz işareti. DS IV *işmar* (İz., Zn., To., Sv., Yz., Ng., Mer., ...) 2566b. bk. Tietze 2009: 427b, Karaağaç 2008: 402b.

TDK'nin Türkçe sözlüğünde sözcüğün kökeni Ermenice olarak gösterilmektedir. Sözcüğün Ar. *şūmar* ve Ermenice *işmar* biçimleri için bk. *nşmar* “işaret simge, alamet” için ayrıca bk. Nişanyan 2018: 384b.

⁷² Söz konusu etimoloji, danışmanım Doç. Dr. Özlem Ayazlı'ya aittir.

⁷³ *işlik* 1. El tezgahı.

⁷⁴ *işmar* 1. Selam.

“Metin Salihi de gördü, onu tanıdı da üstelik de şöyle uzaktan afili bir işmar çakıp güldü.” (AGSS, s. 100)

kaklık⁷⁵ √ *kak+lık* Taş, ağaç oyukları ve içindeki su birikintisi. DS IV *kaklık* [*kahlık*, *karklık*] (Af., Isp., İz., Brs., Ada., Ant., ...) 2605b.

kaklık “yağmur yağınca içine su biriken, sarnıç gibi kullanılan kaya oluşu” sözcüğü OT *kak* “göl, su birikintisi, kurumuş göl” +*Ilk* biçiminde gelişmiştir (Gülensoy 2007: 453). Kzk. *kak* “su birikintisi, küçük göl”, Eski Kıp. *kak* “içinde su biriken kaya oyuğu” olarak geçmektedir (Eren 1999: 201a). *kaklık* “kırlarda içine su biriken çukur” (YTS: 122b).

“Toprak mezarın üstü topak taşlarla örtülüdür. Bir de derin bir *kaklık* vardır ağaçların yakınında. Derince, bir kulaç uzunluğunda, üç karış genişliğinde bir *kaklıktır* bu.” (BBE, s. 301)

kalakla-√ Ar. *kalak* T.+*la*- Coşku ve istekle karışık ivme duymak (Püsküllüoğlu 2006: 65). krş. *kalakla*- “dalgalanmak” (YTS 1983:122b).

kalakla- sözcüğü, Arapça *kalak* “sinirlilik, huysuzluk, huzursuzluk, endişe” (Steingass, 1998: 985b) sözcüğüne isimden fiil yapan +*la*- ekinin getirilmesiyle oluşmuştur.

“Bir an önce köye varmak için, içi *kalaklıyord*.” (İM 1, s. 236)

kanır- Bir araçla ya da zorlayarak bir şeyi yerinden ayırmak, kırmak, bükmek. DS IV *kanırmak* [*kağırmak*, *kağırtmak*, *kanırtmak*] (Isp., Dz., Mn., Sm., Tr., Gaz., Sv.) 2625a. *kañırmak* “ayırırçasına bükmek” (TaS IV: 2232).

Eski Türkçe *koñur*- / *koñor*- “sökmek” (Clauson 1972: 640a) sözcüğünün çeşitli ses değişiklikleri sonucunda ağızlarda yaşayan biçimidir.

“Kim bilir Nikoya neler ne zulümler ne işkenceler yaptılar, tırnaklarını mı söktüler, mafsallarını mı kanırdılar kim bilir, kim bilir zavallıya neler ettiler.” (ÇDÇA, s. 65)

kantarma⁷⁶ √ *kantar-ma* At başlığı. DS IV *kantarma* (Ks.) 2628b.

⁷⁵ *kaklık* 1. Sel yığıntısı. 2. Deniz kıyısındaki kayalıklar. 3. 3-4 metre derinliğindeki kuyu. 4. Su kaynağı.

Ağızlarda *gem*, *dizgin*, *at başlığı* olarak da geçmektedir. Türkçede *kantar*- “su vermek, su içirmek, suvarmak”, “atın başını çekmek, bağlamak” anlamlarında kullanılmaktadır. Tkm. *kañtar*- “atı dizginini eyer kaşına takarak bağlamak”, Krg. *kañtar*- “eyerin ön kaşına bağlamak, asmak”, Özb. *kantar*, Az. *kantarga* >*gantarga* (Eren 1999: 207b-208a).

“Atının kantarması köpük içindeydi.” (İM 1, s. 360)

karak⁷⁷ √ *kara-k*- Göz kararmak, net görememek. DS IV *karakmak* [*karakmak*, *karçalmak*] (Dz., Ml., Gaz., Sv., Nğ., Ada., Mer.) 2648a.

karak- sözcüğü Moğ. *kara*- “bakmak, seyretmek, gözlemek, dikkatle bakmak” fiilinden, fiilden fiil yapan *-k-* eki ile türemiş olmalıdır. *-(I)k-/ (U)k* ile türemiş sözcükler için bk. *ay-ık-*, *bur-uk-*, *dur-uk-* “duraklamak”, *gör-ük-*, *kan-ık-* “kanıksamak” Korkmaz 2009: 127.

“Birden yüzü değişti. Karaktı.” (ÜAE, s. 211)

kargış √ < *kargı-/karga-ş* İlenç, beddua. DS IV *kargış* [*karğış*, *karış*, *karkış*, *karnıkada*, *karnıkara*, *karvuş*] (İz., İst., Ama., Gr., Ezm., Ezc., Sv., Kn., Ada., Tk.) 2661b.

Orta Türkçede *kargış* “lanet, beddua, ilenme” olarak kullanılmaktadır. Tkm. *gargış*, TatK. *kargış*, Krg. *kargış*, Kzk. *kargış*, Alt., Tel., Kaça. *kargış*, Sag., Koy. *kargış* (Eren 1999: 213a). bk. Clauson 1972: 654b- 655a.

“Erkekler daha kadınlarla cebelleşiyor, ağlaşmalar, kargışlar ortalığı almış sürüp gidiyordu ya kadınların inatları da yavaş yavaş kırılıyordu.” (İM 3, s.122)

karkış İlenç, beddua. DS IV *karkış* (Gr., Vn.), 2661b. bk. *kargış*.

“Uzun yıllardan bu yana, buralara köy kuran dedelerine karkışlar yağdırırlar.” (İM 3, s. 11)

karman çorman Karmakarışık DS IV *karman çarman* [*karman şorman*] (Or., Gaz.) 2666b.

⁷⁶ *kantarma* 1. Dizgin.

⁷⁷ *karak*- 1. Susamak. 2. Safra kabarmak, mide bulanmak. 3. Ses kısılmak. 4. Nefret etmek.

Nişanyan, *karman çorman* ikilemesi için şunları ifade eder: Muhtemelen *karma* ve *çorba* sözcüklerinden benzetme yoluyla. Ancak krş. Moğ. *karman çirman* “acele ile, çarçabuk” (2018: 418a).

“*Marangoz, Doktor Yasef, İsmail Usta, hanımeli kokusu, yoğurt satan köylüler, oduncular, ocaklar, rendeler, kıvılcımlar, arılar, biribirlerine girmişler karman çorman kafasında dönüyorlardı.*” (AGSS, s. 199)

kasar Savrulmuş tahılın başaklı kısmı. DS IV *kasar* (Hat., Ada., Mer.) 2674b.

“Üçüncü gün *kasar* sürüldü.” (İM 1, s. 52)

kasem √ Ar. *kasem* Yemin, and (Devellioğlu 1996:492b).

Yaşar Kemal’den alınan örnek cümlede *kasem* sözcüğü *yemin* sözcüğü ile ikileme oluşturmaktadır.

“*Birkaç gün sonra Şakir Bey, bu saygı duyduğu insana, soylu Kaymakama, onu soyluluğuna inandırmak için çok diller dökmüştü, bu alçakgönüllü insan bir türlü soyluluğuna inanamıyor, o da onun yüzünü, uzun parmaklı ellerini, halini tavrını, konuşmasını, duruşunu, yürüyüşünü tanık gösteriyor, yeminler kasemler ediyordu, içi altın sırma işleme, belki üç yüz yıllık bir halı getirdi.*” (İM 4, s. 262)

kav I Eskiden taşlı çakmıklarda kullanılan, kolay yanan, ormanlık yerlerde biten bir çeşit mantar, ağaç mantarı. DS VI *kav* (To., Mer.) 4540a.

Sözcük Eski Türkçede *ka:v* “kuru ve çabuk ateş alan, tutuşan madde” biçimindeydi (Clauson 1972: 579a). Modern Türk dillerindeki biçimler için bk. Az. gov, Tkm. gov, TatK. *ku*, Nog. *kuv*, Koy. *kabū*, Sag., Koy *kabō*, Alt. Tel. Sart. *kū*, Kzk. *kū*, Krg. *kū*, Tur., Kūr., Bar., *kau*, Türkî *kau*, Tar. *kō*, Hak. *xabo*, Tuv. *xağ*, Soy. *kağ*, Yak. *kia*, Çuv. *āvā* (Eren 1999: 218b- 219a). Ayrıca bk. Gülensoy *kav* “kav mantarından kurutulmuş elde edilen, çabuk tutuşan, süngerimsi madde” (Gülensoy 2007: 477), *kāb* “ay.” (Räsänen 1969: 214b).

“*Elim değince kav islanacak.*” (İM 1, s. 97)

kav II √ Yılan gömleği. DS IV *kav* (Ay., Bo., Gr., Nğ., Ada.) 2687a.

Eski Türkçe *kab* “yılanın deri değiştirirken attığı deri” (Clauson 1972:578b). Räsänen’in etimolojik sözlüğünde de sözcük *kab* (<* *kap*) madde başıyla verilir

(1969: 214b). Sözcük *kav* < *kab* < *kap* biçiminden gelişmiş olmalıdır. Kıp. *kav* “yılanların çıkardıkları beyaz kabuk” (KıpTS: 2007 132a).

“Yılan derilerine merak sardırması, dağ taş dolaşıyor nerede bir yılan kavi bulsa alıyor, torbasına koyuyordu.” (İM 4, s. 123)

kavla-√ *kav+la-* Tüy, deri, kabuk değiştirmek. YTS *ķavlamak* 130b.

kavla- sözcüğü, Eski Türkçe *kab* “yılanın deri değiştirenken attığı deri” (Clauson 1972:578b) sözcüğünden isimden fiil yapan *+la-* ekini alarak türemiştir. bk. *kav* maddesi. *kavla-* sözcüğü ağızlarda 1.“söz getirip götürmek” 2. “soyunmak” (DS IV: 2691b) anlamlarında da kullanılmaktadır.

“Bir de bakmışsın ki yılan o anda kavlamış, derisini upuzun, bambaşka, bir çalı dibine bırakmıştır.” (İM 2, s. 67)

“Kavlamış, eskiyip mitillemiş deri bir önlük taktıyordu, önlüğü de güzeldi bugün.” (AGSS, s. 13)

kavşur-⁷⁸ Elleri göğüste birleştirip saygıyla durmak. DS IV *kavşurmak* (Mer.) 2693b-2694b.

Eski Türkçe *kavşur-* / *kaviş-* “toplamak, bir araya getirmek; (kollar için) katlamak” (Clauson 1972: 588b) olarak kullanılmaktadır.

“Önünde el kavşurup divan durdu.” (AGSS, s. 215)

kayırtı √ *kayır+tı* Küçük taşların birbirlerine sürtünmesinden çıkan sesleri anlatır. DS IV *kayır kayır* (Nğ.) 2702a. *kayır* “kum, kalın kum, çakıl” (YTS1983: 131b).

Eren, Kaşgarlı Mahmud’a göre *kayır* “ince ve kalın kum” sözcüğünü Türklerin “kaba topraklı yer”, Oğuzların “kum” olarak kullandığını ifade etmektedir. Nog. *kayır* “kum”, Kzk. *kayır*, Kklp. *kayır*, Sag. *kayır*, Tuv. *xayır*, Yak. *xayır*; Eski Kıpçakçada “küçük çakıl taşı” ve “iri kum”, Moğolcada *qayir* olarak geçmektedir (1999: 222a-b). bk. Clauson 1972: 678b.

“Anavarzanın dibindeki kayırtı azıcık olsun dinmiyor, durmuyor.” (İM 1, s. 283)

⁷⁸ *kavşur-* 1. Birleştirmek, bir araya getirmek. 2. İki eli birleştirerek tutmak, kucaklamak.

kayışkanat Yarasa. DS IV *kayış kanat* (Ay., Çkr., Hat., Sv., Ky.) 2702b.

kayışkanat birleşik sözcüğünün ilk ögesi olan *kayış* sözcüğünün Eski Türkçe denkliği *kadış* “kayış” (Clauson 1972: 607a) sözcüğüdür. *kanat* sözcüğü de Eski Türkçeden beri dilimizde görülen bir sözcüktür. ET *kanat* “kanat (kuşun); yüzgeç (balığın)” için bk. Clauson 1972: 635a-b. *kanat* sözcüğünün sonundaki *-t* eki çoğunlukla çokluk eki olarak adlandırılmıştır. *kanat* sözcüğü için ayrıca bak. Eren 1999: 205.

Anadoluda yarasa için güzel adlandırma ile *kayışkanat* sözcüğü kullanılmaktadır. Türkçede ürküldüğü ya da uğursuz sayıldığı için özellikle bazı hayvanların Anadolu ağızlarında güzel bir adla adlandırıldığı görülmektedir: Örneğin *gelincik* için Anadolu ağızlarında “gelin kadın, mal gelini, güzelce” kullanılırken *baykuş* için de “hayırlı kuş, mal kadın” gibi güzel adlandırmalar kullanılmaktadır. Dil bilimde bu duruma aynı iyi adlandırma, örtmece de denilmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Aksan, 1998: 98. *kayışkanat* adlandırması yarasanın fiziksel özellikleri esas alınarak oluşturulmuştur. Sahip olduğu derisinden (*kayış*) ve uçmaya yarayan organından (*kanat*) adını almıştır.

“İçerde, bütün kümbet, ağzına kadar *kayışkanat* dolu.” (İM 4, s. 635)

kayrak⁷⁹ Akarsuların getirdiği kumla karışık ufak taşlar. DS IV *kayrak* (Bo., Ada., Ed.) 2707ab.

Eski Türkçe *kadrak* “dağ katları, kıvrımları, yamaç, yan kıvrım, büklüm, özellikle büklümlü kaya” (Clauson 1972: 604a) sözcüğünden evrilmiştir. Nişanyan, sözcüğün ek yapısının açıklanmaya muhtaç olduğunu ifade eder (2018:429b).

“...koştüğünü, ellerini pınarda yuduğunu, sonra pınara girip iyice iyice *kayraklarla* ovalandığını, giyinip kaçtığını, acıktığını, ... anımsıyor.” (YY, s. 572)

kaytan √ Rum. *gaitani* Pamuk veya ipekten sicim.

Sözcük, Türkçeden Arapçaya geçmiştir. Farsça, Bulgarca ve Sırpçada da görülmektedir (Eren 1999: 223a). krş. Nog. *kaytan*. Doerfer’e göre sözcük Arapça aracılığıyla Rumcadan alınmıştır (TMEN III: 1605). Ayrıca *kaytan* “şerit, bağ” için bk. Mayer 1998:91.

⁷⁹ *kayrak* 1. Taşlı, kumlu, ekime elverişli olmayan toprak. 2. Yassı, düz, tabaka halindeki taş. 3. Biley taşı. 4. Döşeme taşı. 5. Yassı ve düz taşla oynanan kaydırak oyunu. 6. Kaydırak oyunu oynanan düz, ince taş ya da iri çakıl.

“Kaytanları taktı taktı, getirdi arkadan düğümledi.” (İM 1, s. 25)

kelep⁸⁰ √ Far. *kelābe* İplik çilesi. DS IV *keleve* (Af., Isp., İz., Or., Hat., Sv., Gaz., Ada., Mğ., Tk., ...) 2729a.

kelep “bükülmüş iplik kangalı, çile” (YTS: 132b). Ağzlarda *gelep*, *kelefe* > *keleve* > *geleve* olarak da kullanılmaktadır. Tkm. *kelep* “iplik çilesi”, Krg. *kelep*, KKlp. Kelep, Nog. *kelep*. Farsça *kalāba*, *kalāfa* Türkçede sonundaki -e ünlüsünü düşürerek *kelep* biçimine girmiştir (Eren 1996: 228a).

“Mavi, uzun bir yılan geldi, yağmuncuk kuşunun yanı başına kıvrıldı kelep oldu.” (İM 4, s. 325)

kepir⁸¹ Taşlı ve engebeli yerler. DS IV *kepir* [*kelez*, *kelez yer*, *kel toprak*, *kel yer*, *kepez*, *kepiş*, *kepir*, *keren*, *kerer*] (Isp., Dz., İz., Çkl., Br., Kc., Ur., Gaz., Ank., Kon., Nğ., Ada., Mer., Ant., Ed.) 2749b-2750a.

Sözcüğün kökeni bilinmiyor. Kara Kalpakçada *şor jer*, *şorlık* adlarıyla birlikte *kebir* de kullanılmaktadır. Bulgarcaya Türkçeden geçmiştir (Eren 1999: 232b).

“Yamaç kepir taşlıktı ve bu kepir taşlıkta Yüzbaşının atı zor koşuyor, durmadan tökezliyordu.” (İM 3, s. 88)

kertik √ *kert-ik* Kertilmiş yer, gedik, çentik. DS IV *kertük* [*kertig*] (Gm., Sv., Brd.) 2760a.

Eski Türkçede *kert-ük* “çentik, çentikli” (Clouston 1972: 739a) olarak görülen sözcük Kıpçak Türkçesinde de *kertük* “kertik, kertilmiş, çentik atılmış” (KıpTS 140b) anlamındadır.

“Tüfeğini kayanın kertğine yerleştirdi.” (ÜAE, s.166)

kese √ *kes-e* Kestirme, kısa (yol vb.). DS IV *kese* [*kesa*, *kesen*, *kesit*, *keskel*, *kesmen*, *kestirim*, *kestürüm*], (Brd., Ba., Ama., To., Ml., Sv., Ank., Nğ., ...) 2761a.

kese sözcüğü *kes-* fiilinden fiilden isim yapan -e eki ile türemiştir.

⁸⁰ *kelep* 1. İplik yumağı. 2. Demet, bağlam. 3. Dizi, inci dizisi.

⁸¹ *kepir* 1. Verimsiz, kıraç toprak. 2. Yağmurdan sonra toprağın yapışkan durumu. 3. Çamurlu çorak toprak. 4. Kırmızı toprak. 5. Beyaz toprak. 6. Kara toprak. 7. Toz. 8. Sürülmüş tarla. 9. Kurumuş katılaşmış çamur. 10. Yüksek tepe.

“Yolu kısaltmak, candarmayla karşılaşmamak için Anızlının kese yoluna saptılar.” (İM 4, s. 631)

kese⁸² √ *kes-* ek Belin ya da çapanın çıkardığı sıkışmış, kuru, iri toprak parçası. DS IV *kese* [*kemsek, kerek, kersek, keseyh, keseyin, kesseyh, keşek, kezek, kezzek*] (Isp., Dz., Mn., To., Zn., Sn., Dy., Sv., Ank., ...) 2762a; *kese* “saban ya da belin çıkardığı toprak parçası” (YTS 1983: 135a).

Eski Türkçe *kes-* fiilinden türemiş *kese* ‘topak, toprak kümesi’ için bk. Clauson 1972: 749b. Kar. *kese* “bir şeyin parçası”, Har. *kese* “parça, bölük”, Kıp. *kese* “parça, ekmek dilimi”.

“‘Uyumalıyım’ dedi, öküzlerini sabandan çözüp salıverdi, başının altına bir *kese* koyup, ‘sen burada bekle’ dedi Padişaha, uyudu.” (AGSS, s. 128)

“Hem bir yandan Hocayı taş, *kese* yağmuruna tutuyor, bir yandan da bağıırıyordu.” (İM 4, s. 354)

kıbal √ Ar. *kıbāl* Biçim (giyim kuşam, görünüş için). DS IV *kıbal* [*kılavat*] (Çkr, Ada.) 2782a.

Arapça *kıbāl* “çarığı ayağa bağlayan ve parmak arasından geçiren kayış” için bk. Steingass 1998 951a.

“Nasıl, nasıl bir adam dedin İnce Memed, nasıl kıbalda bir adam?” (İM 3, s.428)

kılap Eskiden kadınların feslerine sardıkları ince ipekli kumaş. DS IV *kılap*, (Ank.) 2794a.

Nişanyan, kesin olmamakla birlikte sözcüğün Ar. *ḳallāb* “çıkırık, iplik eğirme çarkı” < Ar. *ḳalaba*’dan geldiğini ifade eder (*kılap*tan maddesi Nişanyan 2018: 442a). bk. *kılabudan* “altın veya gümüş işlemeli iplik” Meninski II: 3738b “*kılabudanlıca destimālcıklar takınıp*”.

“Onlar da *kılap*tan işlemeydi.” (İM 1, s. 375)

---

⁸² *kese* 1. Geri kalan parça, artık.

kımcık⁸³ √ *kımık+cık* Küçük, ufak, minik. DS IV *kımcık* [*kımık, kırıcık, kıymıcık*] 2803b.

“Adam şunu, şu bir kımcık çocuğu İnce Memed diye insan içine çıkarmaya utanır.” (İM 2, s. 62)

kımık Küçük, ufak, minik. DS IV *kımık* [*kımcık, kindil, kirt*], (Hat., Nş.) 2803b.

“Ağam o, bir kımık çocuktur.” (İM 1, s. 58)

kırfacan: *kırfacana çevir- dey.* Kırıp geçirmek, acınacak duruma düşürmek. kırfacan “bozgun, ezgin, acınacak durumda” (Es., To., Mr., Hat., Sv., Ank.) bk. DS IV 2822a.

Muhtemelen *kır-* köküyle ilgili olan bu sözcüğün yapısı açıklanmaya muhtaçtır.

“Çoluk çocuk hepimizi kırfacana çevirdi.” (İM 4, s. 568)

kırılmaz √ *kır-ıl-maz* Sopa (Ada.)

Korkmaz, *-mAz* ekli geçici sıfatların önlerindeki adların atılmasıyla zamanla soyut nitelikli bazı kalıcı sıfat ve adların oluştuğunu ifade eder ve şu örnekleri verir: *açmaz* “içinden zor çıkılan durum”, *çıkamaz* “çıkışı olmayan durum”, *işbilmez* “beceriksiz” (2009:98). *-mAz* eki ile oluşturulmuş isimler arasında ise *aymaz* “gafil”, *açmaz* “satranç oyununda rakibini zor duruma düşürme”, *taşınmaz* “gayrimenkul” (Korkmaz 2009: 169-170) gibi sözcükleri verir. *kırılmaz* sözcüğünü bu gruba ekleyebiliriz.

“Elinde kırılmazı, kabara kabara çarşıya ekmek almaya gitti.” (ÜAE, s. 27)

kışlak √ *kış+la-k* Köy. DS IV *kışlak* (Tr.) 2847b. *kışlak, kışlag* “kışın barınılan yer” (YTS 1983: 138b).

+lAk (<*+lA-k*) eki, isimden fiil türeten *+lA-* ekiyle fiilden sıfat yapan *-k* ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. *-lAk* biçimiyle özel bir nitelik kazanarak çeşitli isim ve sıfatlar türeten bu ek, kökün bildirdiği anlamda “yer, yöre” veya “çokça bulunma” işlevi katar: *avlak, güzlek, kışlak, sulak, yaylak* vb. (Korkmaz 2009:50).

⁸³ *kımcık* 1. Azıcık, çok az. 2. Bir cismin en küçük parçası, molekül, kırık.

“*Bre koca Allah, hay bre koca Allah... Çukurda bir kışlak ver bana kışlayım.*” (BBE, s. 8)

kıv Sürek avında av hayvanlarını inlerinden çıkarmak için avcılarının çıkardığı ses, kuru gürültü, bağırıtı. DS IV *kıv* (Mr., Sv., Ada.) 2850a.

kıv sözcüğü ses yansımali bir sözcüktür.

“*Birden yattığı yerden fırladı, kendini yolun soğuk tozlarında buldu. Arkasından yangın ağızını açmış koşturuyordu. Kıv eyliyordu. Dünya bir uğultuydu.*” (BBE, s. 131)

kıvan-⁸⁴√ *kıv+a-n-* Sevinmek. DS IV *kıvanmak* [*kıvıkmak, kıvılanmak, kıvanmak*] (Mn., Ba., Bo., Es., Yz., Ank., ...) 2850a.

kıvan- sözcüğünün kökü olan *kıv* sözcüğü “ilahi lütuf; iyi talih, baht” anlamına gelmektedir. Eski Türkçede sözcüğün genellikle *kut* sözcüğüyle birlikte *kut kıv* “saadet, kut” biçiminde ikileme oluşturarak kullanıldığı görülmektedir. *kıvan-* sözcüğü Eski Türkçedeki biçimi *kıvan-* (Clauson 1972:585a) biçimindedir. Clauson *kıvan-* sözcüğünün *küven-* (**küve-n-*) “övünmek, gururlanmak; böbürlenmek” sözcüğünün ikincil bir biçimi olduğunu savunmaktadır. Sözcük Türk dillerinde *kıvan-*, *küven-*, *güven-* biçiminde yaşamaktadır.

“*İkircikli kalabalık gittikçe kıvanıyor, seviniyordu.*” (KK, s. 108)

kıvıl kıvıl √ *kıv+ıl* Kaynaşma, canlılık (için). DS IV *kıvıl kıvıl* (Ba., Kc., Çr., Gaz., Nğ.) 2851a.

kıvıl kıvıl ses yansımali ikileme oluşturan örnek cümlede “durmadan hareket etmeyi, kıpır kıpır olma” yı anlatmaktadır. krş. *kımıl kımıl*.

“*Denizin yüzü kırmızı yılanla kıvıl kıvıl...*” (AGSS, s. 185)

kıyık √ *kıy-ık* Odun, ağaç, vb. nin küçük sivri parçaları. DS VI *kıyık* [*kıymıcık, kıynık*] (Mer.) 4560b.

Eski Türkçe *kıyık* (*kıduk) “eğik kesilmiş, eğri vb.” (Clauson 1972: 676a) anlamındaydı. Kar. *kıyık* “sözünde durmama, cayma”, *kıyık kişi* “sürekli sözünde

⁸⁴ *kıvan-* 1. Övünmek. 2. Güvenmek.

durmayan kişi”, *kıyık neş* “herhangi bir şeyin sapmış, kaymış olanı (kalem vb. şeylerin uçlarının kayması gibi)” (Ercilasun, Ziyat 2018: 717). Çağ. “*üçgen*”.

“*Kıyık kıyık kıyar beni.*” (İM 1, s. 24)

kilükal √ Ar. *kıl ü kal* Dedikodu. (Devellioğlu 1996: 515b)

“*Yalnız, lütfen benim yanımda vereyin ki kilükali mucip olmasın.*” (İM 4, s. 263)

kirmen (> **kirman**) √ *eğir-men* Elde yün eğirmeye yarayan araç. DS IV *kirmen* [*kirman, kırman, kirmen, kirmeni*] (Af., İz., To., Ur., Ky., Ada., Mer., ...) 2881b; (YTS 1983: 141a).

Standart dilde *eğirmen* olarak kullanılan sözcük, ağızlarda *eğirmen*’in başındaki *e-* sesi düşmüş biçimiyle kullanılır. *eğir-* kökünden geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden isim ve sıfat türeten *-mAn* ekiyle türemiştir (Eren 1999: 245b- 246a).

“*İşi olmadığı zaman da evinin önüne bir hasır serer, üstüne oturur, hiç kimseyle konuşmadan kendi kendine tahtalar oyar, güzel nakışlı kaşıklar, kirmenler, çam bardaklar, tespihler yapardı.*” (İM 1, s. 45)

kirp: *k. diye kesilmek* dey. Birdenbire, büsbütün. Ayrıca *kirpeden* (Krş.) “birdenbire, büsbütün” için bk. DS IV 2882a.

“*Yamaçtan aşağı inerken ağlaması kirp diye kesildi.*” (İM 1, s. 15)

“*Yüzbaşı sözü o kadar sertti ki karşı kayalıklar yankılandı, ağıtçı kadınlar da kirp diye seslerini kestiler.*” (KK, s. 41)

“*Bir yağmur yağar da nasıl kirp diye birden kesilirse türkü de öyle kesiliverdi.*” (ÜAE, s. 119)

kirpiştir- √ *kirp-iş-tir-* Göz kapaklarını çabuk çabuk açıp kapamak, kırıp durmak, kırıştırmak.

“*Ne yapacağını, kendini nasıl savunacağını bilemez, ortada kalmış gözlerini kirpiştirip duruyordu.*” (İM 3, s. 71)

TT *kırpiştir-* sözcüğünün ağızlardaki biçimidir.

kişlen- √ **kiş + len-* Hızla batmak, batıp kalmak, saplanmak (Topçu 2008: 210).

kişlen- sözcüğündeki +*lAn-* eki isimden fiil yapım ekidir. Sözcük, muhtemelen Eski Türkçe *kê:ş* “ok kılıfı, sadak” ile ilgilidir.

“*Bunları düşününce Mustafa'nın yüreğine bir acı geldi kişlendi. Acıdan kıvrandı.*” (KS. s.361)

kocal- √ *koca*+ *l-* İhtiyarlamak. DS IV *kocalmak* (Bo.) 2893a; (YTS1983: 141b).

İsimden fiil yapan +*Al-* eki ünlü ile biten sıfatlara geldiğinde ünlü çarpışması dolayısıyla ekin +*A* ögesi eridiği için köke yalnız +*l-* eklenmiştir. -*k* ünsüzü ile sonuçlanan sıfatlarda da bu ünsüzün eriyip düştüğü görülür: *incel-*, *kısal-*, *karal-*, *küçül-*, *ufal-* vb. (Korkmaz 2009: 112)

“*Allah sizi böyle bir yatakta, bir yastıkta kocaltsın.*” (İM 4, s. 234)

kofi Evli köy kadınlarının başlarına giydikleri üstü sargılı ve altınlı fes, bir çeşit başlık. DS IV *kofi* [*kofik*, *kofu*] (Dy.) 2901a.

Kökenini bilmiyoruz.

“*Kofileri gün gibi ışılayıp akıyordu ve gövend gelip Ağrıdağının eteğinde dalgalanan bir deniz gibiydi.*” (ADE, s.112)

koğan Kızmış, kükremiş.

Eski Anadolu Türkçesindeki *kağan* “kükremiş, kükreyen, kızmış, öfkeli (arслан, kaplan, canavar)” arslan sözcüğünün niteleyicisi olarak kullanılmıştır. bk. *kağan arslan* DK II: 161. *koğan* sözcüğü ağızlarda *a > o* (*kağan > koğan*) ses değişimi ile görülmektedir.

“*Koğan aslan gibi alıp gelmeli.*” (ÜAE, s. 53)

konur⁸⁵ Kimseyi beğenmeyen, gururlu, kibirli, kendini beğenmiş. DS IV *konur* [*koğur*] (Sm., Gaz.) 2920a.

“*«Konur adam,» dedi başka birisi, «ölüsünü bile kimseye göstermek istemedi.»*” (YDGB, s. 66)

konurlan- √ *konur*+*lan-* Gururlanmak. DS IV *konurlanmak* (Gaz., Ada.) 2920a.

konurlan- sözcüğü *konur* adından +*lAn-* isimden fiil yapım eki ile yapılmıştır.

⁸⁵ *konur* 1. Süslü, çalılımlı, şık, kurumlu. 2. İnatçı, aksi.

“Konurlanarak, güvenli konuştu.” (İM 4, s. 232)

kostaklan- √ Far. *gustâx*+ T. *lan-* Çalım satmak, gösteriş yapmak. DS IV *kostaklanmak* [*kospaklanmak*, *kosulmak*] (Nğ.) 2933a.

kostak 1. “çalımlı, güzel giyinmiş, yakışıklı” 2. “kendini beğenmiş, onurlu” 3. “yürekli, kabadayı, yiğit” anlamlarına gelmektedir. Farsça *gustâx* sözcüğünün sonundaki *-x* Türkçede *-k*'ye dönüşmüştür (Eren 1999: 253b). *kostaklan-* sözcüğü *kostak* sözcüğünün isimden fiil yapım eki *+lan-* eki almış biçimidir.

“O sabah Murtaza Ağa uzun uzun tıraş oldu, epeydir aynalara bakmıyordu, aynada bıyıklarını özenle burdu, İstanbulda dikilmiş lacivertlerini çekti, kırmızı boyunbağını boynuna geçirdi, rugan ayakkabılarını giydi kostaklanarak çarşıya indi.” (İM 4, s. 312)

koyak⁸⁶ √ *koy* +*ak* Bir ucu dağda son bulan kapalı boğaz, iki dağ, tepe arasındaki boşluk, vadi. DS IV *koyak* [*kayak*, *kayah*] (Af., Isp., İz., Hat., Sv., Ank., Ada., Mer., ...) 2942a; (YTS 1983: 145b).

Eski Türkçe *kuy* “vadinin dibi” (Clauson 1972: 674a-b) sözcüğüne *+Ak* küçültme eki getirilerek türetilmiştir. *koyak* sözcüğünün kökü *koy* sözcüğü olmalıdır.

“Koyağın ucuna gelmişti ki tüfekler patladı.” (İM 2, s. 193)

koygun √ *koy-gun* Etkili, dokunaklı, acıklı, içli (ses, şarkı vb.) DS IV *koygun* [*koyak*, *koyduraklı*, *koytan*, *koyuk*] (Af., Isp., İz., Hat., Sv., Ank., Ada., Mer., Tk., ...) 2943a. Türkçede *-GIn/-GUN* eki genelde tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türeten çok işlek bir ektir (Korkmaz 2009: 81). *koy-* fiilinin “etkilemek, dokunmak” anlamını düşünürsek *koy-* fiilinden *koygun* “içli, dokunan” etimolojisi akla son derece yatkındır.

“Koygun koygun davul sesleri geliyordu oralardan da.” (İM 1, s. 326)

köküç Otuz, kırk santim uzunluğunda, beş altı santim çapında yuvarlak ve ucu sivri değnek parçasına ve bu değnek parçasıyla oynanan oyuna verilen ad. (Ada.)

⁸⁶ *koyak* 1. Deve. 2. Dağlar ve kayalıkların üzerindeki doğal çukurlar. 3. Güneş görmeyen kuytu yer. 4. Dağ üzerinde otu bol olan, bitek, çukur yer.

Bir tür çelik çomak oyununa benzeyen oyunda çocuklar kökücü toprağa batırır; batan kökücü kendi kökücüyle deviren çocuk, devirdiği kökücü alır. Oyun bu bu şekilde devam eder (Topçu 2008: 211-278).

“Çocuklar bir gübreliğin üstünde köküç oynuyorlardı.” (İM 1, s. 24)

“Müslüm kökücüyle bir abanmada bir kökü dışarıya alıverirdi.” (İM 3, s. 79)

kömbe⁸⁷ *köm-be (-me)* İki saç arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek. DS IV *kömbe* [*kömbe, kömeç, kömpe, könbe, kumpe, kümbe*] (Af., Dz., Ay., To., Es., Ezc., Ml., Ada., Mer., Ant.) 2956b.

Tietze, *kömbe* sözcüğünü *gömme/ gömbe* madde başıyla vermektedir. Küle gömülerek pişirilen çöreği ve ekmeği ifade etmek için *göm-* fiiline isim-fiil eki *-ma* eki getirilerek yapılmıştır (2009: 171b).

“Bütün tarcıların işi dağda kül kömbesi pişirmek, bir de mantar aşu yapmaktır.” (YK, s. 307)

köpeksire- √ *köpek+sire-* Köpek gibi olmak.

Ağızlarda *+sİra-*⁸⁸ ekinin Eski Türkçeden farklı olarak eklendiği sözcüğe “gibi olmak; istemek” gibi anlamlar kattığı görülmektedir. krş. Mersin ağzı *susıra-* “susamak” Tor 2004: 335.

“Köpeksiremiş, yılmış.” (İM 2, s. 375)

köre √ Far. *kūr* 1. “karınca kümesi” DS IV *köre*, (Mr.) 2964b.

“Sol yanında bir karınca köresi gördü.” (İM 1, s. 13)

2. “demirci körüğünün, kömürlerin yandığı bölüme açılan deliği”

⁸⁷ *kömbe* 1. Fırında pişirilmiş, şişkin, yuvarlak ekmek. 2. Mayalı ekmek. 3. Yağlı ekmek. 4. Açılmış yufkaya patates, kavurma, soğanlı kıyma, haşhaş konularak yapılan saç ya da fırın ekmeği. 5. Süt, yağ ve şekerle yapılan bir çeşit çörek, kurabiye. 6. Tahin ve mısır unundan yapılan bir çeşit hafif tatlı. 7. Baklava.

⁸⁸ Eski Türkçe *+sİra-* eki, bir şeyden yoksun olmak anlamında fiil türetir: *elsirä-* “devletsiz olmak, devletsiz kalmak”, *kagansıra-* “hakansız olmak, devletsiz kalmak”, *urugsıra-t-* fiilindeki *urugsıra-* “dölsüz kalmak” (Tekin 2000: 89); *başsıra-* “başsız bırakmak”, *ençsİRä-* “huzursuz olmak”, *kutsıra-* “lütüftan, iyilikten mahrum kalmak”, *küçsıra-* “güçsüz kalmak”, *ögsİRä-* “akılsız kalmak”, *sözsİRä-* “ağzımı kapamak, susmak” (Erdal 1991: 508).

“Çizgi göğe doğru genişliyor, dağın başındaki sırmalanmış bulutlar bir turuncuya kesiyor, bir kırmızı, pembe mor oluyor, bir, bir demircinin köresindeki köze benziyordu.” (İM 4, s. 101)

kös: *kös dinle-* dey. Dinler gibi görünmek.

Far. *kūs* savaşlarda ve alaylarda at, deve veya araba üzerinde taşınan işaret vermek için kullanılan büyük davul. Steingas’ın sözlüğünde *kös* sözcüğü “sarayda veya kamplarda çalınan bakırdan veya pirinçten kazan biçiminde kasnağa gerilmiş deriden ibaret orkestra davulu, büyük pirinç davul” (1998: 1061b) anlamındadır. *kös dinle-*deyimi de “aldırmadan dinlemek, dinler gibi görünüp aldırış etmemek” anlamında kullanılmaktadır (Ayverdi 2006:1767b).

“Belli ki oradakiler böylesi telleri kanıksamışlardı. *Kös dinliyorlardı.*” (T., s. 9)

kösgel-⁸⁹√ *kös* + *gel-* Uzanıp yatmak, ayakları uzatarak yatar gibi oturmak, sere serpe oturmak. DS IV *kösgelmek* [*kösülmek, kosmek, köskenmek, kösmek, kösülmeg, küsülmek*] (Mr., Hat., Krş, Ky., Nş., Ada.) 2978b.

“Sonra yastığa *kösgelip, olanı biteni, yağız atla arasındaki dövüşü, kartalları uzun uzadıya anlattı.*” (İM 2, s. 174)

köstü Köstebek. DS IV *köstü* (To., Hat., Sv., Ky., Ng., ...) 2976a.

“Kimi zaman da *attan inerek bir köstü yuvasından kabarmış bir avuç toprak alıyor, uzun uzun, bu bulgur gibi olmuş yağlı kara toprağı inceliyor, sonra avucundaki toprağı tohum saçar gibi otların arasına saçıyor, atına binip doludizgin sürüyordu.*” (YK, s.170)

köten √ Erm. *kutan* Pulluk, büyük saban. DS IV *köten* [*kotan, kötan, kutan*] (Çkl., Brs., Ama., To., Kr., Hat., Sv., Ank., Ky., Ada.) 2982b.

Ağızlarda *kotan, kötan* olarak da geçmektedir. Az. *kotan* “saban”, Blk. *goton* (Eren 1999: 253b). Eren, *köten* sözcüğünün Ermenice *gut'an, k'öt'an* “büyük saban sözcüğünden Türkçeye geçtiğini ifade eder.

⁸⁹ *kösgel-* 1. Büzülme, toplanma, toparlanma. 2. Yorulma gücünü kaybetme. 3. Öfkesi geçme, yatışma. 4. Yılmama, pısmama, korkmama.

“Bir köten yaptırmış safi altından. O kötenle çift sürülmez, timsal olarak yaptırmış ki, ben istersem bütün kötenlerimi altından yaptırırım, demek için.” (YK, s. 71)

kubar⁹⁰ Gururlanmak, böbürlenmek. DS IV *kubarmak* [*kobarlanmak, kufalmak, kukarlanmak*] (Af., Isp., Dz., Mn., To., Es., ...) 2988a.

“Koca Osman’ın böyle kubara kubara dolaşmasının sebebini anlıyorlardı.” (İM 1, s. 360)

kubur⁹¹ √ Moğ. *qobūr Sahtiyandan yapılmış enli bir çeşit kuşak, silahlık. DS IV *kubur* [*korota, kubuz*] 2989b. (Ant.)

Doerfer’e göre *qobūr* 1. “tuvalet deliğinden lağıma inen boru” 2. “boru biçiminde kap” sözcüğü Moğolcadan Türkçeye geçmiştir (TMEN I: 268). Eren, sözcüğün Moğolcadan Farsçaya; Türkçeden de Bulgarca, Arnavutça, Sırpça, Rumca gibi Balkan dillerine geçtiğini ifade etmektedir (1996: 263b). Eren’in verdiği anlamlardan yola çıkarak yukarıda verdiğimiz anlama “sahtiyandan yapılmış enli bir çeşit kuşak, silahlık” aynı sözcük olduğunu düşünmek zordur. Ancak bk. Räsänen 274a. Nişanyan’ın da belirttiği gibi anlam evrimi/değişimi “çukurlar” > “yer altı borusu, lağım” > boru şeklinde ok çantası olmalıdır (Nişanyan 2018: 482b). Çağ. *kobur* “kap, kılıf”, TT *kubur* “ok çantası, sadak”.

“Kuşak yerine göbeğinin üstüne dedesinden kalma, ama yepyeni gümüş savatlı, altın işleme kuburunu sardı, kuburun yanına gene altın işleme deri barut kesesini taktı, onun yanına da yanar döner sapı sedef dolma tabancasını astı.” (İM 2, s. 30)

kudurgun √ *kudur-gun* Sinirli, deli gibi davranışta bulunan. DS VI *kuduruk* (Çr.) 4573a.

Eski Türkçe *kutur-* “aşırıya kaçmak, mantık sınırlarını aşmak; çıldırmak, çılgına dönmek” (Clouston 1972: 605a) sözcüğüne fiilden isim yapan *-GUN* eki getirilmesi ile oluşmuştur. Geçişli ve geçişsiz tek heceli fiil köklerine gelerek anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türeten *-GUN* eki nadiren çok heceli fiil gövdelerine de gelmektedir: *erişkin, yetişkin, tedirgin...-GUN* eki için bk. Korkmaz 2009: 81.

⁹⁰ *kubar-* 1. Karşı gelmek. 2. Hayvan tüylerini kabartmak.

⁹¹ *kubur* 1. Dolma tabanca, çakmalık tabanca. 2. Tabanca kılıfı.

Gülensoy, *kudur-/ kutur-* fiilinin isim biçiminin *kutuz* (> *kuduz*) olduğunu *semir-* ve *semiz*’de olduğu gibi *-z ~ -r* olayı görüldüğünü ifade etmektedir (2007: 563b).

“*Eskiden de kudurgundu ama şimdi bir beter oldu.*” (YDGB, s. 17)

kulağasma √ *kulak + asma* İnanma.

kulak asma deyiminin ağızlardaki söyleniş biçimidir. *kulak* sözcüğünün sonundaki *k* ünsüzü *a* ünlüsü nedeniyle yumuşamış ve *kulak + asma > kulağasma* biçimi ortaya çıkmıştır.

“*Kulağasma, ben onun gönlünü, az sonra derakap alırım.*” (İM 4, s. 81)

kulunç √ Ar. *kūlenc* Kürek kemiklerinin arası. DS III *gulunç* (Gaz., El., Sv.) 2193b.

Nişanyan, sözcüğün Arapça *kūlanc/ kūlinc* “özellikle bağırsakta ani ve şiddetli sancı, kolik” ile ilgili olduğunu düşünür (2018: 484a).

Ayverdi, *kulunç* sözcüğünü Ar. *kūlenc* < Yun. 1. “vücutta, özellikle omuz başlarında duyulan şiddetli ağrı” 2. “(halk ağzı) sırtta iki omuz arasındaki bölge” anlamları ile verir (2006: 1786b).

“*Örgülü kara saçları, arkasına dökülmüş, kuluncunu baştan başa örtmüştü.*” (İM 1, s. 100)

kulunla-√ *kulun+la-* Hayvanlar doğurmak. DS IV *kulunlamak* [*kulumlamak, kunnamak, kulunnamak, kulünlemek, kumlamak, kumnamak, kunlamak, kurnamak*] (Çkl., Es., İst., Sm., Ama., To., Or., Tr., Ng., Ada.) 3003b; *kulunlamak* “kısarak yavrulamak” (YTS 1983: 148a).

kulunla- “doğurmak, yavrulamak” sözcüğü *kulun* “tay; bir yaşından küçük at ve eşek yavrusu” (Clauson 1972: 624b) sözcüğünden isimden fiil yapan *+la-* eki ile türemiştir. bk. *kunna-*

“*Diyelim ki bu kısarak zamanla altı tay kulunluyordu, ...*” (İM 3, s. 336)

kunna- Hayvanlar doğurmak. DS IV *kunnamak* [*kulumlamak, kulunlamak, kulunnamak, kulünlemek, kumlamak, kumnamak, kunlamak, kurnamak*] (Isp., Brd., Dz., İz., Sv., Ada., Ks., ...) 3003a.

kunna- sözcüğü *kulun* “tay; bir yaşından küçük at ve eşek yavrusu” sözcüğünden isimden fiil yapan *+A-* ekiyle türemiş ve orta hece düşmesiyle *kulna-* “yavrulamak,

doğurmak” (Clauson 1972:623b) biçimini almıştır. Buradan da gerileyici ünsüz benzeşmesi ile ağızlarda *kunna-* şekliyle görülmektedir: *kulun+a > kulna- > kunna-*. Ayrıca bk. Kıp. *kulna-* “(At) doğurmak” (KıpTS 2007:162b).

“*Var ama kısrakların kunnadıkları taylara en az iki yıl bakmak gerekir.*” (ÇDÇA, s. 99)

kurada⁹² √ Ar. *krāda* Gelişmemiş, zayıf, cılız (insan ve hayvan). DS IV *kurada* (Isp., Es., Zn., Ama., Or., Ar., Mr., Nğ., Mer., Krk.) 3005a.

Eren, *kurada* 1. “eskimiş, işe yaramaz (eşya)” 2. “gelişmemiş, cılız veya bitkin (hayvan)” sözcüğünün yerel ağızlarda *hurada* olarak kullanıldığını ve sözcüğün *krāda*’dan ödünçleme olduğunu belirtir (1999: 267a).

“*Candarma kumandanı onu avluda görünce merdivenleri koşarak indi, koluna girerek onu ak taşın yanında başını sarkıtmış duran kurada beygirin yanına getirdi, iki elini açtı, orada beygirin sarkık başının önünde öylece bekledi.*” (İM 4, s. 120)

kurk⁹³ Kuluçka tavuk. DS IV *kurk* [*kerğ, korklak, kortlak, kurk tavuk, kurkuk, kurok, kuruk, külük, kürk, kürke, kürk toyuğ, kürkük, kürt toyuk*] (Isp., İz., Mn., Ba., Es., Çr., Hat., Ada., ...) 3008b.

Ses yansımali *kurk*, ağızlarda *gurk, gulk, guluk, kulluk* olarak da geçmektedir. Kuluçka tavuğun veya erkek hindinin çıkardığı sestten geldiği anlaşılmaktadır (Eren 1999: 164b).

“*Bir kurk tavuk, arkasında on beş, yirmi tane civciviyle avludaki tozların içinde yumak yumak sarı yuvarlanıyordu.*” (İM 2, s. 105)

kutnu √ Ar. *kuṭnī* Bir çeşit kumaş. DS VI *kutnu* (Ky.) 4576b.

Ayverdi, *kutnu* sözcüğünün etimolojisini *kuṭn* “pamuk” + nispet eki *-ī* ile *kuṭnī* “pamuklu dokuma” olarak verir (2006:1809b). Sivas ağzında *gutnu* “ipek kumaş, bu kumaştan yapılan entari” (Caferoğlu 1994: 240a) olarak kullanılmaktadır.

“*Bir yanda kutnu kumaşçılar, bir yanda saraçlar, bir yanda bakırcılar...*” (İM 1, s. 78)

⁹² *kurada* 1. Dayanaksız, güçsüz kimse.

⁹³ *kurk* 1. Kuluçka. 2. Civciv.

külfet⁹⁴ √ Ar. *kulfet* “sıkıntı, üzüntü, acı, elem” (Steingass 1998: 1042b). Evdeki kişiler. DS IV *külfet*, 3030b. (Ar.)

külfet sözcüğünün Yaşar Kemal’in eserlerinde “evdeki kişiler” anlamındadır. Farsça sözlükte sözcüğün “sıkıntı, üzüntü, acı, elem” anlamında olduğu ve sözcüğün zaman içerisinde mecazi bir anlam kazandığı görülmektedir. bk. Az. *külfət* 1. “ev, ev halkı” 2. “eş, zevce, hayat arkadaşı” 3. “mec. eziyet, zahmet, sıkıntı, zorluk, yorgunluk” Az. *külfatarası* “aile içinde meydana gelen, aile arasında, ailede olan” (AZTS :1887b).

“*Bir de benim başımda külfetim, karım var, aşağıda Vayvay köyünde yolumu gözlüyor.*” (İM 3, s. 459)

küren √ Moğ. *küriye* 1. “hayvan sürüsü” DS IV *küren* (Or., Mr., Ky., Ada., Mer.) 3045b. krş. Mersin ağzı *küren* (Tor 2004:271b).

küren sözcüğü Moğolca *küriye* “el arabaları ve yük arabalarıyla yapılan barikat, engel” sözcüğünden ödünçlemedir (TMEN I:341). Moğolca sözlükte *küriye(n)* sözcüğü “saran, sargı, kuşak, kuşatılmış veya sarılı her şey; harım, çit ya da duvarla çevrili yer, avlu, bahçe; kamp; manastır; sınır; fincanın metal kenarları; mıntıka, bölge; etki küresi” anlamlarında olduğu görülmektedir (Karaağaç 2003: 799b).

“*Kelebekler, küren küren buradan oraya akıyor, bir dikene konduklarında dikenini sütbeyaz ediyorlardı.*” (İM 4, s. 19)

2. “topluluk, insan topluluğu”. Karaağaç, sözlüğünde Moğolcadan Farsçaya geçmiş *küren*, *küriyen*, *güren* sözcüğü için “asker topluluğu” anlamını vermektedir (2008: 561b).

“*Doru atlara binmiş bir küren yiğit ilen gelecek.*” (İM 2, s. 267)

kürnek⁹⁵ Hayvanların sıcak günlerde toplu olarak yatıp dinlendikleri yer. DS IV *kürnek* (Isp., Ada., Ant.) 3046b.

Kökenini bilmiyoruz.

“*Bir de sığırların, koyunların kürnekleri kaldı. Baharın o kürneklerde, incecikten tüten, yer yer yeşil otlar bitecektir, öteki yeşil otlardan ayrılan.*” (DÇC, s. 360)

⁹⁴ *külfet* 1. Çokluk, kalabalık.

⁹⁵ *kürnek* 1. Sıcaktan bunalıp birbirinin gölgesinden yararlanmak için bir araya toplanan koyun sürüsü.

“Ulan köpoğlusı, burası babayın kürneği mi?” (ÜAE, s. 128)

küseğen √ *küs-eğen* Sık sık ve çabuk küsen kimse. DS IV *küseğen* [*küseğen, küsek, küseyen, küşegen*] (Isp., Dz., Mn., Es., Ar., Sv., Ng., Ada., Mer.) 3050b.

küs- köküne gelen *-AgAn/ -AğAn* eki daha çok tek heceli geçişsiz fiil köklerine gelen, eklendiği fiildeki hareketi sürekli olarak yapanı, çokça yapanı gösteren ve abartma görevinde sıfatlar türeten birleşik bir ektir: *artağan* “bereketli, artırımlı”, *çalağan*, *durağan* “sabit”, *gezegen* “çok gezen”, *güleğen* “güler yüzlü”, *ivegen* “aceleci”, *içegen* “içkici, sarhoş”, *iveğen* “ivecen”, *kacağan*, *kayağan* “kolayca kayan, kaypak”, *küsegen* “çok küsen, çabuk küsen”, *olağan* “normal, hep olagelen”, *olağanüstü*, *süregen* “müzmin, kronik” *tepegen* “tepicici, çok tepen” vb. (Korkmaz 2009: 69).

“Yunus da geniş temiz yürekli, küseğen huyluydu.” (DK, s. 44)

küş: *küşüm çek-*⁹⁶ dey. Kaygılanmak, üzölmek. DS IV *küşüm çekmek* [*küşümlenmek*], (To., Mr., Gaz., Sv., Ada.) 3053b.

“Sen hiç küşüm çekme.” (İM 1, s. 296)

link Çabucak, bir çırpıda DS IV *link* (Ar., Krş.), 3081a.

Eren, *link* sözcüğü için “atın eşkin yürüyüşü” anlamını verirken sözcüğün kökeninin bilinmediğini ifade etmektedir (1999: 282a). *link* sözcüğü “atın dörtnal ile tırıs arasındaki hızlı yürüyüşü, eşkin” anlamına gelirken örnek cümlede bu yürüyüş şekli köpeğin yürüyüşüyle ilişkilendirilmiştir.

“Memet çocuk önlerinden bir köpek lingiyle gidiyordu.” (HNA, s. 48)

liyme: √ Far. *līme l. liyme et-* dey. Parçalamak, lime lime etmek.

“Kurşun çıktığı yeri liyme liyme etmiş.” (İM 1, s. 163)

mafiş √ Ar. *mā fīhi şey* “onda hiçbir şey yok” (Ayverdi 2006: 1892a). *mafiş* “yok kalmadı, hak getire” (Devellioğlu 1996: 561a).

mafiş “hiçbir şey yok” sözcüğü için ayrıca bk. Nişanyan 2018: 519a.

“O Muallim Rüstem Bey atıyor, senin de benim de Hocamız ama atıyor. İnce Memed de yok, mafiş.” (İM 4, s. 315)

⁹⁶ *küşüm çek-* 1. Utanmak, sıkılmak. 2. İşkillenmek, kuşkulanmak.

malamat⁹⁷√ Ar. *malamat et-* Birinin ayıbını açığa çıkararak onu utanacak duruma sokmak. DS IV *malamat etmek* [*malamat itmek*] (Af., Es., To., Gaz., Sv., Mer., ...) 3112a.

Arapçadan ödünçleme olan *malamat* “ayıp, kabahat, kusur; azar, paylama” (Steingass 1998: 1305a) örnek cümlede *et-* yardımcı fiili ile birlikte “birinin ayıbını açığa çıkararak onu utanacak duruma sokmak” anlamında birleşik fiil oluşturmuştur.

“*Seni Osmanlı içinde rezil malamat edecek.*” (ÜAE, s.24)

mangol-√ *mank + ol-* Kendinden geçmek. DS IV *manğ olmak* (Mr.) 3123b.

mank “ahmak, akılsız, sersem” (YTS 1983: 153a) sözcüğü *ol-* yardımcı fiiliyle birleşik fiil oluşturmuştur.

“*Tepedeki güneş beyinlerini kaynatıyordu, mangolmuşlardı.*” (HNA, s. 21)

mantıvar Kulak ağrısını geçirmek için kullanılan, çiçekleri güzel kokulu ve sarı renkli bir kır bitkisi. DS IV *mantıvar* [*mantıvar, mantıvar*], (Ada.) 3127a.

mantıvar diğer adıyla *ölmez çiçek* bitkisi *helichrysum* türlerine verilen genel addır. Çok yıllık yünümsü gibi tüylü ve sarı çiçekli bitkilerdir. Çiçekleri bozulmadan uzun süre kalır. Çiçek dalları idrar ve safra artırıcı ve taş düşürücü olarak kullanılır. Eş anl. alay çiçeği, altınbaşak, altın çiçeği, mantı çiçeği (Osmaniye-Adana). Mantıvar, mantıvar çiçeği... (Baytop 2007: 220).

“*Mantar zamanı bana dağdan mantar, kiraz, armut, nar, elma zamanı bana dağdan elma, nar toplar, çiçek zamanı bana mantıvar toplar.*” (İM 4, s. 599)

marzıman Erkek eşek. DS IV *marzıman* [*marzuman*] (Ky.) 3131b.

Ağızlarda eşeğin cinsiyetiyle ilgili bir adlandırmadır (Cin 2016: 1266).

Benim eşeğim marzıman, benim eşim Kıbrıs eşeği. (İM 3, s. 254)

maşkına bak-√ Ar. *meşk+ı+n+a* T. *bak-* Bir kimsenin görünüşüne, iş yapışına, gidişine bakmak. DS IV *maşkına bakmak* (Ada.) 3136a.

⁹⁷ *malamat et-* 1. Eziyet çektirmek. 2. Alay etmek.

maşkına sözcüğü Ar. *meşk* “alışmak, öğrenmek için yapılan çalışma, alıştırma” (Devellioğlu 1996: 631a) sözcüğünün üçüncü tekil kişi şiyelik eki, zamir *n*'si ve yönelme durum eki almış biçimi olmalıdır.

“*Hele şunun bir maşkına bakalım.*” (ÜAE, s. 33)

mayıs √ Erm. *mayıs* Yaş sığır pisliği, gübre. DS IV *mayıs* (Isp., Brd., Dz., Ay., Sv., Ada., Mr., ...) 3141b-3142a).

Eren, *mayıs* “taze sığır gübresi” sözcüğünün Ermeniceden alındığını ifade etmektedir (1999: 290b).

“*Bir anda köyde ne kadar çocuk varsa, çığlık çığığa Koca Halil'in üstüne çullandılar. Ona taş, sığır mayısı, tezek, kesek fırlattılar.*” (ÖO, s. 326)

melefe⁹⁸ Yatak ve yorgan çarşafı. DS IV *melefe* [*melhafe, melife*] (Af., Çkl., Çr., Kr., Adı., Mr., Sv., Ank., Krş., Ky., Ng.) 3155a.

“*Sararmış, ince, uzun ayakları, terlemiş. Kara, uzun, yeşile çalan saçları, ak, sarı bedenden, alından, melefeden dışarıya uğramış.*” (DÇC, s. 221)

mengi Bir halk dansı, semah (Püsküllüoğlu2014: 72a).

Eski Türkçede ve Orta Türkçede *mengü* “ebedi, daimî, sonsuz, sonsuzluk” biçiminde görülür (Gülensoy 2007: 600b).

“*Mengiye belki bin kişi dururdu, kadın erkek, insanların en güzel seslerinden dağlar dalgalanırdı.*” (İM 3, s. 265)

mertek⁹⁹ √ Erm. *mardak* Kısa ve kalın tahta parçası. DS IV *mertek* (Sn., Ama.) 3171a.

Ağızlarda *merdek* biçiminde de kullanılır. Eski Kıpçakçada *mertek* “kiriş, tavan kirişi” olarak kullanılır (Eren 1999: 293a-b). Ermenicede *mardak direk*, Erzurum ağzında *merteyh* “tavan uzatmaları arasına konan kısa örtü ağaçları” olarak kullanılır (Menz 2009: 13).

⁹⁸ *melefe* 1. Yastık yüzü. 2. Tandırdı ısınmak için kullanılan çok büyük yorgan. 3. Yüzü olmayan eski yorgan, mitil. 4. Yorganın astarı. 5. Yatak ve minderin iç yüzü. 6. Çok eskimiş giyim eşyası.

⁹⁹ *mertek* 1. Kestane ağaçlarını yontarak yapılan çit.

“Tavan, tahtalar, pencereler, mertekler çürümüş, çürümekte...” (İM 1, s. 150)

meşher √ Ar. *meşher* Teşhir yeri, sergi (Devellioğlu 1996: 630b).

“Şimdi artık, bu akşamüstünde, Çamlı mahallede önü, arkası, yanı yönü bir kedi meşheriydi.” (AGSS, s. 181)

mezdeğe Kozalaklarından sakız çıkarılan ladin ağacı. DS IV *mezdeği* [*mezda*] (Ezm., Mr., Ky., Ada.) 3176b.

mezdeğe/ mezdeği köknar ağacı, Abies (Pinaceae) türlerine verilen genel ad. 30-35 m yükseklikte kışın yapraklarını dökmeyen, gösterişli orman ağaçları. Eş anl. ileidin, *mezda*, *mezla* (Akseki-Antalya), *mezdeği*, *mezekki*, toros köknarı (Baytop 2007: 184).

“Birden burnuna *mezdeğe* sakız kokusu geldi.” (O, 45)

mıhsıçtı Cimri. DS IV *mıhsıçtı* [*mıhboku*, *mıhsıçtı*], (Brd., Dz., Bo., Sm., Ama., Ng., Ada.)3182b.

mıh sıç-tı “cimri, eli sıkı, nekes kimse” görülen geçmiş zaman ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş argo bir sözcüktür (Ayverdi 2006: 2062a).

“Bir de çok nekes, *mıhsıçtı* bir adam o.” (YK, s. 353)

mırmırık¹⁰⁰ Sulu ayran. DS IV *mırmırık*, (Ama.) 3189b.

Kökenini bilmiyoruz.

“Görsünlerdi o köylüler *mırmırık* çorbası içe içe karnı şişmiş *Tazıcık Tahsini* görsünlerdi...” (İM 3, s. 302)

mızırdan-¹⁰¹ √ *mızır+da-n-* Ağlamaklı konuşmak, söylenmek. DS VI *mızırdanmak* (Yz.) 4598a.

mızır ses yansımali kökünden isimden fiil yapan +*dA-* ve fiilden fiil yapan -*n-* eki ile türemiştir.

“Çavuş *mızırdanıyordu*: ‘Etme bunu bana. Ben ölüyorum diyorum size, ölüyorum.’ ” (İM 1, s. 268)

¹⁰⁰ *mırmırık* 1. Çok ekşimiş boza. 2. Yeni mayalanmaya, ekşimeye, şarap olmaya başlamış şıra.

¹⁰¹ *mızırdan-* 1. Homurdanmak.

mitil¹⁰² √ Erm. *mitil* Yüz geçirilmemiş yorgan, şilte, minder, yatak. DS IV *mitil* [*mitel*] (Çkl., Es., Çr., Or., Ml., Ada., Mer., ...) 3205b-3206a.

Erzurum ağzında Ermeniceden ödünçlenmiş *mitil* “yüzlenmemiş yorgan” olarak kullanılmaktadır (Menz 2009: 103).

“*Buna dayanamayan Paşa Ahmet de mitili barhanayı toplamış, soyunun köyüne, eski baba konağına dönmüş, köyün de muhtarlığını almıştı.*” (İM 4, s. 455)

mucuk¹⁰³ Küçük sinek. DS IV *mucuk* (Mr., Ky., Nğ., Kn., Ada., Mer.) 3215b.

Eren; *mucuk* “tatarcığa benzer bir çeşit küçük sinek” sözcüğünün ağızlarda *mücük* olarak geçtiğini söylemektedir. Dankoff’un *mucuk* biçimini ağızlarda sivrisineğe verilen *miçek* sözcüğüyle birleştirdiğini ancak *mucuk* biçimi ile *miçek*’in birleştirilemeyeceğini ifade etmektedir (1999: 297b).

“*Ayran torbasına küçücük küçücük, mucuk dedikleri sinekler çokuşmuştu.*” (İM 1, s. 51)

mudara¹⁰⁴ Takat, güç. DS IV *mudara* (Bt.) 3216b.

“*Bir can içinse mudaram yok.*” (AGSS, s. 323)

murt Bir çeşit bitki. DS IV *murt* (Kerkük) 3222b. *murt* “mersin ağacı” (YTS 1983: 154a).

Ağızlarda *murt* (Ant., Çr., Nğ., Hat.); *murt* (Gaz.); *mut* (Mn.) biçimleri görülmektedir (Tietze 1999: 233).

Eren, sözcüğün Rumca “mersin ağacı” sözcüğünden ödünçleme olduğunu savunurken Tietze’ye göre *murt*’un doğrudan doğruya Ermenice *murd*’dan alındığını ifade etmektedir. Ermenicede *murt* “mersin ağacı” olarak geçmektedir (1999: 298a).

murt, mersin ağacı. 5 m kadar yükselebilen kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz çiçekli bir ağaçtır. Meyveleri *murt* adı altında sonbaharda Adana pazarlarında satılır. Meyveleri yenir, yaprakları baharat olarak kullanılır (Baytop 2007: 206).

¹⁰² *mitil* 1. Yatak kılıfı. 2. Yorgan astarı. 3. Çok eskimiş, paçavra durumuna gelmiş yatak, yorgan, giysi vb. 4. minder, yatak, yastık doldurmaya yarayan kırpıntı. 5. Giysi astarı.

¹⁰³ *mucuk* 1. Küçük sivrisinek. 2. Tatarcık.

¹⁰⁴ *mudara* 1. Zayıf, cansız, işe yaramaz, güçsüz.

“Zafer taklarının direklerini murt dallarıyla sarmışlar, bu koyu yeşil dalların aralarına kırmızı sarı ak kasımpatılar sokmuşlardı.” (İM 3, s. 155)

mutlan- √ (u)mut + lan- Mutlu olmak.

mutlan- sözcüğü *umutlan-* sözcüğünün ikincil biçimidir. Söz başı ünlü düşmesiyle *umutlan-* > *mutlan-* biçimini almış olmalıdır. Türkçede söz başı ünlü düşmesi örnekleri için krş. *ısıcak* > *sıcak*, *ısıtma* > *sıtma*.

“Kulaksızı düşündükçe mutlanıyordu.” (İM 2, s. 421)

mutlulandır- √ (u)mut + lu + lan- dir- Mutlulanmasına yol açmak, mutlulanmasını sağlamak.

mutlu sözcüğü *umutlu* sözcüğünün söz başı ünlü düşmesiyle görülen ikincil biçimidir. İsimden fiil yapan +*lan-* ve fiilden fiil yapan -*dir-* ekini alarak *mutlulandır-* olmuştur.

“Salih’in halleri Metin’i mutlulandırıyor.” (AGSS, s. 312)

muзу¹⁰⁵ √ Ar. *mūzī* Düşman. DS IV *muзу* (Ky.) 3228a.

Arapça *mūzī* “inciten, eziyet veren rahat bırakmayan” anlamındadır (Ayverdi 2006: 2170). *mūzī* “acı veren, sancılı, ağırlı” için ayrıca bk. Steingass 1998: 1342a.

“Kaldı diye, atı öldü diye sevinsinler, muzular! İstemezler...” (O, s. 101)

nahır¹⁰⁶ √ Erm. *naxir* Değişik tür hayvanlardan oluşan sürü. DS IV *nahır* [*nahız*, *nahir*, *naıl*, *nakır*] (Gm., Kr., Ezm., Gaz., Mr., Yz., Ank., Krş., Ky., Ada.) 3234a.

Eren, *nahır* “sığır sürüsü” sözcüğünün Ermenicede *naxir* olarak geçtiğini ifade etmektedir (1999: 299a).

“Koyun sürüleri, kırmızı tosun, boğa nahırları, at yıkları durmadan bir su gibi İsmail Ağa’nın yanından yönünden akıyorlardı, Çukurova toprağını bulut bulut toza, çamura bulayarak.” (YK, s. 143)

natura √ İt. *natura* Ayırıcı nitelik. DS IV *natura* (Yz.) 3242b.

¹⁰⁵ *muзу* 1. Cadı. 2. Kinci. 3. Arabozucu. 4. Baş belası. 5. Zarar veren, zarar yapan.

¹⁰⁶ *nahır* 1. Davr sürüsü. 2. Sığır sürüsü. 3. Sığırın yayıldığı yer. 4. Sığırın yayılmaya götürülmek için toplandığı yer.

“‘Evet’, dedi K r Haydar Usta, “Beni dinlediğiniz için hepinize Őukran borçluyum, bu ölümsüz atlar, belki de yaŐlılıktan, belki de naturaları, huyları böyledir, hep böyle bir deri bir kemik ohurlar,  f rsen yıkılacak gibi.” (İM 4, s. 128)

nişle-√ *ne+işle-* Ne yapmak. DS IV *niŐlemek* [*niŐlemek, niynemek*] (Isp., Brd., Mn., Gaz., Ada., ...) 3254a; (YTS 1983: 158a).

ne ve *işle-* sözcüklerinin yan yana gelmesi sonucunda iki ünlüden biri diğerine daha baskın gelmiş ve sözcükler *nişle-* biçimini almıştır.  nl  kaynaŐmasına örnek bir sözcük olan *nişle-* sözcüğünü krş. *ne için* > *niçin*, *ne asıl* > *nasıl* vb.

“Şimdi niŐliyelim?” (İM 1, s. 102)

nodulla-√ Rum. *nodul*+T. *la-* Hayvanı  vendire ile d rtmek. DS IV *nodullamak* [*nudullamak*] (Ba., kl., Kc., Ama., Sv., ...) 3255a.

nodulla- Rumca *nodul* sözcüğü “hayvanın yürüyüşünü hızlandırmak için  vendirenin veya kısa bir sopanın ucuna çakılmıŐ sivri demir ivi” + T. +*la-* ekinden türemiş bir fiildir. *nodul* için bk. (Eren 1999:300b).

“Uzakta  tede Halil İbrahim  k zlerini koŐmuŐ onlara bağırıyor, *nodullayarak çift sürüyordu.*” (AGSS, s. 129)

ondur-¹⁰⁷√ *on-dur-* İyileştirmek, Őifa vermek. DS VI *ondurmak* [*oğultmak, oŐultmak*] (Mr., r.) 4616a.

Eski Türkçe *on-* “geliŐmek, baŐarılı olmak” (Clauson 1972: 169a) sözcüğünden türemiş olan *onđur-* için bk. Gülensoy 2007: 625a.

“*Ondurmaz, bu dert onu götürür. ArkadaŐının oğlu Fehmi Ağa onu çok, çok aŐađılamıŐ. O da ölüm döŐeđine düştü.*” (BBE, s. 105)

oğ nge√ *ođ- n-geç* Kendi kendini öven,  v ngen. DS V *oğ nge* [*oğ ncek, oğ nc k delisi, oğ nek, oğ ngen, oğ n k*] (Dz., Ay., Es., Ks., To., Mr., Ant.) 3323a.

oğ n- sözcüğü Eski Türkçe *ođ-* “ vmek” (Clauson 1972:100a) köküne, yapılan işin yapana dönüŐünü yani kendi kendine oluŐunu veya öznenin o işi kendisi için yaptığını gösteren dönüşlü fiiller türeten *-n* ekiyle türemiştir (Korkmaz 2009:129). *oğ nge* sözcüğü de fiil kök ve gövdelerinden isim ve sıfat türeten *-ga* ekiyle

¹⁰⁷ *ondur-* 1. Yararlandırmak. 2. oğaltmak. 3. Varlıklı ve mutlu etmek.

türemiştir. -gAç eki eklendiği fiillerdeki anlamla ilgili huy ve tabiat bildiren sıfatlar türetir: *alınçaç* “alınan”, *eringeç* “erininir tabiatlı”, *utangaç*, *üşengeç* gibi (Korkmaz 2009: 79).

“Öğüngeç bir tavırla, “biz,” dedi, cahil değiliz küçük bir tapu memuruysak da...” (FSKAB, s.30)

ölçer- Sönmeye yüz tutmuş ateşi, lambayı canlandırmak, alevlendirmek. DSV *ölçermek* [*olçarmak*] (Brd., İz., To., Gaz., Ank., Ada., Mer., Mğ., ...) 3331a.

Gülensoy, *ölçer-* sözcüğü için *öl-* “ölmek” *-çer-* (2007: 660a) etimolojisini verir ancak fiilden fiil yapan *-çer-* ekinin olmaması nedeniyle bu etimoloji düşündürücüdür. Belki *ölç-er-* etimolojisi düşünülebilir ama bu etimolojide de anlamsal ilgi kurmak zor görünüyor.

“Ocağı ölçerdi, daha odun attı.” (İM 2, s. 24)

örme¹⁰⁸ √ *ör-me* Kıldan örülerek yapılan ip. DS V *örme* (Af., Uş., Isp., Ank., Sv., Ada., ...) 3350b.

örme sözcüğü *ör-* “örmek” kökünden fiilden isim yapım eki *-mA* eki ile türemiştir. Ayrıca bk. Gülensoy 2007: 670a.

“Resul’ü elinden tutup ağaca sürükledi, beline dolalı, uzun, keçi kılından yapılmış örmeyi çözdü. Hiç kıpırdamayan çoban çocuğu ağaca dolaya dolaya, sertçe, sıkıca sardı. Örmeye çocuğun bedenine oturdu.” (BBE, s. 177)

ört Alev.

Eski Türkçe *ört* “alev, ateş” (Clauson 1972: 201a) sözcüğünün ağızlarda varlığını sürdürdüğü görülmektedir. *ört* için bk. Gülensoy 2007: 671a.

“Çukurova yana yana ördölür...” (İM 1, s. 286)

örtme √ *ört-me* Üstü kapalı, önü açık yer. DS V *örtme* (Isp., Es., Çkr., Ama., To., Or., Gaz., Sv., Ada., ...) 3352a.

“Örtmenin tavanına bir de büyücek, camları azıcık kararıp dumanlanmış bir gemici feneri asılıydı.” (KK, s. 20)

¹⁰⁸ *örme* 1. İpten örülmüş kuşak. 2. Yünden örülmüş kazak.

övüngeç →öğüngeç

“Gürler gibi övüngeç bir sestî.” (ÇDÇA, s. 176)

öze¹⁰⁹ √ öz+ e- Yoğurt, pekmez vb. şeyleri sulandırmak. DS V özemek (İsp., Ay., Es., Bo., Çkr., Sm., Ama., Sv., ...) 3373a.

öze- sözcüğünün 1.“eskiyen çorabı örerek onarmak” 2.“hamur ya da çamuru yoğurarak özlendirmek, cıvımak” anlamları için bk. Gülensoy 680b.

“Haymanın direğinde asılı bir torbadan kadın ayran çıkarıp özedi.” (HNA, s. 25)

özük √ öz+ük İçi sırlı, küçük, yağ çömleği. DS V özük (Ky.) 3375b.

özük sözcüğü Eski Türkçe üz “yağ” (Clouston 1972: 278b) kökü ile ilgili olmalıdır: öz+ük. krş. Tuv. üs “yağ” (TuvTS 115a).

“Balçık toprağa özüklein büyük turnakları gömülerek, ağır kokulu, kalın yeşil mersin kokusuyla, sapsarı, ıslak toprak kokarak...” (DÇC, s. 354)

pahal¹¹⁰ √ Ar. bahıl Elinden iş geldiği halde yapmayan, savsaklayan, tembel. DS V pahal [pağıl, pahıl, pakıl] (İsp., Brd., Dz., Ay., Ks., Mr.) 3381b.

“Gittim, çıktım dağlara Taşbaşım, Memedim, dedim, yavrum, evliyalar evliyası, kırk ermişlerin gözbebeği yavrum, dedim, gel yanıma köylü Çukurun düzünden dönünceye kadar. Pahal oldu, ne geldi ne göründü.” (ÖO, s. 174)

palaz¹¹¹ √ bala + z > palaz Keklik yavrusu. DS V palas (Çr., Hat., Ky., Kn.) 3385b.

Kaz, ördek, güvercin, hindi yavrularının civcivlikten sonraki hali. Eren sözcüğün etimolojisini bala ‘çocuk; yavru’ + z biçiminde yapar (1999: 322b).

“Keklik palazlarının izini sürmeye başladım ilk olaraktan.” (İM 3, s. 67)

pampal Gelincik çiçeği. DS V pampal [pamburcuk] (Kü.) 3390b.

“Toprak ağzına kadar pampal dedikleri kır laleleriyle dolmuştu.” (İM 4, s. 105)

¹⁰⁹ öze- 1. Cıvımak.

¹¹⁰ pahal 1. Cimri. 2. Bencil, kıskanç. 3. İnatçı. 4. Hain.

¹¹¹ palaz 1. Kaz.

pança √ Far. *pençe Avuç. DS V *pança* [*pançak*], (Ml., Mr., Ada., Mer., Krk.) 3392b.

Farsça *penc* “beş” > *pence* > *pençe* biçiminde gelişim göstermiştir. Yırtıcı hayvanların ön ayaklarının parmaklarıyla tırnaklarına pençe adı verilmektedir. Sözcüğün aynı zamanda “avuç içi” anlamı da vardır (Ayverdi 2006: 2483a). Ağzılarda, ünlü değişimi sonucunda pençe > *pança* biçimini almış olabilir.

“*Hösük ağzı aşağı hendeğin kıyısına uzanıp sudan pança pança içmeye başladı*”. (HNA, s. 27)

par par et- Işıldamak, parıldamak (Püsküllüoğlu 2014:77b).

Ses yansımali *par par* ikilemesine yardımcı fiil getirilerek oluşturulmuş “parıldamak, ışıldamak” anlamında bir deyimdir.

“*Burada, sarı, altın ışıltılı, temiz, arınmış, suların süzdüğü, ay ışığı vurunca daha da altınlaşan, par par eden...*” (BBE, s. 63)

parsa √ Far. *pārsa* Bir izleyici topluluğu önünde yapılan gösteriden sonra izleyiciler arasında dolaşarak toplanan para (Ayverdi 2006:2465a).

Farsça *pārsa* sözcüğü “fakirlik, yoksulluk; dilenci, dilenen” (Steingass 1998: 230a) anlamındadır. *pārsa* “dervişlerin ve dilencilerin sadaka topladıkları ahşap kase” (Mayer1998: 51) anlamında da kullanılmaktadır.

“*...İnce Memedi Cabbara biz öldürteceğiz, ya da başkasına, parsayı o toplayacak.*” (İM 3, s.519)

patanç Bacak arası. DS V *patanç* “uyluk” (Ky.) 3410a.

Kökenini bilmiyoruz.

“*Kuyruğunu iki patancının arasına kıstırmış, korka korka bir duvarın dibinden yürüyordu.*” (İM 1, s. 24)

pavkır-¹¹² Ulumak, ürümek (kurt, çakal, tilki, köpek vb. hayvanlar). DS V *pavkırmak* [*pavfürmak, pavkırmak, pavlamak, penkürmek, pevkirmek, pevlemek*] (Af., Isp., Çkl., Kn., Ada., Mer., ...) 3415b.

pav ses yansımali kökünden isimden fiil yapan *+kır-* eki ile türemiş olan sözcük, Türkçedeki ses yansımali fiillerden yalnızca biridir. Bu ekle türemiş *afgur-/afkur-* “köpek havlamak”, *haykır-, fişkır-, hımkır-* fiilleri için bk. Tietze, 2002: 105a (*afgur-* maddesi). *pavkır-* için ayrıca bk. Gülensoy 2007: 690b.

“Çeltiğin tekmiil kurbağaları ötüşüyor, ovanın bütün çakalları *pavkırıyordu.*” (HNA, s.29)

“Birkaç adım ötesinde bir çakal üç kere üst üste *pavkırdı*, onu görünce bir anda karartısı deve-dikenliğin içinde yitti gitti.” (İM 4, s. 24)

pavla- Uzun ve sinirlendirici bir sesle ağlar gibi bağırarak.

pavla- sözcüğü yansıma *pav* köküne getirilen *+la-* eki ile türemiştir.

“Çok uzaklarda, belki de ormanın arkasında bir çakal *pavladı.*” (O, 170)

pel pel bak- Hiçbir şey anlamadan, anlamsız bir yüzle, bön bön bakmak (Püsküllüoğlu 2014: 78a).

Yansıma *pel pel* ikilemesi ile *bak-* yardımcı fiilinden oluşmuş “uzun uzun ve manasız bakmak, göz dikmek” anlamında bir deyimdir. *bel bel/ pel pel* için bk. Tietze 2002: 308b.

“Çocuk onlara bir hoş, *pel pel* baktı.” (İM 1, s. 17)

pelik Parça. DS V *pelik* (Ada., Mer.) 3426b.

Gülensoy, *pelik* “parça” sözcüğü için < *böl-ük etimolojisini vermiştir (2007: 693a).

“Her bir *pelğimiz* bir yerde kalır, şu gelen köylü bizi *didik didik eder.*” (İM 1, s. 282)

per¹¹³ √ Far. *per* “kanat”. Çark, değirmen ve vapurun pervanesi. DS V *per* [*peri*] (Çkl., Gr., Vn., Gaz., Ml., Mr., Sv., Ada.) 3429b.

¹¹² *pavkır-* 1. Çok öfkelenmek. 2. Kızarak deli gibi söylenmek. 3. Sert sert öksürmek. 4. Yorgunluktan solumak.

¹¹³ *per* 1. Değirmen çarkının kepeçleri. 2. Çark, değirmen ve vapurun pervanesi.

Farsçadan ödünçleme olan *per* “kanat” için bk. Steingass 1998: 239a.

“Hiç durmadan konağa varacak, avlu kapısının üstünde tam orta yerde bir tahta yıldız vardır, o yıldızın bir peri azıcık kapıdan ayrılmıştır. Elindeki kesik başı götürüp o yıldızın ayırık perine asacaksın saçlarından.” (KK, s. 147)

peryavşan Mavi, acı çiçekler açan güzel kokulu bir ot, yavşan otu (Püsküllüoğlu 2014: 78a). bk. *peryavşan* “acı yavşan” Baytop 2007: 225.

“Bütün ateşin yöresi, bir harman yeri büyüklüğünde firdolayı *peryavşan*larla çevrilmişti.” (İM 1, s. 127)

pey I¹¹⁴ √ Erm. *pey* Boş arsa. DS V *pey* [*peye*] (Or., Sv.) 3439b.

Erzurum ağzında *peg*, *pey* “evler arasındaki boş arsa” anlamında kullanılan Ermenice bir sözcüktür (Menz 2009: 104). *pey* “depozito” ve *pey ver-* “depozito ver-“ için bk. Meninski I: 693.

“Sonunda Köse Ali Ağa on beş bine Deliboğa hüyüğünü Karaçullu aşiretine satmaya, tapusunu ellerine vermeye razı oldu. *Pey* parası olaraktan derhal üç bin lirayı aldı.” (BBE, s.97)

pey II √ Far. *pey sür-*: dey. Artırma ile satılacak bir şey için fiyat teklif etmek (Ayverdi 2006: 2499a).

“Kasabadan kimse Amber Beyin karşısına çıkıp da *pey sürmedi*.” (İM 4, s. 378)

pıslanpatır Çocukların saklanarak oynadıkları bir oyun, saklambaç (Püsküllüoğlu 2014: 78b).

Geceleri ay ışığında oynanan bir tür saklambaç oyunu. Köyün pıslanpatıra çıkmış çocukları ikiye ayrılır, bir bölüğü köyün en olmayacak yerlerine saklanır, öteki bölüğü de onları arar. Kim saklanacak, kim arayacak, diye de yazı tura atılır (Topçu 2008: 278).

“Çocuklar gene pıslanpatır oynamaya çıkmışlardı.” (YK, s. 7)

---

¹¹⁴ *pey* 1. hayvanları barındırmak için taş ya da kerpiçten yapılan yer. 2. Yeni doğmuş kuzuların konulduğu küçük çukur. 3. Taş duvar. 4. Yıkılmış yapı yeri.

pıs- Sinmek, büzülmek, korkudan saklanmak. DS V *pısmak* [*pısırmak*] (Ay., Ba., Es., Bo., Sk., Ks., Kn., Ada., ...)3449b.

Eski Türkçe *bus-* “saklanmak, pusuda beklemek, tuzak kurmak” (Clouston 1972: 371a) *b-* > *p-* değişimi ile yaşayan biçimidir. bk. Gülensoy 2007:695b

“Doğru, sen olmasan, sen bize yürek vermesen biz avratlar gibi Safa'nın altına pıyardık.” (İM 2, s. 388)

port-¹¹⁵ Tutulan şey elden kaymak, fırlamak. DS V *portmak* [*portuk vermek*] (Hat., Ada.) 3473a.

“Kuma gömüldüm. Sonra yakaladılar. Ben de ellerinden şafağa karşı porttum kaçtım.” (O, s. 253)

pöhrenk¹¹⁶ √ Erm. Ağaç ya da topraktan yapılmış su borusu, künk. DS V *pöhrenk* [*parhenk, pehrenk, pohrek, pohrenk, porgank, porhank, porhenk, pornek, poynek,*] (Çr., Ama., To., Tr., Or., Ezm., Sv., Yz., Ada., ...)3480a.

Ağızlarda yapı işlerinde kullanılan Ermenice bir sözcüktür (Eren 1999: 339b). Sözcük Erzurum ağızında da *pöhreng* “künk, topraktan yapıp pişirilmiş su borusu” biçiminde kullanılmaktadır (Menz 2009: 104).

“Bütün bahçeler düzenlenmiş, çiçekler, sebzeler ekilmiş, elma, kiraz, zeytin, şeftali fidanları dikilmiş, güllerin, ağaçların dipleri doldurulmuş, kayıklar, tekneler onarılmış, boyanmış, yeni ağlar örülmüş, eski ağlar elden geçirilmiş, damların kiremitleri aktarılmış, su yolunun üstü açılmış, kırılmış pöhrenkler değiştirilmiş, her şey yerli yerine konmuş, balık avınaysa daha nisanın başında çıkmaya başlamışlardı. (FSKAB, s.80)

purç¹¹⁷ Ağaçların ince dalları, yeni sürgünleri. DS V *purç* [*purc, purçak*] (Or., Sv., Kn.) 3489b.

¹¹⁵ *port-* 1. Çok sıkıştırılan şey yerinden fırlamak (vida vb.). 2. Kaçarken yön değiştirmek. 3. Delikten geçmek. 4. Diziden çıkmak.

¹¹⁶ *pöhrenk* 1. Yer altındaki su yolu.

¹¹⁷ *purç* 1. Ağaçların üstünde asalak olarak yaşayan ot, ökseotu. 2. Ağaçların tomurcuktan yeni çıkmış küçük yaprakları. 3. Ceviz ve sakız ağaçlarının çiçekleri. 4. Ağaçların tomurukları. 6. Karabiber.

purç ~ *burç* kışın yapraklarını dökmeyen yarı asalak bir bitkidir. Meyveleri 1 cm çapında beyaz veya sarı renkli, iç kısmı yapışkandır. Yaprak ve dalları tedavide kullanılır (Baytop 2007: 54).

“Ağaç *purçları* yedik.” (YDGB, s. 80)

pus Sis. DS V *pusan* [*purs, pus, pusu, pusuk*] (Ml.) 3491a.

Eski Türkçe *bu:s* “sis” (Clauson 1972: 370b) sözcüğünün ağızlarda yaşayan biçimidir. krş. Tuv. *bus* “pus” (TuvTS: 17a).

“Geceye ağır, yapış yapış bir *pus* çökmüş.” (İM 2, s. 171)

pusar- √ *pus+ar-* Hava bulutlanmak, kapanmak, puslanmak. DS V *pusarmak* [*pusatmak, püsarmak*] (Brd., İz., Bo., Ama., Or., Kr.)

Eski Türkçe *bus+ar-* “sislenmek, bulutlanmak” (Clauson 1972: 374b) ağızlarda yaşayan biçimidir.

“Bozarmış, göğünmüş, sıcaktan tüten ovanın ardi *pusarıyor, pusun arkasındaki tepeler, hüyükler, ağaçlar zar zor seçiliyorlardı.*” (HNA, s. 59)

pürçük¹¹⁸ Dal, budak. DS V *pürçük* (Isp.) 3498b.

Clauson, *pürçük* (1972: 357b) Eski Türkçe denkliği olan *bürçek* sözcüğünün “kıvrılmış, burulmuş şey, perçem” anlamında olduğunu ifade eder ve sözcüğü bür- “bükmek, kıvrırmak” kökünden getirir. Osmanlıcada sözcük *bürçek/ bürcek/ bürçük/ pürçük* (YTS 1983: 174b) biçimlerinde görülmektedir. Eski Türkçe fiilden isim yapan +*CUk* ekiyle türemiş *olorçuk* “oturak, sandalye”, *gürünçük* “kadının peçesi, örtüsü” vb. için bk. Erdal 1991: 357-358.

“Kamışlar *pürçüklenmişti. Pürçükler tozakıyordu.*” (İM 1, s. 383)

püren¹¹⁹ √ Yun. *pinos* Süpürgeotu. DS V *püren* [*piren*] (Isp., Brd., Mr., Ada., Sv., ...) 3500a.

Ağızlarda *piren* biçimi de kullanılan bu sözcük için bk. Eren 1999: 341b.

¹¹⁸ *pürçük* 1. Pür. 2. Çam kozalakları, meşe palamutlarının üzerindeki küçük taneler.

¹¹⁹ *püren* 1. Çalılık ve sık otlu yerler. 2. Sarı, kırmızı çiçek açan, ufak yapraklı, arıların çok sevdiği bir çeşit ot.

“Ya bir yoğurt çiçeği ya bir pampal ya ağınağacı çiçeği ya bir su püreni. O kuş çiçeksiz edemez, işte o kuştan bir tane tutmalı.” (YDGB, s. 12)

rut √ Far. *rat* ~*rut* Çıplak, fakir; boş.

Farsçadan ödünçleme olan *rut* “çıplak, fakir, boş” sözcüğü için bk. Steingass 1998: 569a.

“Aha işte böyle çıplak, böyle rut...” (İM 1, s. 135)

sadhazar √ Far. *şad-hezār* Yüz bin, yüz bin kere (Devellioğlu 1996:907a).

“Evet, sadhazar evet ve de evet, beni Topal Ali öldürecek.” (İM 4, s. 73)

sadır √ Ar. *şādir* Ortaya çıkan, meydana gelen, zuhur eden (Ayverdi 2006: 2625a).

“Bizim Ocağımızdan hiçbir zaman bir büyü, sihir sadır olmamıştır.” (İM 4, s. 512)

sağalt- √ *sağ+al-t-* Yara ya da hastalığı emle iyileştirmek. DS V *sağaltmak* [*sağıltmak*] (Bo., Bay., Gm., Gaz., Sv.) 3514b.

sağ sözcüğünden isimden fiil yapan +*Al-* ve fiilden fiil yapan -*t-* eki ile türemiş geçişli bir fiildir. İsimden fiil yapan +*Al-* eki ile türemiş *az+al-*, *genç+el-*, *çoğ+al-*, *dar+al-* örnekleri için bk. Korkmaz 2009: 112. +*Al-* eki ile türemiş sözcükler arasına *sağal-* fiilini de ekleyebiliriz.

“...onu Anacık Sultan sağalttı, duydun mu?” (İM 3, s.385)

sağıl- √ *sağ-ıl-* Akmak, kaymak, aşağıya doğru hızla inmek. DS V *sağılmak* [*sağmak*] (Isp., Brd., Dz., Ks., Sv., Nğ., Mer., Ant.) 3515a.

“Martı görüyor Salihi, sevinçle ta gökten deli gibi, bir top olup sağılıyor aşağı, başına bir kulaç kala, başının üstünden kanatlarını açıp duruyor orada, kanatlarını germiş.” (AGSS, s. 32)

sahanlık √ Ar. *şahn* + T. *lık* Yapılarda bazı taşıtlarda kapı önünde merdiven başlarında ve dönülen bölümünde bulunan geniş yer.

sahanlık sözcüğü Ar. *şahn* (Steingass 2005: 782b) ve Türkçe isimden isim yapım eki olan -*lik* ekinden oluşmuştur.

“Çocuk merdivenleri çıkınca orada, sahanlıkta bir süre durdu, elleri yanlarına düştü, ...” (AGSS, s. 208)

saka¹²⁰ √ Ar. *sak̄y* > *sak̄k̄ā* “insanlara su taşıyan” (Devellioğlu 1996: 915b) Kırsal bölgelerde sulama işlerini düzenleyen ve denetleyen kimse.

“Maraştan, Altındış Ali'nin sakabaşılığında çok usta sakalar getirtmişti.” (İM 4, s. 267)

salaca Tabut. DS V *salaca* [*sal, sala, salacak, salağacı, salı*] (Isp., Brd., Dz., Mn., Çkr., Sn., Or., Sv., Ank., Nğ., Kn.) 3523a.

Eyüpoğlu, etimolojik sözlüğünün *salacak* maddesinde şunları aktarır: *salmak* 'tan bk. *salacak* “üzerinde ölü yıkanan araç, yıkanacak ölünün salındığı (uzatıldığı) yer, salaca” (Eyüpoğlu 277a).

“Salacanın başucuna oturmuş bir kadın ırganarak ağıdını usul usul sürdürüyor, İnce Memedi yerin dibine batırıp çıkarıyordu.” (İM 3, s.461)

salak √ *sal-ak* Pirinç yetiştirmek için su altına alınmış toprak. DS V *salak*, (Mr.) 3524b.

“Bataklıklardan, sazlardan, çeltik salaklarından bulut bulut gelen sivrisinekler insanlara, hayvanlara saldırır, onları yerlerdi.” (İM 3, s. 10)

saldırma √ *sal-dır-ma* Bir çeşit büyük bıçak. DS VI *saldurma* (Gm.) 4666a.

“Kalınca ağaçlardan saldırma da kestiler...Saldırmaları dayadılar, çalıyı üstüne attılar, toprakladılar.” (İM 1, s. 285)

salkı- √ *sark-ı-* > *salk-ı-* Gevşeyip sarmak, pörsümek (Gülensoy 2006: 725b).

Gülensoy tarafından *sal-kı-* olarak verilen sözcüğün *-kı-* eki açıklanmaya muhtaçtır. Sözcük, *r > l* değişimi ile *sark-* > *salk-* (krş. *çalpara* < *çarpara*) fiilinden ve fiilden fiil yapan işlek bir ek olmayan pekiştirme görevinde ekler türeten *-I-* ile açıklanabilir. Fiilden fiil yapan *-I-* eki örnekleri *kazı-*, *sancı-*, *kalkı-* için bk. Korkmaz 2009:127.

“Salkıyarak giderlerdi Anavarza kayalıklarına.” (HNA, s. 47)

¹²⁰ *saka* 1. Evlere, çeşmeden su taşımaya iş edinmiş olan kimse.

sallı √ *sal “boy, uzunluk” + lı (Gülensoy 2007: 726b). İri yapılı, uzun insan ya da hayvan. DS V sallı (Isp., Dz., Ay., Ant., ...) 3529b.

“*Küheylanın yürürken ayakları ayaklarına dolaşıyordu. Çok yüksek, sallı, deve gibi bir attı.*” (O, s. 40)

salta √ İt. *salta* Eskiden giyilen bir tür kollu cepken.

İtalyanca *saltambarca* “denizci ceket türü” (Mayer 1998: 84). *salta* < *saltamarka* “yakasız, iliksiz, kolları bolca bir tür kısa ceket” (Eren 1999: 353b)

“*Ağaca geldiğinde tükenmiş bitmiş, devedikenleri, böğürtlenler karaçalılar, zincarlar her bir yanını dalamışlar, şalvarı, saltasının etekleri parça parça olmuş, yırtılmış bacaklarında kan kurumuş, tüm bedeni sızlıyordu.* (İM 4, s. 22)

sarat √ Ar. *sarrād* Büyük delikli kalbur. DS V *sarat* [*saraç, sarad, şadara, şadra, şatra*] (Ezc., Vn., Bt., Dy., Tn., El., Ml., Ur., Gaz., Mr., Hat., Sv., Ank., Ada., Mer.) 3545a.

Eren, ağızlarda büyük delikli kalbur için *gözer* sözcüğünün kullanıldığını *sarat* sözcüğünün dar bir alanda kaldığını ifade etmektedir (1996: 356b).

“*O olmasa beni sarat gibi ederlerdi.*” (İM 1, s.164)

sarvan Yerleşim yeri, oba.

sarvan sözcüğünü krş. *savan* (< Erm. *sawan*) 1. “yaygı, örtü” 2. “pamuk ipliğinden yapılan kalınca kilim, çul” (Eren 1996: 358a).

“*Kırmızı keditaşakları mağaranın ak, kara, yeşil benekli mor kayalıklarına sarvan kurup oturmuştu.*” (İM 2, s. 142)

“*Sarı çiçek sarvan kurmuş oturmuştu Mazgaçta.*” (HNA, s. 13)

sası Kötü koku. DS VI *sāsığ*, (Mer.) 4675a.

“*Keçi ağılı sası sası kokuyordu.*” (İM 1, s. 41)

Eski Türkçe *sasığ* “kokuşmuş” (Clauson 1972: 856a) anlamındadır.

satlıcan √ Ar. *zātulcanb* Akciğer, göğüs zarı iltihabı, zatürcep. DS V *satlıcan* [*saplıcan*] (Çkl., Sm., Gaz., Mr., Sv., Yz., Ank., Ky., Krş., Kn., Ada.) 3552b.

satlıcan, Ar. *zātulcanb* sözcüğünün ağızlardaki bozulmuş biçimi olmalıdır. *zātulcanb* “göğüs zarı iltihabı” için bk. Steingass 1998: 556b.

“*Sonra satlıcan olursun.*” (İM 1, s. 118)

savan¹²¹ √ Erm. *sawan* Pamuk ipliğinden yapılan kalınca kilim, çul. (İz., Ada., Sv.) DS V 3555a.

Ermenice *sawan* 1. “yaygı, örtü” 2. “pamuk ipliğinden yapılan kalınca kilim, çul” ağızlarda yaygın olarak kullanılan bir sözcüktür (Eren 1999: 358a).

“*Koca Halilin içi içine sığmıyordu. Hemen yataktan fırladı. Zaten soyunmamış, öylece, kuru otların üstüne serdiği savana uzanmış, başka bir savanı da üstüne çekmişti.*” (ÖO, s. 167)

savsak¹²² √ *sav-sak* Vurdumduymaz. DS VI *savsak* (Kr.) 4677a.

savsak sözcüğü *sav-* fiil köküne fiilden isim ve sıfat türeten *-sAk* eki getirilerek yapılmıştır. *-sAk* eki birkaç örnekte görülen işlek olmayan bir ektir: *savsak* “ihmalci, ihmalkâr”, *tutsak* “esir”, *uysak* “bön, aptal”, *tümsek* “< *tüm-* “şişmek, tümseklen-” gibi (Korkmaz 2009: 105).

“*Bir tökezliyor, sonra kendini toparlıyor, gene savsak, bitkin koşmasını sürdürüyordu.*” (KK, s. 145)

sayrı Hasta. DS V *sayru* [*soyru*] (İz., Brs., Çr., Ank., Ant.) 3563a.

sayrı daha eski biçimiyle *sayru* “hasta” sözcüğü 13. yüzyıldan beri Türkçede görülen bu sözcüğün yerini standart dilde hasta sözcüğü alırken sözcük *sayrı* biçimiyle varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

“*Kadınlar, çocuklar, hastalar sayrılar, yaşlılar kapıların eşikliğine oturup köyün ortasında piposunu tütürerek, bu iki dirhem bir çekirdek gidip gelen Koca Osman’a baktılar.*” (İM 2, s. 33)

seçkil¹²³ *seç-kil* Seçilmiş, seçkin. DS V *seçgil* [*seçgel, seçgülü, seçkel, seçki*] 3565b. (Mersin)

¹²¹ *savan* 1. Yaygı, örtü, pamuklu bez. 2. Eski kumaş parçalarından yapılan yaygı.

¹²² *savsak* 1. Aptal, akılsız. 2. Başiboş.

¹²³ *seçkil* 1. Açık, okunaklı, seçkin.

seçkil sözcüğü *seç-* fiilinden, fiilden isim yapan *-Gll* eki ile türemiştir. *-Gll* eki standart dilde görülmeyen ağızlarda yaşayan bir ektir. krş. *geç-gil* “sözü geçen, sözü etkili”. Ayrıca bk. Gülensoy *seçgil* maddesi 2007: 747a.

"Keşki," dedi Hatun içini çekerek, "ünü büyük, sözü seçkil Topal Ali Efendimize bunu yapmasaydın, keşki." (İM 4, s. 39)

seğirt- √ *seg/sek-ir-t-* Koşmak. DS V *segirtmek* [*seyirtmek*] (Tr., Vn., Gaz., Ank., Ky., Kn.) 3566b.

seğirt- sözcüğünün Eski Türkçedeki biçimi *sekri-t-* “sıçramak, zıplamak” (< Eski Türkçe *sekri-* “sıçramak, zıplamak”) (Clauson 1972:822b) filidir. Sözcük, ağızlarda *seğirt-* biçiminde varlığını sürdürmektedir. *seğirt-* fiili için ayrıca bk. Eyüpoğlu: 287b.

"Sıcağın altında sabahlardan akşamlara kadar olarak öylesine dikiliyor, oradan oraya gün altında öylesine seğırtiyordu ki, giyitleri göğünüyordu." (İM 2, s. 288)

seki¹²⁴ Evlerin önüne yazın oturmak için taş ve çamurdan yapılan, yarım metre yüksekliğinde set. DS V *seki* [*sekemeç, sekemek, sekme, sekmeç, sekmeç, sekmen, sekümen*] (Isp., Brdr., Dz., Ba., Ar., Hat., Ank., Nş., Mer.) 3570b.

Eski Türkçe *sekü* “bank, yüksekçe yer” (Clauson 1972:819a). Az. *səki*, Tkm. *seki* “kerevet, karyola”, TatK. *seki, siki* “kerevet”, Bşk. *hike* “kerevet”, Krg. *seki* “dağ eteklerinde küçük düzlük”, Çuv. *sak, sakã* “kerevet, sıra” Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada *sekü* olarak geçmektedir (Eren 1999: 359a).

"Ev halkı sekiye oturmuş, tandırın üstüne örttükləri yorganı üstlerine çekmiş konuşuyorlardı." (FSKAB, s.219)

sekilen-√ *seki+len-* Bir parça oturmak. DS V *sekilenmek* [*sekilmek, sekülenmek*] 3572a. (Bo., Ama., Sv., Yz., Ky., Krş., Nğ., Kn., Ada., Mer.)

sekilen- sözcüğü *seki* “evlerin önüne yazın oturmak için taş ve çamurdan yapılan, yarım metre yüksekliğinde set” sözcüğünün isimden fiil yapan *+lAn-* ekini almış biçimidir.

¹²⁴ *seki* 1. Avluda yazın oturuş, mutfak olarak da kullanılan tek oda. 2. Balkon, çıkma. 3. Ahır damı. 4. Koridor, sofa. 5. Merdiven, merdiven basamağı.

“Hürü eşeğinden indi, bir yere sekilenip konuşmaya başladı.” (İM 3, s. 258)

sekit-¹²⁵ √ *sek-it-/ sek-ir-t-* Bir şey üstünden atlatmak, geçirmek. DS V *sekitmek* (Nğ.) 3573a. *sekit-/ sekirt-* < *sēk-it-/ -ir-t-* fiili için bk. Gülensoy 2007: 749b.

sekit- sözcüğü, *sek-* “zıplamak” köküne geçişli ve geçişsiz fiil kök veya gövdelerine gelen işlek bir çatı eki olan *-t-, -(I)t-/ -(U)t-* getirilerek yapılmıştır. Bu ek bazı fiilerde yerini *-(I)r-, -(U)r-* ettirgenlik ekiyle birleşerek oluşturduğu *-Dir/-Dur-* ekine bırakmıştır. *sekit-* sözcüğünün *sektir-* biçiminde de kullanılması bunu örnekler niteliktedir. Ekin fiil kök ve gövdeleriyle birleşme şartları için bk. Korkmaz 2009: 134-135.

“*Sekitmezdi. Boşuna kurşun yaktı.*” (İM 1, s. 177)

sepele-√ *sep-ele-* Çiselemek, az az yağmak. DS V *sepelemek* [*sebelemek, sekelemek, serpelemek*] (Dz., Mn., Ay., İz., Sv., Ank., ...) 3585b.

sepele- sözcüğündeki *sep* fiili *serp-* fiilinin ikincil biçimidir. Akıcı ünsüz r'nin telaffuzdaki zorluğu nedeniyle *serp- sep-* olmuştur. İç seslerde aynı hecede yer alan komşu ünsüzlerin yanında görülen r ünsüz düşmesi için (kık < ...) bk. İlhan, 2009: 48.

“...ocaktaki közlerin üstüne su sepeledi, söndürdü...” (AGSS, s. 153)

sersebil √ Far. *ser*+Ar. *sefil* Çok sefil olan, yoksul.

sersebil sözcüğü *sersefil* > *sersepil* > *sersebil* değişimi göstermiştir. Sözcük Farsça *ser* (Devellioğlu 1996: 939a) ve Arapça *sefil* “sefil, yoksul” sözcüklerinden oluşmuştur.

“*Ferhat Hocayla sana geldik ki, yavrum Hasan, bu gurbet ellerde daha fazla sersebil olmayasın.*” (İM 2, s. 95)

sıgazla- √ *sıga-(sıva-)z+la-* El içi ile bir şeyi düzler gibi yapmak, okşamak, sevmek. DS V *sıgazlamak* [*sıvazlamak, sığaşlamak, sığaçlemek, sığışlamak, sıvaşlamak, sıvatlamak*] (Isp., Brd., Dz., Mn., Çkl., Bo., Ks., Sm., Mr., Kn., Ada., Ant.) 3624b.

¹²⁵ *sekit-* 1. Yerinden oynatmak, kımıldatmak. 2. Ara vermek.

Gülensoy sözcüğün etimolojisini şu şekilde yapmaktadır: **sıg-* “dokunmak” -*a-z+la-* (2007: 775a).

“Hayri Efendinin yüzü soldu, sakalını kaşdı, çekiştirdi, sığazladı, ayağa kalktı.” (KSİ, s.108)

sıgınca √ *sığ-ın-ca* Sığınacak yer, sığınak.

sıgınca sözcüğü *sığ-* fiilinden, fiilden fiil yapım eki -*In-* ve fiilden isim yapım eki -*ca* ile türemiştir. -*ca* eki dönüşlü fiillerden bir hareketin sonucu olan soyut adlar türetebilir: *düşünce, eğlence, söylence “efsane”* vb. (Korkmaz 2009: 76). -*ca* eki *sıgınca* “sığınak” sözcüğünde somut bir yer adı yapmıştır.

“Öbeklerin altı, kümelerin araları bozkır ve yayla böceklerinin, küçücük kuşların, hayvanların sığınacasıdır.” (İM 3, s. 14)

sıkışkın √ *sık-ış-kın* Dar, zor durumda.

“Allah şahidimdir ki siz bu kadar sıkışkın olmasanız, Allah şahidim olsun ki ben bu sırrı kul olana söylemezdim.” (İM 4, s. 304)

sıtara √ Far. *sitāre* Almyazısı, şans, baht. DS V *sıtara* [*sıtıra, sıtra*] (Af., Mn., Ank., Çr., Krş., Ng., Kn., Ada., Mer.) 3622a.

Farsça *sitāre* “talih, kader, baht” için bk. Devellioğlu 1996: 957b.

“Ağamı öldürdüğü yetmez mi, ekmek kapımı, çoluğumun çocuğumun, benim sıtaramı öldürdüğü yetmez mi?” (İM 3, s. 47)

“Her birimiz uzak, sıtaralı, ha deyince kurşun işlemez...” (İM 4, s. 138)

sıvga¹²⁶ √ < *çiv-* “ağaç, filiz vermek”-*ga*. Fidan gibi düz, ince. DS V *sıvga* [*sıvgın, sıvkın*] (Bay., Kr., Ml.) 3624b.

“...uzun, yakışıklı, bir sıvgaca dal gibi duruyordu.” (İM 3, s. 429)

Sözcük, Eren’in sözlüğünde *sıvga* “filiz” olarak geçmektedir. Eren, ağızlarda *sıvga*’nın “ince, uzun, zayıf”, “kabadayı, çapkın” ve “güzel, kıvrak kadın” gibi anlamlarının olduğunu ifade etmektedir. Ağızlarda filiz olarak kullanılan *çivgin* (>

¹²⁶ *sıvga* 1. Ağaç filizi, sürgün.

şıvgın) sözcüğünün de *çiv-* “ağaç, filiz, vermek” fiilinin bir türevi olduğunu söylemektedir (1999: 386a). bk. *şıvga*.

şıykal √ Ar. *saykal* Maden, ayna vb. nesnelere parlatmak için kullanılan cila.

şaykal “cila; parlatan, cilalayan kılıç ustası, cilalı alet” (Steingas 1998 : 797b). *saykal* > *şıykal* sözcüğünde *a* > *ı* değişimi görülmektedir.

“Kaldırımı beyaz, *şıykal*, yani cilalı çay taşlarından yapmışlar.” (İM 1, s. 87)

sızak √ *sız-* *ak* Dağ sırtlarından, taş aralarından sızan su, küçük pınar. DS V *sızak* (Isp., Ank., Ada., Mer.) 3629b.

sızak sözcüğü *sız-* fiil köküne bir işin yapıldığı yeri gösteren isimler türeten *-Ak* eki getirilerek yapılmıştır. bk. *barınak*, *batak*, *bucak*, *çıkak* “çıkılacak yer” ... Korkmaz 2009: 70.

“Öğleye doğru uzaktaki su sızağında çamaşıra gittiler. Çırılçıplak çocuklar sıcakta sevinçsiz, gülmez, başıboş, oyunsuz dolaşıyorlardı.” (BBE, s. 239)

sici Bir tür bitki adı.

“Bu ota sici derler, dedi.” (ÇDÇA, s. 111)

sin Ölü gömülen yer, kabir. DS V *sin* [*sinne*, *sinnik*] (Dz., Ay., İz., Mn., Ba., İst., Sv., Ada., ...) 3639b.

Anadolu ağızlarında *sinlik* “mezarlık” biçimi de geçmektedir. Eren, sözcüğün Gabaine göre Çince'den geçtiğini ifade ederken Clauson'un (1972: 832a) bu görüşe katılmadığını da söylemektedir. Eren, Gabain'in *sin*'in Çince'den geldiğine dair açıklamasının bilimsel yayınlarda sık sık dile getirildiğini ifade eder (1999: 368a).

“Ben ölürsem benim sinimi şuraya, şu ak taşın, şu yazılı taşın dibine kazarsınız.” (BBE, s.99)

sini √ Far. *sīnī* Bakır veya pirinçten yapılmış büyük tepsi.

Sözcük Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Bulgarca *sinija*, Sırpça *sinija* (Eren 1999: 369b).

“*Sini sofraya yemekler konmuş, Selam Hoca sedire oturmuş onu bekliyordu.*” (İM 4, s. 155)

sinile¹²⁷ √ *sin+i+le-* Çınlamak, uğuldamak. DS VI *siñilemek* (Ky.) 4699b.

Eski Türkçe *siñ* “uğultu” (Clauson 1972: 832b) daha çok sinek vızıldaması için kullanılmaktadır. *sinile-* sözcüğü *sin+i+le-* biçiminde çözümlenebilir.

“*Başkaca, ovada siniler sinek yoktu.*” İM 1, s. 42

sinsin Gece ateş çevresinde oynanan bir çeşit oyun (Topçu 2008: 216) DS V *sinsin* (To., Es., Çkr., Çr., Vn., Sv., Yz., Ank., Ng., Mr.) 3646a.

“*Bu da sevinçlerine sevinç kattı. Sinsin ateşi yaktılar, yandaki buğday tarlasına.*” (ÖO, s. 343)

siyim siyim Yavaş yavaş, ince ince (yağmur yağmak, su, gözyaşı vb. akmak için). DS V *siyim siyim* [*siğim siğim, siğın siğın, sim sim, sin sin, siv siv, siyem siyem, siyen siyen, süyüm süyüm*] (Af., Uş., Isp., To., Ama., Sv., Ada., ...) 3653b.

Gülensoy, *siyim* “ay.” sözcüğünü *siy-* “işemek” köküne bağlamaktadır (2007: 789a).

“*Yağmur siyim siyim yağıyordu.*” (İM 1, s. 109)

sokum¹²⁸ √ *sok-um* Yufka ekmekle yapılan dürüm. DS *sokum* [*sohum, sok, sokumtkım*] (To., Yz., Kn.) 3659a.

sokum ağızlarda “lokma” olarak da kullanılmaktadır (Ayverdi 2006: 2823a).

“*Hacı heybenin bir gözünü açtı, yufka dürümlerini önce çıkardı çimenlerin üstüne koydu, ardından da her bir eşkiyaya, içine peynir, çökelek koyarak birer sokum yaptı, ellerine tutuşturdu.*” (İM 4, s. 138)

sokurdan-√ *sokur+da-n-* Söylenmek, homurdanmak, gönülsüz iş görmek. DS V *sokurdanmak* [*sohranmaḥ, sohurdanmak, sokurdamak, sokur sokur etmek, somurdamak, somurdanmak, sorkanmak*] (Isp., Brd., Dz., Mn., Kü., Sv., Ng., Ky., Kn., Ada., Ant., Mer., Tk., Krk.) 3660b.

Ses yansımali *sokur* kökünden gelen *sokur+da-n-* sözcüğü için krş. TT (ağ.) *sokur sokur et-* “söylenmek, homurdanmak, gönülsüz iş görmek” (DS V: 3660), *sokran-*

¹²⁷ *sinile-* 1. Sızlamak. 2. İnleyerek ağlamak. 3. Madensel kaplar dokununca ses çıkarmak.

¹²⁸ *sokum* 1. Lokma.

“ay.” < sokur+a-n- >sokran->sohran-. Ayrıca sohran- için bk. Özönder 1996:142. sokran- “homurdanmak, söylenmek” (TaS V:3502).

“Hem sıkıyor hem de kendi bendine öfkeyle sokurdanıyordu.” (İM 4, s. 151)

solağan Çabuk yorulan, nefes aldığıında karnı fazla şişip inen hasta beygir. DS V *solağan* (Bt., Hat., Ky.) 3662a.

solağan < *soluğan* sözcüğü *solu-* köküne, fiil kök ve gövdelerinden isim ve sıfatlar türeten -GAN eki getirilerek yapılmıştır. *solugan* için bk. Gülensoy 2007: 796b.

“Derviş Bey soluyan ata acıdı ve içinden geçirdi: Bu yezitlerin atları da böyle perişan, böyle solağan olur.” (YY, s. 74)

sorul sorul Nefes nefese.

sorul sorul ikilemesindeki *sorul* sözcüğü, yansıma *sor köküne ses yansımali sözcüklere gelen isimden isim yapım eki -Ul getirilmesi ile oluşmuştur.

“Öğretmen Sami Turgutun yırtınan, ortalığı sallayan, Orta Asyalı, *sorul sorul* kanlı konuşması bile halka sinek vızıltısı geldi.” (İM 4, s. 224)

soyka~ soyha¹²⁹ √ *soy-ka* Ölünün üstünden çıkan giysi. DS V *soyha, soyka* [*soha, söyka*] (Af., İz., To., Sv., Nş., Kn., Ada., ...) 3671b.

Korkmaz, *soyka* sözcüğünün “ölünün üzerinden çıkan giysi” anlamında olduğunu ve Türkçeye Slav dillerinden girdiğini ifade etmektedir (2003: 120). Eren, *soyka* sözcüğünün “tüyleri alacalı, küçük bir karga türü” olduğunu ve Bulgarca *sojka, usojka* “ala karga” olduğunu ifade etmektedir (1999: 374b). Sarı da dilimizde biri ödünçleme diğeri Türkçe olan iki farklı *soyka* sözünün bulunduğunu ifade etmektedir. Daha çok Anadolu ağızlarında yaşayan *soyka* sözcüğünün “ölünün üzerinden çıkan elbise” anlamında kullanıldığını, standart Türkçede kullanılan *soyka* sözcüğünün ise “ala karga” anlamında kullanıldığını, bunlardan birinin Türkçe, diğersinin Bulgarcadan ödünçleme iki sesteş sözcük olduğunu ifade etmektedir (2004: 104).

soyka “ölünün üzerinden çıkan elbise anlamındaki, şekil bakımından da Türkçe özellikler göstermektedir. *soyka* sözcüğü *soy-* fiil köküne, fiilden isim yapan -gA eki

¹²⁹ *soyka* 1. Miras, kalıt.

getirilerek türetilmiştir. *belirtke, bileşke* (< *birleşke*), *bilge, belge, sömürge, süpürge* gibi (Sarı 2004a: 105-106).

Anadolu ağızlarında *soyha, soha, söyka* olmak üzere farklı biçimlerde de kullanılan *soyka* sözü daha çok “kötü” kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Ağızlarda “kötü, hayırsız, işe yaramaz, kaba” gibi anlamlar üstlenen *soyka* sözcüğü yöresel türkülerin, ağıtların, şiirlerin, deyim ve bedduaların da vazgeçilmez bir ögesi olmuştur (Tokatlı 2012: 273).

“*Haydar Ustanın çadırını, giyitlerini, onun nesi kalmışsa, soykasını bir araya topladılar, büyük ateş yaktilar, Kerem’e: Bunları ateşe ver, dedenin soykasını ateşe vermek sana düşer, görenektir, dediler. Kerem dedesinin soykasını ateşe verdi.*” (BBE, s. 312)

söbe Yumurta biçimi, oval. DS V *söbe* [*söbelek, söbelemeç, söblen, söbü, söbülâki, söke, sübe, sümbü*] (Brd., Dz., Ks., Hat., Sv., Ky., Ada., Ant.) 3673b.

Orta Türkçede *söbi, subı* “uzun veya sivri nesne (yuvarlak olmayan)”; *subı-* “uzamak, incelmek, söbüleşmek” biçimleri kullanılmaktadır (Gülensoy 2007: 803b). *söbe* sözcüğü Eski Türkçe *söbi* “uzun ve sivri olan şey” (Ercilasun, Ziyat 2018: 830) biçiminde ve Eski Türkçe *söbi-* “uzamak, ucu sivrilmek” ile ikili kök idi. bk. Clauson *subı* “koni biçiminde olan” maddesi 1972: 784b. Sözcüğün Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca biçimleri için bk. *söbe, söbek, söbü...* YTS 1983: 191a.

“*İri söbe gözlüydü, saçları kınalanmış mor kırmızı, çenesi ince, boynu kuğu boynu gibi uzundu, iri, görkemli bir görünüşü vardı.*” (KK, s. 34)

sömelek¹³⁰ Budala, sersem. DS V *sömelek* [*sömeldek*] 3681a. (Sn., Sm.)

Kökenini bilmiyoruz.

“*Ulan sömelek, diye bağırıldı.*” (İM 2, s. 258)

söyken- Uzanmak, yatmak, yaslanmak. DS V *söykenmek* (Af., Isp., Çr., Sm., Ada.) 3684a.

---

¹³⁰ *sömelek* 1. Beceriksiz.

“Osman sigarasını sarıp yakınca, sol dirseğinin üstüne kösgeldi, öyle rahat içmeğe koyuldu. Ali, arkadaş, diye içinden geçiriyordu. Sen bu söykenmeyle iyice belli ettin bir Ağa, ya da. Bey oğlu olduğunu.” (O, s. 138)

suç sudur *suç sudur* ikilemesi biri anlamlı biri anlamsız sözcük olmak suretiyle oluşturulmuş bir ikilemedir. Başlı aynı olan iki sözcüklü terkiplerdendir: *çırlak çıplak* gibi.

“İşte bu da beni vuruyormuş suçum sudurum yokken.” (İM 2, s. 230)

susta dur-¹³¹ √ İt. *sosta* + T. *dur*- Korktuğu bir kimsenin karşısında saygılı ve çekingen davranmak.

susta < *sosta* “(köpek) ‘Ayağa kalk!’ emrine uyup arka ayakları üzerinde durur hale gelmek” sözcüğü Türkçe *dur*- fiili ile sözcük öbeği oluşturarak “korktuğu çekindiği bir kimsenin karşısında çok saygılı ve itâatkâr davranmak” mecaz anlamında kullanılmaktadır (Ayverdi 2006: 2864a).

“Dışarıda gözlerini kırpmadan adam boğazlamış kanlı katiller, köy basmış, yıllarca hükümete meydan okumuş eşkıyalar bile Deli Yörüğün karşısında *susta* duruyorlar, onun hizmetini görüyorlar, eline su döküyorlar, ibriğini apteshaneye taşıyorlardı.” (ÇE, s.25)

susundan öl- İçi yanmak, çok susamak (Püsküllüoğlu 2014: 83a).

susuz sözcüğü büzülme ve ilerleyici benzeşme nedeniyle *sus* “susuzluk” biçimini almış olmalıdır. *sus* ismi *öl*- yardımcı fiiliyle “çok susamak” anlamında deyim oluşturmaktadır.

“Bende yürüyecek hal kalmadı. Baksana dudaklarım kurudu çatladı. *Susumdan ölüyorum.*” (DÇC, s. 132)

südük √ *süd-ük* Sidik. DS V *südük* (Ama., Gaz., Hat., Sv., Yz.) 3707a.

südük sözcüğü Eski Türkçe *si:d*- “işemek” fiilinden türemiş *sidük* “sidik” (Clouston 1972: 801b) sözcüğünün ağızlardaki biçimidir.

“Benim *südüğüm*den kim düşmüşse bu köyde, hepsi gelsinler.” (YDGB, s. 43)

¹³¹ *susta dur*- 1. Köpek arka ayakları üzerinde durmak 2. Hazır durumda beklemek

süğen¹³² Sopa, sırık, ince ağaç. DS V *süğen* [*söğen, söven, söylen, süğen, süven, süyen*] (Ada.) 3676a.

“*Sonunda Hürü Ana eline oralardan uzun bir süğen geçirdi.*” (İM 3, s. 389)

sümsük Aptal, mıymıntı, sünepe. DS V *sümsük* (Man., İz., İst., Ada., ...) 3714a.

Gülensoy, *sümsük* sözcüğünü *sün-* “gevşemek, hafiflemek” kökünden +*sü-k* şeklinde çözümlerken (2007: 820a) Nişanyan, TT *süm-* “görgüsüzce yemek, sömürmek” köküne bağlar (2018: 798).

“*Sümsük Koca, diye bağırdı. Sen de haydi düş yola!*” (O, s. 93)

sümür- √ *sömür-* Yiyeceği bitirmek, silip süpürmek. DS VI *sümürmek*, (Çr., Ank., Kn., Mer.) 4714a.

Gülensoy, sözcüğün kökenini **söm-* “emmek” fiiline götürür (2007: 807a). Eski Türkçe *simür-* “iri lokmalar halinde yutmak” için bk. Clauson 1972: 829b.

“*Anası önüne yemeğini koydu, Salih bir anda önündeki yemekleri sümürüverdi.*” (AGSS, s. 104)

süngüç Gergin durumdaki başparmakla işaret parmağı arasındaki açıklık, uzaklık. DS V *süngüç* [*süngülüç, süngüre*] (Mn., Gaz., Mş., Hat.) 3717a.

“*Yıllardır karasabanla ancak bir süngüç derinliğinde kazılan topraklar, traktörlerin arkasına takılan kötenlerle belki yarım arşın derin kazılıyordu.*” (YK, s. 296)

sürek¹³³ √ *sür-* ek Tavını bulmuş toprak. DS V *sürek* (Brs., Gaz.) 3720a.

sürek sözcüğü için bk. Gülensoy 2007: 824b.

“*Hiçbir şeye yanmıyor, şu toprak sürülürken tadına varamamış, beş para vermeden ele geçirdiği şu toprağın kokusunu doyasıya içine çekememiş, toprağa ilk demir girerken bir kurban kesip kanını süreğin içine akıtamamıştı, işte ona yanıyordu.*” (YY, s. 425)

¹³² *süğen* 1. Bağ bahçe çitlerinde kullanılan uzun kazıklar.

¹³³ *sürek* 1. Çiftle tarla ya da bahçe sürme işlemi.

süyen Sopa, sırtık, ince ağaç. DS V *süyen* [söğen, söven, söylen, süğen, süven] (Ky.) 3676b. bk. *süğün*.

“...kellemi süyenlere geçirip köy köy dolaşırsalar da gözlerimi oysalar, daha iyi olmaz mıydı?” (İM 3, s. 270)

şadımanlık √ Far. *şād-mān* “mesut; mutlu; şad” + T. *lık*.

şadmanlık sözcüğü Farsça *şādmān* “neşeli, mutlu” (Steingass 1983:722a) ve Türkçe isimden isim yapan +*lık* eki ile türemiştir.

“Herkes gülüyor, şadımanlık ediyordu.” (İM 3, s. 129)

şak ol- √ Ar. *şakḳ* + T. *ol-* İkiye bölünmek. DS V *şak olmak* (Mn.) 3739a.

Arapça *şakḳ* “yarık, çatlak; yarma, yarıma” ve Türkçe *ol-* yardımcı fiilinden oluşmuş birleşik bir fiildir.

“...kılıçlarla iki şak olmuş insanı birbirine yapıştırarak diriltmiş ocaktır.” (İM 3, s.385)

şakıldak √ *şak+ıl+da-k* Değirmen taşı üstüne konulan tahta. DS V *şakırdak* [*şakıldak II, şaklavak, şakşağı*] (Bo., Çkr. Nğ.) 3738a.

Değirmende haznedeki dökülen tanelerin dökülüşünü ayarlamak ereğiyle yapılan düzenek ki değirmen taşının üstüne konulan ve hazne ile bağlantısı olan, taş döndükçe şakır şakır ses çıkaran tahta (Püsküllüoğlu 2024: 84a).

Yansıma *şak* kökünden *şak+ıl* ve genelde ses yansımaları sözcüklerde +*ıl*, +*ıl*, +*ır*, +*ur* ekleri üzerine gelen isimden fiil yapan +*da-* eki ile *şakılda-* biçimini, fiilden isim yapan *-k* ile de *şakıldak* biçimini almıştır.

“Ben nereye kaçarım, üç adam arkamdayken, değirmenin abarasının altına, şakıldağın ucuna. Şakıldak dönüyordu.” (YY, s. 32)

“İçerden dokunan bezlerin şakıldaklarının sesi geliyordu.” (AGSS, s. 59)

şaplak √ *şap* + *la-k* Tokat. DS V *şaplak* (To., Tr., Ank., Sv., Ada., ...) 3746a.

Ses yansımaları *şap* köküne gelen isimden fiil yapan +*la-* ve fiilden isim yapan *-k* eki ile türemiştir.

“Meryemce, atın boynuna bir şaplak indirdi.” (O, s. 66)

şarmuta Ahlaksız, hoppa kadın. DS V *şarmuta* [şarmuta] (Gaz., Mr., Ada., Mer.) 3752b.

“*Dur kız şarmuta, dur kız yelloz, dur kız fallik, diye gürlledi.*” (TKBK, s. 62)

şavulla- √ Ar. *şavul* + T. *la-* Göz gezdirmek, araştırmak. DS V *şavullamak* (Tr., Sv.) 3756a.

şavul sözcüğü Türkçe sözlük Arapça *şākul* (Develioğlu 1996: 977b) “yerçekimi doğrultusunu belirtmek için kullanılan, ucuna ağırlık bağlanmış ipten oluşan araç” olarak verir. *şavul* sözcüğünü *şakul* > *şağul* > *şavul* sözcüğü ile açıklayabiliriz. *şavulla-* fiili de *şavul* kökünün isimden fiil yapan +*la-* eki almış biçimidir.

“*Duymamışsa bile hangi ışığın hangi dudaktan çıktığını şavullayabilirdi.*” (İM 3, s. 149)

“*Ayağa kalktı, burun delikleri açılmış, şavullayarak, çakıl taşlarının üstünden kokuya doğru yürüdü.*” (İM 4, s. 99)

şelek¹³⁴ √ Erm. *şalak* Sırtta taşına yük. DS V *şelek* (İz., To., Tr., Hat., Sv., Ada., Mer.) 3759b-3760a.

şelek ağızlarda küfe olarak geçer. Ermenice *şalak* (Eren 1999: 385a) Erzurum ağzında *şeleyh* “sırtta taşınmak üzere hazırlanmış yük” olarak kullanılmaktadır (Menz 2009: 105).

“*Sonra harman yapmak için anasıyla birlikte şelek çekti.*” (İM 1, s. 49)

şelfe Uzun saplı bir çeşit mızrak.

şelfe sözcüğü Farsça *şilfā* “mısır ve saman direni (dirgeni)” (Steingass 1998: 757b) sözcüğünün halk ağzından bozulmuş biçimi olmalıdır.

“*Horasandan geldik omzumuzda uzun şelfeler, elimizde uzun Mısri kılıçlar, temreni çelik kargılar.*” (BBE, s.69)

şıkırdım √ **şl+kır+dım* Bol, kalabalık, sık. DS V *şıkırdım* [şikkıldım] (Ama., Gr., Tr., Gaz., Mr., Sv., Ada., Mer.) 3768b.

¹³⁴ *şelek* 1. Küçük sepet. 2. Küfe.

şıkırdım sözcüğünün kökünü *şı yansıma kökü olarak düşünebiliriz. Özellikle +*kIr*- ekinin yansıma köklere geldiğini düşünürsek (*hay+kır-*, *fiş+kır-*, *af+kur-*) sözcüğünü şı köküne kadar indirebiliriz. Ayrıca *şı+kır-dım etimolojisi için bk. Gülensoy 2007: 842a.

“*Tepeden turnağa şıkırdım gibi çiçek açmış ağaca arılar çokuşmuşlar, binlerce titreyen kanattan kıvılcımlanan keskin mayi pembe, kırmızı ipilti yöreye saçılıyor, yağıyordu.*” (İM 4, s. 106)

şıvga √ *çiv-ga* > *şiv-ga* Filiz. DS V *şıvga* [*şıvgın, sıvgın, sıvkın, şevka, şıfkın, şığva, sıvkın, şüfe*] (Isp., Ks., Çkr., Sn., El., Mr., Sv., Ank., Nş., Ky.) 3776b.

Eren, ağızlarda *şıvga*'nın “ince, uzun, zayıf”, “kabadayı, çapkın” ve “güzel, kıvrak kadın” gibi anlamlarının olduğunu ifade etmektedir. Ağızlarda filiz olarak kullanılan *çıvgın* (> *şıvgın*) sözcüğünün de *çiv-* fiilinin bir türevi olduğunu söylemektedir (1999: 386a).

“*Atın üstünde dimdik bir şıvgacık dal gibi.*” (İM 2, s. 256)

şorla- √ *şor+la-t-* Fıskırarak, hızla akmak (kan, su vb.). DS V *şorlamak* [*şurlamak*] (Kc., Bo., Bt., Mr., Nğ.) 3793b.

şorlat- sözcüğü, *şor* ses yansımali köküne isimden fiil yapan +*la-* ve fiilden fiil yapan *-t-* ekinin gelmesiyle türemiştir.

“*Besle kargayı ki ala kanını kara kayaların arasına şorlatsın.*” (KK, s. 210)

tabansız¹³⁵ √ *taban+ sız* Korkak, çekingen, cesaretsiz. DS II *dabansız* [*dabıza*] 1314b. (Brd., Dz., Ba., Es., Sm., Ama., To., Sv., Ky., Nğ., Mer., Mğ.)

taban+sız sözcüğünün asıl anlamı “tabanı olmayan” dır. Sözcüğün mecazi anlamı “korkak, cesaretsiz” dir.

“*Bu köylü tabansız.*” (İM 2, s. 81)

tahra¹³⁶ √ Far. *dahra, dāra* Ağaç budamaya, kesmeye, odun kırmaya yarayan, satırdan biraz büyük, demir saplı araç. DS V *tahra* (Af., Isp., Ks., Çkr., Sn., Ank., Ada., Kn., ...) 3804a.

¹³⁵ *tabansız* 1. Beceriksiz. 2. İradesiz. 3. Sebatsız, bir yerde durmayan.

Farsça *dahra*, *dāra* ağızlarda *dahra* olarak kullanılmaktadır (Eren 1999: 391b).

“*Kamer Ananın uzattığı testereyi, tahrayı, baltayı Memed onun elinden aldı çitin dibine koydu.*” (İM 2, s. 60)

taka¹³⁷ Eski evlerde tavana yakın açılan küçük pencere. DS V *taka* (Dz., Brs., Ama., Sv., Ank., Ada., ...) 3806b.

Kökenini bilmiyoruz.

“*Usuldan takayı tıkdattı. Hürü Ana tıkırtıyı duyunca ayağa kalktı, şaşkın şaşkın sağına soluna bakmaya başladı.*” (İM 3, s. 402)

talamak ~ dalamak Kaplamak, bürümek. DS V *talamak* (Gaz., Hat., Sv., Kn., Ada.) 3815a.

tala- “zarar vermek, yağma etmek” (Clauson 1972: 492a). Sözcük, Moğolcada *tala-* “alıp götürmek, elinden almak, yağmalamak, talan etmek, çalıp çırpmak” (Karaağaç 2003: 1192b) biçiminde ödünçleme olarak yaşamaktadır. Kaçalın, *tala-* sözcüğünü *tal-* fiilinden getirip *tal-a-* olarak çözümlenmektedir (2011:1004), Kar. *tala-* KB, Çağ. *tala-* “yağmalamak” (Kaçalın 2011:1004), Kıp. *tala-* KıpTS.

“*Karınca gibi talamışlardı tekmi Torosu.*” (İM 2, s. 106)

taman¹³⁸ Hani, hani ya. DS V *taman* (To., Es., Es. Sv., Gaz. Af., Kn., Ada., ...) 3818b.

“*İpissiz köyde o kadar gün sen tek başına nasıl kalırsın? Ölürsün taman. Güzel anam!*” (O, s. 183)

tanıtla- √ *tanı-t+la-* Bir iddianın gerçekliğini inkâr edilmeyecek bir kesinlikle göstermek, ispatlamak.

tanı- fiili, fiilden isim yapan *-t* ekini alarak tanıt “tanıtlamaya yarayan belge veya herhangi bir şey” biçimini almış, buradan da isimden fiil yapan *+la-* ekini almıştır.

“*Bazı da düpedüz kendini haklı çıkarıyor, düpedüz çocuğu kendinin öldürmediğini kendine kandırıcı kanıtlarla tanıtıyordu.*” (DK, s. 351)

¹³⁶ *tahra* 1. Orak.2. Et kıymaya yarayan demir araç. 3. Kemik ve benzeri şeyleri kırmaya yarayan demir araç.

¹³⁷ *taka* 1. Duvara açılmış kapaksız, küçük dolap. 2. Kapı. 3. Ahırdaki yemlik. 4. Folluk. 5. Yüklük.

¹³⁸ *taman* 1. Demin, az önce. 2. Değil mi. 3. Görünüşe göre, anlaşılana, sanılır ki.

tansık¹³⁹ √ *tan+ sık* Hayret verici, şaşırtıcı.

Derleme Sözlüğü'nde *tansık* (Ada.) sözcüğüne “değerli” anlamıyla rastlanılmaktadır. Örnek cümledeki *tansık* sözcüğü ise “hayret verici, şaşırtıcı, garip” anlamındadır. Sözcük Eski Türkçe *tañ* II “hayret, hayret verici şey” (Clauson 1972: 510b) kökünden +*sUk* ekiyle türemiştir. Eski Türkçe *tañsuk* “olağanüstü, muhteşem, değerli, nadir” anlamları için bk. Clauson 1972: 525b.

“Yüzbaşı gözlerini şaşkınlıkla açmış bu tansık işe bakıyordu.” (İM 3, s. 84)

tapıkla-¹⁴⁰ √ *tap+ık+la-* Birini beğenerek arkasını okşamak. DS V *tapıklamak* [*tabuklamak, talpiklemek, taluklamak, tapaklamak, tapıhlamah, tapılamak, tapışlamak, ...*] (Çr., Sv., Mer., Krş.) 3826b.

tapıkla- sözcüğü Eski Türkçe *tap* “hoşnutluk, memnuniyet, yeterli” (Clauson 1972: 434a-b) kökü ile ilgil olmalıdır: *tap+ık+la-*.

“Sami Turgut kapıdan çıkarken Murtaza Ağa onun sırtını tapıklıyordu.” (İM 4, s. 94)

tapırtı √ *tap + ır+ tı* Ayak sesi, gürültü, tıkırtı. DS V *tapırtı* [*tapıltı*] (Dz., Ay., Kü., Es., To., Ezc., Gaz., Hat., Kn., Ada.) 3828a.

tapırtı sözcüğü ses yansımali *tap* kökünden türemiştir.

“Binlerce nal parladı söndü, parladı söndü ovada, ova sütbeyaz oldu bir anda, toynakların tapırtıları altında...” (İM 4, s. 632)

taplı Eşsiz benzersiz. DS V *taplı* (Mr., Sv.) 3829b.

“Allah verir de bu yıl çok pamuk toplarsak, sırf senin için bir eşek alırım ki taplı eşek.” (O, s. 115)

tar √ Far. *tār* Sal. DS V *sal* (Ada.) 3832b.

tar sözcüğü Steingass'ın sözlüğünde “sarhoş edici likörün çıkartıldığı palmiye ağacının bir türü” (1998: 274a) anlamındadır. *tar* sözcüğü zamanla (bu ağaçtan yapılmış) sal anlamını kazanmış olmalıdır.

¹³⁹ *tansık* Değerli. DS V *tansık* (Ada.) 3823b.

¹⁴⁰ *tapıkla-* 1. Çocuğu uyutmak ya da susturmak için arkasına yavaş yavaş vurmak. 2. Uyuqlamak.

“Bir uzak dinginlik içine düşmüş, bir tarda, suyun üstünde, yöredeki toprak, kayalık, kaktüs ağulları, ağaçlar, arılarla birlikte bir bilinmeze yapayalnız kayıp gidiyordu.” (KK, s.24)

tarıcı √ Far. *tar*+ T. *cı* Tar ile ırmak yoluyla ağaç kütükleri taşıyan kimse (Püsküllüoğlu 2014: 85b).

“*Tarcılar dağlardan ovaya inince, ilk burada duruyorlardı, bu büvetin dönen sularına bağlıyorlardı tarlarını.*” (YK, s. 302)

taşkala et¹⁴¹ Alay etmek. DS V *taşkala etmek* (Hat., Mr., Ada., Mer.) 3842b.

“*Taşkala etme köpek,*” diye Hürü Ana sevinçle onun sırtına bir yumruk indirdi.” (İM 3, s.402)

tavsas- √ Far. *tāv* + T. *sa-* Hızını yitirmek, tavı geçmek, gevşemek. DS V *tavsamak* [*tavsımag, tavsınmak, tavsamak*], (Dz., Kü., Es., Kn.) 3850a.

Farsça *tāb-tāv* “parıltı, hararet; güç, kudret” sözcüğüne isimden fiiller türeten +sA- eki getirilerek *tavsas-* “tavı kaçmak; hızını, gücünü yitirmek, eski kuvveti kalmamak, eskisi kadar rağbet görmemek” biçiminde kullanılmaktadır (Ayverdi 2006: 3056b).

+sA- ekinin isim kök ve gövdelerine gelerek eklendiği isme karşı istek ve ihtiyaç bildiren fiiller ile eklendiği isimden ve genellikle sıfatlardan “gibi görmek, gibi saymak” anlamında fiiller türeten bir ek olduğunu belirten Korkmaz, +sA- ekinin aslında istek bildiren ve işlek olmayan bir ek olduğunu ifade etmektedir (2003:121-122) +sA- eki isimden fiil yapan bir ektir. Eklendiği isimlere “arzu etmek, istemek” anlamı katar. *tavsas-* “tavı kaçmak” sözcüğünde olduğu gibi +sA- ekinin “arzu etmek, istemek” anlamının dışında da kullanıldığı görülmektedir.

“*Atın, bu dünyayı sarmış hikâyeleri kadınlar arasında bile tavsamışken, Memedler imdada yetişti.*” (İM 4, s. 293)

“*O da bitti o da tavsadı.*” (YK, s. 156)

teber √ Far. *teber* Balta (Kanar 1998: 166b).

Farsça *teber* “dervişlerin taşıdıkları uzun saplı ve yarım ay şeklindeki balta” için bk. Devellioğlu 1996: 1047a, Steingass 1983: 279b.

¹⁴¹ *taşkala et-* 1. Şaka etmek. 2. İş gücüne getirmek, ivmek, telaşlanmak.

“...altın kakmalı tefler, keşkülleler, altın yaldızlı teberler sıralanmışlardı.”
(İM 3, s. 291)

teberik¹⁴² √ Ar. *teberrük* Korunmak üzere birine ya da bir yere bırakılan şey, emanet. DS V *teberik* [*teberrük, teperik*] (Nğ.) 3857a.

Eren, sözcüğün anlamını “armağan” olarak verirken kökeninin bilinmediğini ifade etmektedir (1999: 393b). Sözcüğün kökeninin, *Arapça bereket* “*saadet, bolluk, uğur, hayır*” dan gelen *teberrük* “mübarek sayma, uğur sayma” (Devellioğlu 1996: 1047b) olduğu düşünülmektedir. *teberrük* için ayrıca bk. Steingass 1983: 279b.

“*Sen Dönemin bana teberiğisin.*” (İM 1, s. 25)

teh¹⁴³ Beğeni ünlemi. DS V *teh* (Hat.) 3862a.

“*Yavrum adam evine, anasına iyi olmalı ki elalem ona teh demeli.*” (O. s. 113)

telek¹⁴⁴ Kuş, tavuk gibi hayvanların tüyleri. DS V *telek* [*telenk*] (Mn., Kc., Çr., Or., Mr., Hat., Sv., Ada., ...) 3870b.

Eren, sözcüğün kökeninin bilinmediğini ve sözcüğün Ermenice *t'elak* (~ *t'elag*) “Ruder” biçimiyle birleştirilemeyeceğini ifade eder (1999: 400b).

“*Bir de topraktan, bir de koyunların yünlerinden, kuşların teleklerinden çok şeyden çıkarılır.*” (ÇDÇA, s. 110)

telis √ Ar. *tillīs* Keten ya da kendirden seyrek dokunmuş çuval. DS V *telis* [*talız, tehlis, tehliz, telij, teliz, tellis, tellüs, tenis*] (Isp., Brs., İz., Sv., Ank., Ama., Gaz., Or., ...) 3873a.

telis sözcüğü Arapça *tillīs* “kilim olarak kullanılmadığı zaman ortadaki küçük uçları bir araya getirilerek dikdörtgen bir kumaş parçasından oluşturulmuş heybe” için bk. Steingass 323a.

“*Bir telis çuval alarak dükkâncı Darendeliye gitti, "Şunu arpayla doldur Darendeli," dedi, "evde çok değerli bir konuğum var."*” (İM 4, s. 618)

tenger menger Döne döne. DS V *teñgel mengel* (Bo.) 3880b.

¹⁴² *teberik* 1. Armağan, andaç, anmalık.

¹⁴³ *teh* 1. Olumsuzluk bildirir. 2. (*te*) İşte.

¹⁴⁴ *telek* 1. Kuş, tavuk, vb. hayvanların kanat kalemleri.

Gülensoy, *tenger* sözcüğü için tegre “daire, çevre” ve /n/ ünsüz türemesi ile *tenger* etimolojisini verir (2007: 880a).

“..., bir kartal havadan *tenger menger yere düşerdi.*” (İM 3, 116)

teres Eşçinsel, kötü huylu erkek. DS VI *teres* (Or., Kr., Ng.) 4755a.

Kökenini bilmiyoruz. Ağzılarda daha çok sövgü sözü olarak kullanılır. Ayrıca bk. Eren 1999: 404b.

“*Otuz yıl hangi gün yalancı çıktım söyleyin teresler.*” (O, s.31)

terkeş √ Far. *tīr-keş* Tüfek.

terkeş sözcüğü, Farsça *tīrkeş*'ten alıntıdır. Sözcük, Farsçada “ok kılıfı, sadak, okluk” (Steingass 1983: 296b, Devellioğlu 1996: 1110b) anlamına gelmektedir. Sözcüğün anlam genişlemesi ile “tüfek” anlamına geldiği de görülmektedir. Aşağıdaki örnek cümlede sözcük “tüfek” anlamında kullanılmıştır. *terkeş* sözcüğünün Adana ağzındaki “oyuncak tüfek” anlamı için bk. *terkeş II* maddesi DS V: 3893b.

“*Bacaklarında nar kabuğuna, ceviz kabuğuna boyanmış el dokuması kaim yün şalvar, yakaları işlemeli Maraş manısından çizgili mintan, ellerinde terkeşler, kadınları sırma işleme al önlüklü, yaşlıları mavi dolama, ak başörtüsü, kızları gelinleri sırmalı fes, gümüş tepelikler, ellerinde terkeş, çifte dolma, çakmaklı tabancalar, dudaklarında yüzyıllarca öteden gelen ağıtlar, türküler, sazlar, tulumlar, kabaklar ve davullar ve zurnalarla geldiler.*” (DÇC, s. 347)

terlik¹⁴⁵ √ *ter* + *lik* Beyaz patiskadan dikilen ya da yünden örülen, takke, başlık. DS V *terlik* [*tellik*] (Isp., Dz., Or., Rz., Ky., Kn., Ada., ...) 3895a.

ter+lik “ter emen şey”, “eyer keçesi” anlamlarında kullanılmaktadır (Clouston 1972: 546b).

“*Az sonra da çoban kılıklı, başında yünden örme terlik, ayağı çarıklı, yırtık pırtık elbiseli biriyle geldi.*” (ÇE, s. 36)

tevek¹⁴⁶ √ *teğ* + *ek* Asma, kavun, karpuz, kabak vb. bitkilerin dalları. DS V *tevek* [*tefek, tegeg, tegek, teğek, tevak, teveklik, tevenk, ...*] (İz., Es., Ama., Sv., Mer., Ant., ...) 3903a.

¹⁴⁵ *terlik* 1. Yün çorap. 2. Manto. 3. Yeldirme.

teğek sözcüğü *teğ* “asma”, “bitki dalı” isim köküne +*Ak* küçültme getirilerek yapılmıştır. Eski kaynaklarda *teğek* > *değek* > *devek* olarak geçmektedir (Eren 1999: 405b-406a).

“*Ali diken, tevek, dal demiyor avuç avuç böğürtlenleri sıyırıp ağzına dolduruyordu.*” (İM 3, s. 148)

tevir √ Ar. *ṭavr* Çeşit, tür DSV *tevir* (Af., Ba., Ama., Gaz., Ank., Ada., ...) 3904b.

“*Her gün bin tevir çiçek bulur donanacak.*” (O, s. 55)

tezik-¹⁴⁷ √ *tez-ik-* Yolunu şaşırma. DS V *tezikmek* [*tezigin olmak, teziktirmek, tezkimek, tizikleme, tezmek*] (Isp., Dz., Ama., To.) 3908a.

tezik- sözcüğü *tez-* “kaçmak” (Clouston, 1972: 572a) fiil köküne *-(I)k-* eki getirilerek yapılmıştır. *-(I)k-* eki tek heceli fiil köklerine gelerek anlamı pekiştirilmiş oluş fiilleri türeten bir ektir: *acık-, ayık-, burk-, tezik-* “acele acele koşmak” ... vb. (Korkmaz 2009: 127).

“*Asil azmaz, yol tezikmez, demişler.*” (İM 3, 106)

teziktir-¹⁴⁸ √ *tez-ik-tir-* Usandırarak kaçtırmak, bıktırmak. DS V *teziktirmek* [*tezigin etmek*] (Dz., Ba., Brs., Bil., Kn.) 3908b.

““*Ben onları teziktirdim,*” dedi Müslüm.” (İM 4, s. 35)

turla- √ *tur+la-* Hemen uyumak, uyuyuvermek (Püsküllüoğlu 2014: 87a).

turla- sözcüğü ses yansımali *tur* kökünden isimden fiil yapım eki +*la-* ile oluşmuştur.

“...önceden hazırladığı *Deliceli ekmeği de onlara yedirince yaşlı eşkiyaların üçü üç yerden, daha sofradan kalkmadan, oldukları yerde turlamışlar.*” (İM 3, s. 477)

tırlık¹⁴⁹ √ Far. *tirlik* Pamuk ipliğinden yapılan şalvar. DS V *tırlık* (Ada.) 3925a.

¹⁴⁶ *tevek* 1. Kavun, karpuz, hıyar vb. bitkilerin yaprakları. 2. Asma yaprağı. 3. üzüm asmasının taze filizleri. 4. Genç üzüm fidanı. 5. Üzüm kütüğü. 6. Üzüm salkımı. 7. Üzüm bağı. 8. Asmanın sarıldığı kuru ağaç. 9. Ağaç yaprağı. 10. Kış için dal ve yapraklarıyla saklanan soğan, kavun, karpuz vb. sebzeler. 11. Yaz kış yeşilliğini koruyan bir çeşit bitki.

¹⁴⁷ *tezik-* 1. Bulunduğu yer ya da sürüden ayrılıp uzaklaşmak (insan ya da hayvan için). 2. İzini kaybetmek. 3. Koşmak. 4. İşten soğumak, usanmak, tembellik ve haylazlık yapmak.

¹⁴⁸ *teziktir-* 1. Acele ettirmek.

¹⁴⁹ *tırlık* 1. Kalın ipten örülen çuval, heybe. 2. Pamuktan yapılan kalınca iplik.

tırlık sözcüğü, Farsça *tırlık* “önü açık kısa kollu giysi” (Steingass 1983: 297a) sözcüğünün ağızlardaki biçimidir.

“*Şalvarı tırlıktı.*” (İM 2, s. 213)

tibilli Kuyruksallayan kuşu. DS V *tibilli* (Mğ.) 3930b.

“*Bir tane kuş lastiği alırım. Tibilli çavuş vururum ki yağlı. . .*” (O, s. 225)

tingirdet- √ *tingir* + *de* – *t*- Titretmek (Püsküllüoğlu 2014: 84a).

“*Hacı sakalını tingirdetip gözlerini belertmiş: "Küçücük mü bir oyuncak kamyon mu? Bak şunun rengine, rica ederim beyefendi, rica ederim."* (AGSS, s. 169)

tirke-¹⁵⁰ Arka arkaya sıralamak (vagon, deve vb. şeyler için). DS V *tirkemek* [*tirkilemek*] (Mr., Nğ., Mer.) 3940b.

“*Bir sürü insanı arka arkaya tirkemişler, bir ırmak boyunca dolaştırıyorlardı.*” (İM 3, s. 189)

tirken-¹⁵¹ Kalabalıklaşmak, birikmek, toplanmak, yığılmak. DS V *tirkenmek* [*tirkelenmek*] (Nğ., Ada.) 3940b.

tirken- sözcüğü *ter-* ~ *tir-* “dermek, toplamak” kökü ile ilgili olmalıdır. Yapısı açıklanmaya muhtaçtır: *tir-ke-n-* (?).

“*Suyun içinden biribirleri arkasına tirkenmiş kıvrak, ürkek balıkları görünce sevindi.*” (İM 3, s. 33)

toga Yoğurtlu bulgur çorbası. DS V *toğka* (Kü., Mr.) 3945b. *toğga* da denir (Püsküllüoğlu 2014: 87).

Eren, *tovga* madde başında ağızlarda *doygā*, *toyga* olarak görülen bu sözcüğü Far. *doğva* “meat dressed with sour milk” köküne bağlar. *doğ-ba* “butter milk dried”; *dog-ābā* “food prepared with milk” gibi türevlerin de *doğ* “churned sour milk, whey, butter- milk” kökünden geldiğini savunur. Türkçedeki *tovga* biçiminin de göçüşme yoluyla (*toğva* > *tovga*) oluştuğunu söyler (1999: 4156).

“Toga çorbası vardı, yarpuz doğranmış.” (İM, s. 174)

¹⁵⁰ *tirke-* 1. Çok dolmak. 2. Germek.

¹⁵¹ *tirken-* 1. Birbiri arkasına bağlanmak. 2. Yaslanmak, dayanmak.

toht Köpeklerin boğazına takılan dikenli demir halka. DS V *toht* [*toh, tohk, tokt, tort*] (El., Sv., Ky., Ada.) 3947a.

Kökenini bilmiyoruz. Sözcük için ayrıca bk. Eren 1999: 410a.

“Yanında boynu *tohtlu* kırmızı alalı köpeği bir pınara eğilmiş...” (İM 3, s. 469)

tokaç √ *tok+ aç* Kirli giysileri yıkamaya yarayan tahta tokmak. DS V *tokuç* (I) [*tahaç, tahuç, takaç, taktak, tapkaç, tohaç, tohaş, tohuç, tokeç, toku, tokurcak, tokuş*] (Isp., Brd., Dz., Ay., İz., Mğ.) 3951a.

tokaç sözcüğü ses yansımali *tok* sözcüğünden +Aç eki ile türemiştir. Araç- gereç adı yapan +Aç ekini krş. TT *bakraç* (bakır+aç), *küp+eç* “küçük küp”.

“Öğleye doğru uzaktaki su sızığında çamaşıra gittiler. Çırılçıplak çocuklar sıcakta sevinçsiz, gülmez, başıboş, oyunsuz dolaşıyorlardı. Tokaç sesleri ta uzaklardan duyuluyordu.” (BBE, s. 239)

tor¹⁵² Toy, işe alışkın olmayan (insan ya da hayvan için). DS V *tor* [*torlak*] (Isp., İz., Mn., Es., Or., Hat., Sv., Nğ., Ada., ...) 3968a-b.

Kökenini bilmiyoruz. Sözcük için ayrıca bk. Eren 1999: 413a.

“Kendi eliyle bakıp büyüüttüğü *tor*, al tayına biner, çamlı, kekik, yarpuz kokulu dağlara doludizgin sürerdi.” (İM 1, s. 289)

tozak¹⁵³√ *toz-ak* Kavak, meşe vb. ağaçlardan uçan pamukçuklar. DS V *tozak* (Çkl., İst., Kn.) 3978a.

tozak sözcüğü Eski Türkçe *toz-ğak* “toz vb.” (Clauson 1972: 573b) sözcüğünün ağızlardaki biçimidir. Eski Türkçe *toz-* “toz yükselmek” -gAk fiilden isim yapım ekiyle türemiştir. Ayrıca Eski Türkçe -gAk eki için Erdal 1991: 391 ve Türkiye Türkçesinde fiilden somut veya soyut isimler türeten -Ak eki için bk. Korkmaz 2009: 70.

¹⁵² *tor* 1. Ürkek, çekingen, durgun, utangaç. 2. Soğukkanlı. 3. Ters. 4. Aptal. 5. Kendini beğenmiş, kibirli. 6. Toksözlü.

¹⁵³ *tozak* 1. Yanık yaralarının iyileştirilmesinde kullanılan, gölkamışınıntepesindeki boru biçiminde, tüylü bölüm. 2. Tozları süpürmeye yarayan ince dallı bir bitki. 3. Uzun tüy. 4. Mantar türünden asalak bir bitki.

“Göl kıyılarında berdilerin tozıkları gün ışığı gibi, ışık saçarak dökülürdü sulara.” (İM 1, s.290)

tozaklan-√ *toz-ak+lan-* Kavak, meşe, vb. ağaçlardan pamukçuklar uçuşmak. DS V *tozaklanmak* (Isp., Kn.) 3979a.

“*Sarıca karıncalar yaldızlı, yaprakları sararıp tepesi tozaklanmış bir kamışın gövdesinden yukarıya dizilmiş, kamışın tozağına doğru çekiliyorlardı.*” (İM 3, s. 165)

tozuk- Kavak, meşe vb. ağaçlardan pamukçuklar uçuşmak.

“*Keven dikenlerine gün vurmuş, bir pembe ışık bulutu yamaçlarda savruluyor, tozukuyordu.*” (İM 3, s. 257)

töm töm Vaktinden önce yaşlanmış, zayıflamış, güçsüzleşmiş (kimse için). DS V *tömtöm* (Isp., Ada.) 3983b.

“*Durmuş Ali, o töm töm haliyle, bir bacağını ta başının üstüne kadar kaldırıp tek ayağıyla bir acayip oyun oynayacaktır, âlem gülecektir.*” (İM 1, s. 309)

tömtömüleş- Yaşlanıp beli bükülmek, çok yaşlanmak (Püsküllüoğlu 2014: 88b).

“*Ama Kara İbrahim, eski Kara İbrahim değil! Tömtömüleşmiş! Bunamış.*” (İM 1, s. 398)

tuman¹⁵⁴ √ Far. *tunbān* Don, şalvar. DS V *tuman* [*tuman, tumman, toman, tomman, tumman, tüman, tümen*] (Isp., Ay., Kc., Ks., Sn., To., Ank., Kn., Ada.) 3991b.

Ağızlarda *duban* biçimi de kullanılan Az. *tuman* “don” (Eren 1999: 418) Farsça *tunbān* “short breeches; drawers; wrestleis, leathern breeches” sözcüğünden ödünçlemedir.

“*Bir su geçtiler, kadınların çoğu yalınayaktı, onlar tumanlarını, önlüklerini, bir elleriyle yukarı kaldırarak suyu geçtiler.*” (KSİ, s. 111)

turaç √ Ar. *durrâc* Keklik cinsinden, eti yenen bir av kuşu. DS V *turaç* [*turaş*] (Nş., Çkl., Gm., Gaz., Sv., Ada., Mer.) 3996a.

---

¹⁵⁴ *tuman* 1. Pantolon 2. Eteklik.

duraç “sülüne benzer güzel bir av kuşu, çil kuşu” ağızlarda daha çok *turaç* olarak kullanılır (Eren 1999: 123b). Arapça *durrāc* “Afrika ve Asya’da bulunan keklik, bir tür keklik” için bk. Steingass 1983: 506a.

“*Ta ötelerden Anavarza kayalıklarının oralardan bir turaç sesi geliyordu.*” (İM 2, s. 113)

tutak √ *tut-ak* Bir merminin ulaşabildiği uzaklık, menzil (Çiftlikçi 1993: 593).

“*Kurşun tutağını aşmıştı.*” (KK, s. 13)

tutalga √ *tut-alga* Sara hastalığı. DS V *tutalga* [*tutak, tutalık, tutar, tutarak, tutarı, tutarık*] (Ama., Hat., Sv., Nğ.) 4000a.

tutalga sözcüğü *tut-* fiilinden *-alga/-elge* ekiyle türemiştir. Anadolu ağızlarında fiilden isimler türeten *-alga/-elge* eki Moğolca bir ektir: *batalga, çökelge* gibi.

-(a)lga/-(e)lge eki Türk dillerinde de görülmektedir. Türkmençe *çikalga* “çıkış” ve *düşelge* “dinlenme yeri” gibi. Anadolu ağızlarında *-alga/-elge* ekiyle fiilden türeyen isimler arasında yer alan *tutalga* sözü; *dutalga* (Zile-Tokat; Turan-Kayseri; Bor-Niğde; Yozgat ve çevresi), *dutalka* (Amasya; Hartlap-Maraş), *dutulga* (Refahiye çevresi-Erzincan), *tutalga* (Amasya; Urfa; Antakya-Hatay; Hacıilyas-Koyulhisar-Sivas, Gürün-Sivas; Bahçeli-Bor-Niğde), *tutalğa* (Çorum) *dutarga* (Samsun; Gaziantep; Bünyan-Kayseri) “sara nöbeti, sara hastalığı, epilepsi” biçimlerinde de görülmektedir (Bläsing 2013: 9-36).

“*Tutalgası tuttu, öyle gezinip durur işte.*” (İM 2, s. 33)

tutma¹⁵⁵ √ *tut-ma* Hizmetçi, uşak, işçi. DS V *tutma* (Isp., Kü., Ml., Gaz., Mr., Ky., Nş., Kn., Nğ., Ada., Mer., Ant.) 4002a.

tutma sözcüğü *tut-* fiil kökünden *-mA* isim-fiil ekiyle oluşmuştur. *-mA* eki fiilin bildirdiği oluş, kılış ve durumları iş adına dönüştürme özelliğinin yanı sıra birtakım kalıcı isimler de yapar: *asma, bağlama, besleme* vb. *-mA* ekiyle yapılmış adlar sıfat olarak da kullanılır: *basma kumaş, dolma kalem, gömme dolap* vb. *-mA* ekiyle yapılmış sıfatlar zamanla birer kalıcı isme dönüşmüşlerdir: *kızartma, sarma, pastırma* vb. (Korkmaz 2007: 92).

¹⁵⁵ *tutma* 1. Metres, dost.

-mA ekinin diğer Türk dillerinde meslek ismi yapma işlevi için bk. Sarı Uygurca *kim kara-ma* “doktor”, *mal kara-ma* “çoban”, *yer tar-ma* “çiftçi” Ayazlı 2018: 62.

“Ben senin tutman mıyım?” (ÜAE, s. 128)

tutuk √ *tut-uk* Tutuklanmış (kimse), tutuklu (Ayverdi 2006: 3208b).

tutuk sözcüğü fiilden isim yapan -*Uk* eki le türemiştir. -(*I*)*k*/ -(*U*)*k* eki ile türetilmiş, terim niteliği taşıyan bir sözcüktür. Terim niteliği taşıyan *bakışık* “simetrik”, *çelişik* “çelişkili”, *tanık* “şahit”, *duruk* “sakin, durağan” için bk. Korkmaz 2009: 87.

“Bir Taşbaş için, bir namussuz, kanı ciğeri on para etmez deliler damı tutuğu için... Bu ne yas, bu yahu?” (YDGB, s. 304)

tuvana √ Far. *tüvana* Güçlü, kuvvetli (Devellioğlu 1996: 1115b).

“Pir günlerden bir gün, on yedisinde tuvana bir delikanlı imiş, dağa yürümüş, Hasan Bey dedesinin türbesine gelmiş kılıcı görmüş. (İM 3, s.459)

tülekleş-¹⁵⁶ √ *tü* “tüy”+ *le-k+leş-* Kurnaz, açık göz, düzenci olmak. *tülek* “kurnaz, açık göz, düzenci.” DS V *tülek* [*tölek, tüleḥ*] (Af., Isp., Brd., Dz., Çkl., Ço., To., Ağ., Ada., ...) 4008b.

tü+le-k+leş- sözcüğü *tü* “tüy” +*le-* ağızlarda 1. “kuş, tavuk, vb. hayvanlar tüy değiştirmek” 2. “(argo) kumarda ya da ticarete para yitirmek” 3. “kumarda yenmek” 4. “yoksul düşmek” 5. “bir şeyi sona erdirmek” 6. “bir işin hilesini, kolayını öğrenmek, ustalaşmak” anlamlarıyla kullanılmaktadır (Gülensoy 2007: 943b-944a).

“Bunlar, tülekleşmişlerdi. Nasıl tülekleşmesinler? Yıllar yılı Çakırcalının ardındalar, elbette onun tabiyesinden bir şeyler öğrenecekler.” (ÇE, s.113)

tümcek √ *tüm+cek* Büsbütün, tümüyle, bütünüyle, tümünden (Püsküllüoğlu 2014:88b).

tümcek sözcüğü *tüm* +*cAk* eki, +*cA*+ *ok* pekiştirme ekiyle oluşmuştur. +*cAk* eki küçültme, sevgi ve özgülleme işlevleriyle sıfat, zarf ve isim türeten ektir (Korkmaz 2009: 39).

“Muhtar Sefer belini bir ağaca dayamış, başı önünde düşünüp duruyordu. Baktı ki köylü tümcek düşmüş tarlaya gidiyor, hemen yerinden fırladı arkalarına düştü.” (ÖO, s. 34)

¹⁵⁶ *tülek* 1. Saygın (kimse). 2. Alınan, kuşkulu. 3. Korkak.

tüne- √ *tün* ‘gece’+e – “(kuşlar, evcil kanatlılar) uyumak için bir dala veya sırığa konmak” anlamında kullanılır.

Eski Türkçe *tün* “gece” (Clauson 1972: 516a) dilimizde *dün* olarak kullanılır. *tün* biçimi *tüne-*, *tünek* (>*dünek*) “geceleyecek, yatacak yer”, “yatak”, “ev”, “kümes” sözcüklerinde görülmektedir (Eren 1999: 420b).

“*Ağacın dibine üfürsen yıkılacak yaşlı bir kadın çömeliş tünemiş, fıldır fıldır gözleriyle gelenlere bakıyordu.*” (İM 4, s. 353)

“*Kuş önünden uçuyor, bir çalıya konuyor, o yaklaşınca gene uçup biraz ilerdeki bir çalıya tünüyordu.*” (İM 3, s. 165)

uçkur √ *iç* + *kur* Eski biçim şalvar ve iç donunu bele bağlamak için kullanılan bağ.

Eski Türkçe *içkur/ uçkur* (Clauson 1972: 23a), Tkm. *uçgur*, Nog. *ışkır*, Krg. *ıçkır*, Tel. *ıçkır/ ıkçır*. Eski Türkler kuşağa *kur* ismini verirler: *uçkur* (< *iç kur*) ‘iç kuşak’ (Eren 1999: 421a).

“*Rüstem’in karısı çoktan uyanmış, uçurlarını tutarak alt yandaki dereye koşan çocuklarına çorba pişiriyordu.*” (İM 4, s. 193)

uğrun uğrun¹⁵⁷ √ *uğru*+n Gizli gizli. DS VI *uğrun uğrun* [*urgun urgun*] 4030b. (Es., Çkr., Çr., Hat., Sv., Nğ., Mer.)

uğru sözcüğü ile eski bir vasıta durumu eki olan *+(I)n / +(U)n* eki kalıplaşarak ikileme biçiminde durum zarfı oluşturmuştur. *+(I)n / +(U)n* eki ad ve sıfatların tekrarlanmasıyla ikileme biçiminde durum zarfları oluşturur: *azın azın* “azar azar”, *kıyın kıyın* “kıyısını takip ederek”, *ucun ucun* “ucundan ucuna, zorlukla” gibi Korkmaz 2009: 48).

Eski Türkçe *oğrı* “hırsız”, *oğrın* “gizli, sinsî” anlamlarına gelir (Clauson 1972: 90a). Ağızlarda *uğru* “hırsız” anlamında da kullanılır. Az. *oğru*, Tkm. *oğrı*, TatK. *uru*, Nog. *urı*, Kzk. *urı*, KKlp. *urı*, Krg. *ūru*, Özb. *uğrı*, Tar. *oğrı*, *oğur*, Şor *oğrı*, Küer., Sag., Koy., Kaça., *oğur*, Tel. *ūrı*, Hak., *oğır*, Soy. *ōr*, Çuv. *vără*. Eski Türkçeden beri kullanılır (*oğrı*). Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada *oğrı* biçimi kullanılır (Eren 1999: 421b).

¹⁵⁷ *uğrun uğrun* 1. Sessizce, yavaşça.

“Ummahan ne kadar korksa da göz ucuyla uğrun uğrun onun gittiği yöne bakıyor, ama Hasan taşların arasında gözden yitiyordu.” (YDGB, s. 28)

uğun- Hızla dönmek, süzülme (topaç, kirmen vb. için). DS VI *uğunmak* (Brd., Ezc., Nğ., Kn., Ada., Mer.) 4031b.

Gülensoy, sözcüğü şu şekilde çözümler: < *ū “yansıma” +ğ(*u*)+(u)n-. krş. Eski Türkçe *uwun-* “kendi kendine ufalamak” (2007: 961b).

“Değirmenin çarkı öyle bir dönüyordu ki uğunuyordu.” (AGSS, s. 107)

ul-¹⁵⁸ Çürümek, ezilmek, kokmak. DS VI *ulmak* [*ulumak*] (Af., Isp., Mn., Gaz., Mr., Sv., Ada., Mer., ...) 4036a.

Eski Türkçe *ul-* “eprimek, eriyecek ve dağılacak hâle gelmek, eskiyerek yıpranıp yırtılmak” için bk. DLT I: 169.

“Günden yanı soldumola, yerden yanı uldumola, Memedimin ala gözüün karıncalar oyduumola...” (İM 4, s. 321)

“Ağır ağır, her bir yanı çürümüş, ulmuş gibi dışarıya çıktı.” (İM 1, s. 243)

umsunuk: *umsunuk et.* dey. Özenilen şeyin elde edilememesinden dolayı lohusada meme, erkek çocukta üreme organı şişmesine neden olmak. *umsunuk* “özenme, bundan dolayı duyulan üzüntü (Sv.) için bk. DS VI: 4039a.

“Öyleyse ölü burnunu bu işlere neden sokuyorsun da bizi *umsunuk* ediyorsun?” (İM 4, s. 391)

umucu √ *um-ucu* Bir şey isteyen, bekleyen, uman (özellikle bahşış için). DS VI *umucu*, (Dz., Es., Bo., Çr., Sm., Ama., Mr., Sv., Krş., Nğ., Ada.) 4040a.

umucu sözcüğü *um-* fiilinden, fiilden isim yapan *-UcU* eki ile türemiştir.

“Dizlerimin üstünde sürünerek *umucu* geldim.” (AE, s. 43)

urba √ İt. *ruba* Giysi.

Türkçede sözcükler *r-* ile başlamadığından başına *u-* getirilmiştir. Sözcük, İtalyancadan Türkçeye söz başı /*u/* türemesi ile geçmiştir (Eren 1999: 423b).

“Aba dağ köylülerinin *urbasıydı.*” (İM 2, S. 19)

---

¹⁵⁸ *ul-* 1. İncelip kırılmak.

urlu uğursuz Uğurlu uğursuz.

urlu uğursuz ikilemesinde *urlu* sözcüğü *uğurlu*'nun büzülme neticesinde ortaya çıkmış biçimidir.

“*Bir başına! Tek başına, bomboş köyde... El tutmaz, ayak tutmaz. Kurdun kuşun, urlunun uğursuzun içinde... Biz dönene kadar kemikleri bile kalmaz.*” (ÖO, s. 31)

uruşkun Yenilebilen bir bitki (Püsküllüoğlu 2014: 89b).

Ağızlarda *uşgun* “gövdesinin kabuğu soyularak yenen, ekşi bir çeşit bitki” (Kır.) (DS VI: 4790a) biçimi de kullanılmaktadır.

“*Tavlalardan uruşkun koparıp yediler.*” (KK, s. 435)

uruşman Ekinler arasında biten bir sarı çiçek. DS VI *uruşman* (Mr.) 4044a. bk. *uruşkun*.

“*Müslüm ekinlerin içinden Ceyhan ırmağına doğru yılan gibi akarken önüne bir uruşman kümesi çıktı, Müslüm sevincinden deliye döndü.*” (İM 4, s. 33)

ustun¹⁵⁹ √ Far. *sutūn* Yapının çatısına konan ağaç, mertek. DS VI *ustun* [*üstün*] (Ba., Brs., Es., Kc., Çkr., Sn., Ank., Hat., Ed.) 4046a.

Ağızlarda *ustun* ‘kalın direk, mertek’ olarak kullanılır. Bu biçim Farsça *ustun* (< *stūn*)’ dan alınmıştır. Farsça *ustun*’un başındaki ünlü sonradan türemiştir (Eren 1999: 381a).

“*Yatağında, her sabah uzunca bir süre kalır, kokuların cennet mestliğinde toprak damın islenmiş ustununu, salmalarını seyrederdi, ocakta tüten tarhana çorbasının ve onun üstüne cazırdarak dökülen tereyağının mis gibi kokusu burnuna gelinceye kadar.*” (İM 4, s. 152)

ür-¹⁶⁰ Havlamak. DS VI *ürmek* [*üremek*] (Isp., Brd., Çkr., Mş, Ank., Hat., Ada., Mer.) 4072a.

Eski Türkçede *ür-* II “(köpekler için) havlamak, ulumak” (Clauson 1972: 196a) biçiminde görülen sözcüğün Türk dillerinde *ür-*, *ürü-* ve *hür-* biçimleri de

¹⁵⁹ *ustun* 1. Kereste. 2. Sergen, raf. 3. Tavanın dayandığı duvara yatay çakılan tahtalar.

¹⁶⁰ *ür-* 1. Kavgada bağırarak, kötü söylemek. 2. Gevezelik etmek, söze karışmak.

görülmektedir. KrçMlk ür- “ay.” 423, Tuv. ür- “uğuldamak” 115a, Alt. ür- “ay.”197b, Hak. ür- “ay.” 558b.

“Sonra köpek ayağa kalkıp ormana doğru ürmeye başladı, sonra da koyunlara doğru üreerek koştu.” (İM 3, s. 80)

“Ben onun, bu bedavaya üren köpeklerine, canlarını Sarı Sultanoglunun sarı altınları uğruna kurban adayanlara kızyorum.” (İM 4, s. 151)

ürdür- √ ür-dür- Havlatmak.

ürdür- sözcüğü ür- “havlamak” fiilinden, fiilden fiil yapım eki -DUR- ile türemiştir. bk. ür-.

“Çoluk çocuğum önünde beni köpekler gibi ürdürdü.” (İM 4, s. 575)

ürkü √ ürk-ü Çekingenlik. DS VI ürkü 4071b. (Çkl., Ky., Nş., Ng.)

ürkü sözcüğü ürk- fiilinden, fiilden isim yapım eki -U ile türemiştir.

“Köylüler onda bir kuş korkusu, bir kuş ürküsü sezinliyorlardı.” (KK, s. 183)

ürüş- √ ür-üş- (köpekler) hep birlikte ya da karşılıklı olarak ürümek.

ürüş- sözcüğü ür- “havlamak” fiilinden, fiilden fiil yapım eki -Uş- ile türemiştir. bk. ür-.

“Köyün itleri bile ürüşmez oldu.” (YDGB, s. 25)

üşür- √ üş-ür- Kılıç, bıçak, ok atmak, saplamak (Ayverdi 2006: 3279b).

Eski Türkçe üş- “birlikte kalabalık yapmak, bir kalabalığın içinde toplanmak” (Clauson 1972: 256a) sözcüğü üşür- biçimiyle ağızlarda başına toplanılmasına neden olmak (DS VI: 4080b) anlamında kullanılmaktadır.

“Bir sürü eller kılıçlar üşürüyor, binlerce... Bulutların içindeki başlara. Başlar düşüyor, başlar çoğalıyor.” (İM 2, s. 200)

ütül- √ üt-ül- Oyunda, kumarda yitirmek. DS VI ütülmek [uddurmak, udulmak, uduzmak, utulmak, utuzmak, üdülmek, üttürmek, ütürmek, ütüzmek] (Isp., Brd., Dz., Mn., Çkr., Sv., Ng., Mer.) 4083a.

Eski Türkçe *ut-* “kumarda kazanmak” (Clouston 1972: 38b) ağızlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. *ütül-* sözcüğü *üt-* “yenmek, kazanmak” fiilinden, fiilden fiil yapım eki *-Ul-* ile türemiştir.

“*Ben ütülürsem bile, dedi Aşık Mustafa, ‘Arılarımı vermem, kimsenin arısını da istemem.’*” (İM 3, s. 208)

vala¹⁶¹ √ Far. *vālā* İpekten dokunmuş, ince başörtüsü. DS VI *vala* [*velā, vele*], (Es., Çkr., Ar., Kr., Ezm., Ur., Ank.) 4091a.

Farsçadan alıntı *vālā* (Steingass 1983: 1458a) sözcüğü Farsçada “ipek kumaş türü” iken ağızlarda “bu ipekli kumaştan dokunmuş baş örtüsü” anlamındadır.

“*Yaşlı kadınlar süt beyaz başörtü, genç kızlarsa başlarına al vala bağlamışlardı.*” (İM 2, s. 458)

vazalak¹⁶² Müslüman olmayıp öyle görünen. DS VI *vazalak* (Ada.) 4095b.

Kökenini bilmiyoruz.

“*Sizin soyunuz vazalak’ dedi Kuş Memet.*” (YK, s. 194)

vazgel- √ Far. *vāz* “bırakma, terk” + T. *gel-* / *geç-* Vazgeçmek. DS VI *vazgelmek* (Gm.) 4804b.

Farsça *vāz* ile *geç-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiil ağızlarda *vazgel-* biçimiyle de kullanılmıştır. Farsça *vāz* “vazgeçme, elini çekme, feragat etme” için bk. Steingass 1983: 1450a.

“*Kızım, kızım vazgel bu işten...*” (ÜAE, s. 118)

venile-¹⁶³ Köpek yavruları, bağırarak, ürümek. DS VI *venilemek* [*vengirdemek, veñilemek, vıngıldamak*] (Nğ., Sv.) 4097.

Ağızlarda *vengilde-*, *vağıla-*, *vengirde-* olarak da geçer. Gülensoy, *vengilde-* “canı yanan köpek acı acı ses çıkarmak, köpek yavrusu bağırarak” sözcüğünün Orta

¹⁶¹ *vala* 1. İnce, renkli, ipekli, değerli kumaş. 2. İpekten dokunan yorgan, yatak yüzü. 3. El tezgahında dokunan yünlü kumaş. 4. Yünden dokunmuş yorgan yüzü. 5. Pamuklu dokuma, revendük. 6. Dut toplarken yere serilen yaygı.

¹⁶² *vazalak* 1. Alevi. 2. Oruç yiyen.

¹⁶³ *venile-* 1. Küçük çocuk ağlamak. 2. Can sıkın sözlerle gevezelik etmek.

Türkçe *bang* “bağırmaq” sözcüğünden geldiğini ifade etmektedir: *bang-* (i)l- da- (2007:1013a). *venile-* sözcüğü de *ven* /*veni* yansıma kökünden +*IA-* eki ile türemiştir.

“*Köpek derinden bir venildeddi, kıvrandı, kendi yöresinde dönmeye başladı.*” (İM 3, s. 87)

verimker/ verimkâr √ T. *ver-* *im* + Far. *kâr* Verme eğiliminde olan, vermeye gönlü bulunan, vermeye yatkın.

Farsçada *kardan* “yapmak, etmek” fiilinden meydana gelen *-kâr* eki bir ada geldiğinde “o şeyi ya da işi yapan” anlamlarında sıfatlar türeten bir ektir: *günahkâr*, *bestekâr*, *davetkâr* vb. Bu ek aynı zamanda Türkçe sözcüklere de gelir: *geçimkâr*, *verimkâr*, *satımkâr* (Tietze 2002:152b-153a). Yaşar Kemal’in romanlarında geçen *alimkâr* için bk. *alimkâr* maddesi.

“*Ben ona sevdalandım. Sevdadan aklımı oynattım. Anası babası verimker olmadı bana.*” (ÖO, s. 364)

vıykır- √ *vıy* + *kır-* Haykırmak, çığlık koparmak. DS VI *vıykırmak* (Ada.) 4104b.

vıy yansıma kökünden isimden fiil yapan +*kIr-* eki ile türemiştir. krş. *haykır-*, *afkur-*, *fişkır-*, *hımkır-* vb.

“*Çığlık çığlığa kuş sesleri, kurbağa vıraklamaları, bataklık sularının fokurtusu, tuhaf böcek sesleri, orman uğultusu, sazların hışırtısı, horoz ötmeleri, köpek havlamaları, çakal vıykırmaları sazlıkta birleşir.*” (İM 2, s. 13)

yağar Yük ve binek hayvanının sırtında, eğer ve semerin açtığı yara. DS VI *yağar* [*yağır*, *yanır*, *yañır*], (Ks., Sm., Gr., Sv., Krş., Ng.) 4121b. bk. *yağır*

“*Sırtının tam ortasında, hiç iyi olmayan bir yağarı vardı.*” (İM 1, s. 49)

yağır¹⁶⁴ Yük ve binek hayvanının sırtında, eğer ve semerin açtığı yara. DS VI *yağır* [*yağar*, *yanır*, *yañır*] (Uş., Af., Or., Ky., Ant., Mg.) 4121b.

yağır “hayvanların sırtında çıkan yara” (YTS 1983: 230a). Eski Türkçe *yağır* (Clouston 1972: 905a) olarak görülen sözcük “yara” anlamındadır ve sözcük ilk dönem Moğolcada *da’ari* “ay.” biçiminde görülmektedir. bk. Kar. “at, katır, eşek

¹⁶⁴ *yağır* 1. Ata uzun süre binenlerin bacaklarında ve kalçalarında açılan yara. 2. Kel.

gibi hayvanların sırtında semer, eğer ve yük vurmasından kaynaklanan yara” DLT III: 9.

“*Bu, bıçağan, solağan, ölümcül beygirlerin aşağı yukarı hepsi de yağırdı...*” (İM 4, s. 203)

yağlık¹⁶⁵ √ *yağ+lık* Mendil. DS VI *yağlık* [*yağlıh, yaalık, yālīh, yālık, yaylıh, yaylık*], (Sm., Hat., Af., Uş., Ky., Ada., Ant., ...) 4124a.

yağlık ağızlarda el ve yüz silmekte kullanılan “mendil, peşkir, bez parçası” yerine kullanılmaktadır.

“*Başından fesi atmış, yerine mavi bir ipek yağlık sarmıştı.*” (İM 1, s. 375).

yakış Güzellik veren, güzelleştiren şey.

Ağızlarda *yakış* “yün işlerinde motif” (DS VI (Mer.) 4132a) olarak kullanılan sözcük örnek cümlede “güzellik veren, güzelleştiren” mecazi anlamını kazanmıştır.

“*Vasüphanallah, Allah nazardan saklasın! Demek yiğidin yakışı da at imiş... Ali!*” (İM 3, s. 95)

yalabuk Çam soymuğu. DS VI *yalabık* (Kü.) 4134b.

Çam, köknar, kamalak gibi ağaçların kabuğunun altındaki incecik ak zar. (Kabuğu soyunca bu zar kabukla birlikte gelir, sonra o da kabuktan soyulup yenir.) (Püsküllüoğlu 2014: 93a). *yalabuk* sözcüğünün *yalamak/yalamuk* “soymuk” biçimleri için bk. Baytop 2007: 279.

“*Kovanları açmayı akıl eder miydi acaba anası? Dağa çıkıp çamlardan yalabuk soyar mıydı? Gücü yeter mi yalabuk soymağa? Bir akıl etse yalabuk soymağı, bir de gücü yetse, yalabuk onu öldürmez, üstelik de gençleştirir, yirmisinde genç kız gibi yapar onu yalabuk.*” (ÖÖ, s. 80)

yalak¹⁶⁶ √ *yal + ak* Hayvanların su içmesi için ağaç, taş vb. maddelerden yapılan ve çeşmelerin önünde bulunan oluk, tekne. DS VI *yalak* [*yalah, yalaçan*] (Dz., Ay., İz., Mn., Sk., Çr., Ama., Mr., Ng., Gaz., Krş., Kn., Mg.) 4136b.

¹⁶⁵ *yağlık* 1. Başörtüsü. 2. Havlu, peşkir. 3. Tencere tutacağı, tutak.

¹⁶⁶ *yalak* 1. Hayvanların içinden yemek yediği taş, ağaç, çanak vb. kap. 2. Hayvanların su içtiği ağaç kap, taş oyuğu. 3. Çukur yer (genellikle kazılmış). 4. Saksı. 5. Küçük su birikintisi, gölcük. 6. Ağaç leğen. 7. Ahırda hayvan pisliklerinin biriktiği uzun çukur. 8. Ortası çukur tarla. 9. Vadilerdeki küçük

yal “köpeklere ve ineklere yedirilmek için un ve kepeklerle hazırlanan yiyecek” sözcüğüne küçültme eki +Ak eki getirilerek yapılmıştır.

“Bu ak mermerleri bilmem nereden getirtti bilemiyorum, kurnalarla şu yeşil mermer yalıkları kendi gitti de İstanbulla aldı getirdi.” (İM 4, s. 276)

yalbırda-¹⁶⁷√ *ya-l-bı-r + da- Işık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek; şimşek çakmak. DS VI *yalbırdamak* [*yalabımak, yalabumak, yalbıramak, yaldıramak, yaldıramak, yaldırdamak, yalım atmak, yalpımak, yalpırdamak, yalpırmak, yalpır yalpır etmek*] (Dz., Mn., Ba., Es., Sm., Mr., Ng., Kn., Ant., Mğ., Ed.). 4135a. bk. *yaldırtı*-.

“Bir şimşek çaktı, gökler gürlendi, çok yakına çatırtıyla bir yıldırım düştü, altındaki kaya beşik gibi sallandı, at simsiyah bir yalbırdadı, onun üstüne doğru bir şahlandı, Tazı Tahsin atın karnının altında kaldı, her nasılsa, korkusundan kendisini taşların aralığına atabilmiş, at da gelmiş üstünden süzülerek geçmiş gitmiş, aşağıda, ağacın yanında dikilmiş kalmıştı.” (İM 3, s. 417)

yalbırtı √ *ya-l-bı-r+tı Parlaklık. DS VI *yalbırtı* (Isp., Ant.) 4144b.

Atay, makalesinde (2006: 10) ses yansımaları sözcüklere benzetilen *yalp, yalk, yalt, yark* gibi sözcüklerin düzenli bir fiil kökünden türemiş olabileceğini ifade etmektedir. Ses yansımaları sözcükleri andıran *yalp* “ışıl”, *yalap* “parıl, ışıl”, *yalt* “parlaklık”, *yalk* “parıltı”, *yılp* “parıl”, *yark* “parıltı” *yarp* “parlaklık” gibi sözcüklerin *ya- “parlamak” fiil kökü ve türevleriyle hem ses hem anlam bakımından durumları çok açık olmasa da birlik taşıdığını söylemektedir. Gülensoy (2007: 1043b) da *yalbır* “parlak” sözcüğünün gelişimini *ya-l-bı-r-* [*yā-l-drı “az ışımak, az parlamak”] biçiminde vermiştir. *ya- için bk. Gülensoy 2007: 1040a.

“Kale, dağ, ova tepeden tırnağa bir yıldız yalbırtısına batmış çıkmıştı.” (KK, s. 157)

yaldırda- √ *ya-l-d-ır-da- Işık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek; şimşek çakmak. DS VI *yaldırdamak* [*yalabımak, yalabumak, yalbıramak, yalbırdamak,*

---

verimli düzlük. 10. Kuytu yer. 11. Dağ yamacındaki düzlük. 12. Sahan, tabak, çanak, tas gibi kaplara verilen genel ad. 13. Suyun akarken yardığı yer. 14. Kalaycılıkta bakır temizlenen yer. 15. Sığ, derin olmayan.

¹⁶⁷ *yalbırda*-1. Düzgün, parlak duruma gelmek, güzelleşmek.

yaldıramak, yaldıramak, yalım atmak, yalpımak, yalpırdamak, yalpırmak, yalpır yalpır etmek] 4135a. (Sn, Hat.)

yaldırda- sözcüğü Eski Türkçe *yaltri*-¹⁶⁸ “parlamak, parıldamak” (Clauson 1972: 923b) sözcüğü ile aynı kökten geliyor olmalıdır. ET **yaltır+ı-* TT *yaldır+da-*. krş. Osm. *yıldıra-*, *yaldıra-*, *yıldura-*, *ıldıra-* “parıldamak, ışıldamak, ziya saçmak” (TaS VI: 4576). krş. Türkm. *yaldıra-* “parlamak, ışıldamak” (TkmTS: 672b); Yuyg. *yaltiri-* “ışıldamak, parıldamak”.

“*Toprak, ağaçlar, kuşlar, bakılmayacak kadar parlak, esen yelle yatan sırtları yaldırdayan sarı ekin tarlaları som maviye kesti.*” (İM 4, s. 321)

yalım √ *ya-l-ım Alev. DS VI *yalım* [*yalaz, yalağ, yalağı, yalağız, yalağı, yalanı, yalankı, yalañu, yalavu, yalaza, yalazı, yalın, yalō*] (Gm., Gaz., Mr., Hat., Ank., Nş., Krş., Ky., Ada., Mğ.) 4143b.

Sözcüğün *yalav* “alev” (DS VI: 4812b), *yılavı* (DS VI: 4268b) biçimleri de ağızlarda kullanılmaktadır.

“*O arada, ocaktaki kütük yanmış, tüm yalıma kesmişti.*” (İM 1, s.17)

yalımdanmışcana √ **ya-l-ım-dan-mış-cana* Alevlenmiş gibi.

Eklendiği ismi durum zarfı göreviyle fiile bağlayan +*cAnA* eki getirilerek yapılmış *yalımdanmışcana* biçiminde ek, benzerlik işleviyle kullanılmıştır. Korkmaz, +*CA* ekiyle kurulmuş zarfların bazen Eski Türkçeden gelme +*nA* (<*gina, kinya*) ekiyle genişletilerek pekiştirme anlamı güçlendirilmiş zarflar yapıldığını ifade etmektedir: *doğrucana, gizlicene, çabukçana* (Korkmaz 2009: 37-38).

“*Sarı yağmur yalım gibi, ince ince yalımdanmışcana, ince, keskin, yakıcı, kırbaç gibi, ustura gibi çiseliyordu.*” (DÇC, s. 276)

yalp yalp √ *ya-l-p Işıl şıl. DS VI *yalp yalp*, (Gaz.) 4151b.

yalp ~ yılp “parıl, ışıl” anlamındaki bu sözcük, Anadolu ağızlarında ikileme olarak *yılp yılp* “pırıl pırıl” (-Gr, -Gaz, -Sv) biçiminde de kullanılmaktadır. Bu sözcük, fiilden isim yapma eki -*p* ile yapılmış olmalı (Atay 2006: 20).

¹⁶⁸ Clauson etimolojik sözlüğünde *yaltri-* sözcüğünün kökeniyle ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.

“*Memedlerin evlerinin damı güneşte çeşit çeşit rengiyle yalp yalp yanar.*”
(İM 1, s.55)

yalpala- √ Far. *yāl pā* > *yalpa*+ T. *la-* Dengesi bozularak bir sağa, bir sola eğilmek.

Farsça *yāl pā* “*kol bacak*” tan *yalpa* “geminin rüzgâr ve dalgaların etkisiyle bir iskeleye, bir sancağa yatıp kalkması” anlamında bir denizcilik terimidir (Ayverdi 2006: 3357a). Sözcük standart dilde ve ağızlarda *yalpala-* “dengesi bozularak iki yana sallanmak”, “kararsız davranmak” anlamlarını kazanmıştır. Farsça *yāl* “boyun, boyun kökü, el, boy-pos” için bk. Steingass 1983:1527a-b ve Farsça *pā* “ayak” için bk. Steingass 1983: 228a.

“*Baharları Akçasazın insanları sarhoş sarhoş yalpalar, başları döner.*” (İM 2, s. 12)

yamçı Yağmur ve soğuktan korunmak için kıldan, keçeden yapılmış üst giysisi. DS VI *yamçı* [*yamşı*] (Af., Ay., Bo., Sk., Çkr., Çr., Sv., Mer.) 4156a-b.

Gülensoy *yamçı* sözcüğü için Eski Türkçe *yan+çuk* “torba, kese” > *yançı* > *yamçı* (2007: 1051b) etimolojisini verse de anlamsal ve yapısal olarak bu etimoloji zor görünmektedir.

“*Atın terkisinde de uzun tüylü, kara bir yamçı bağılydı.*” (İM 1, s. 109)

yapalak Baykuş. DS VI *yapalah, yapalak* [*yaplak*] (Bo., Sk., İst., Zn., Sn., Sm., Or., Kr., Krş., Ng.) 4177b; (YTS 1983: 234a).

Yerel ağızlarda *kör yapalak* olarak da geçer. TatK. *yabalak*, Tatarcada *cabalak*, Kzk. *japalak*, Tar. *yapalak*, Şor. *çaba kulak, çabañ kulak*, Orta Türkçe *yabakulak*, Eski Kıpçakçada *yabalak* > *yablak* olarak geçer. *yapak* “yün” + kulak (Eren 1999: 441b); (Clauson 1972: 875a- 878a).

Gülensoy, Eren’in *yapak* “yün” + kulak (1999: 441b) yorumunu yanlış bulduğunu ifade etmektedir (2007: 1063b).

“*Tavşana el sürülmez bir de yapalağa... Kör yapalağa...*” (BBE, s. 21)

yapıldak: *yaya yapıldak* dey. √ *yap+ıl+dak* Binitsiz ve yalınayak. DS VI *yaya yapıldak* [*yayan yalbırdak, yayan yapıldah, yayan yapıldak, yay yapıldak, yayın yaplak*] (Isp., Bo.) 4211a.

yapıldak sözcüğü ses yansımali *yap* köküne gelen *+Il* ve *+dAk* ekinden oluşmuş olmalıdır. Ses yansımali köklere gelen *+Il* ekiyle türetilmiş sözcükler için bk. *purul, şırıl, gügül, fırl, hırıl, horul vb.* Ses yansımali bir hareketin sonucunu bildiren veya araç gereçleri karşılayan isimler türeten *+dAk* için bk. Korkmaz 2009: 45. Yaşar Kemal'in eserlerinde görülen aynı eklerden [*+Il+dAk*] oluşmuş *cııldak* sözcüğü için bk. *cııldak* maddesi.

yapıldak sözcüğünün ikileme oluşturduğu *yaya* sözcüğünün vasıta durum ekinin kalıplaşma aşamasından geçerek zarf türetme ekine dönüştüğü *yaya+n* yapısına benzer diğer sözcükler için *yazın, kışın, ilkin, öğleyin.* bk. Eker, 2011:335.

“Nerede sönen bir kartal kümesi varsa *yaya* *yapıldak* oraya koşuyordu.” (İM 1, s. 39)

“Bir iki gün içinde ilk dağ köylerine ulaşan candarmalar süngü takıp, köylere hücum ettiler, daha köylülere, nedir, ne oluyor, demeye vakit bırakmadan, onları yayan *yapıldak*, yatakları sırtlarında Çukurova yoluna düşürdüler...” (İM 4, s. 621)

yarıcılık √ *yar-ı+cı+lık* Ürünü mal sahibi ile yarı yarıya bölme durumu (Gülensoy 2007: 1075a).

yarıcı “tarlayı ekip ürünün yarısını alan ortak” DS VI *yarıcı* [*yarucu*] (Mn., Ba., Ky., Tr., Ada., ...) 4185a.

yarıcılık sözcüğü *yar-* fiilinden, fiilden isim yapan *-I* ve isimden isim yapan *+cI* ve *+lik* eki ile türemiştir.

“Çoktandır ovada ortakçılık, *yarıcılık* bitmiş, topraksız köylüler aralıkta köy köy, çiftlik çiftlik dolaşmağa başlamışlardı.” (DÇC, s. 298)

yarpuz Yabannanesi. DS VI *yarpuz* [*yalpuz, yaprız, yapruz, yarpus, yerpis*] (Gr., Gm., Ağ., Ezc., Vn., El., Ml., Gaz., Ur., Mr., Sv., Ank.) 4191b.

Eski Türkçe *yarpuz* “nane ailesinden bir bitki ya da ot” (Clauson 1972: 957b), *jarpuz* (VEW 191a), Tkm. *narpız* “nane” (TkmTS: 471b).

“*Yarpuz* kokusu başlarını döndürdü.” (ÇDÇA, s. 87)

yaylak √ *yay+la-k* Otlak. DS VI *yaylah, yaylak* (Gm., Kr., Kn.) 4214a.

Eski Türkçe *yayla:g* “yazların geçirildiği yer” (Clauson 1972: 981b) anlamındadır.

Türkler hayatlarını mevsimlere göre *kışlağ* “kışın oturdukları yer” ve *yaylağ* “yazın oturdukları yer” adını verdikleri uçsuz bucaksız bozkırlarda sürdürürlerdi. *kışlağ* ve *yaylağ* sözcüklerinin türetildiği *kış* “kış” ve *yay* “yaz” sözcükleri de Eski Türkçeden beri dilimizde olan sözcüklerdir (Şen 2018: 132).

Eski Türkçe *yayla:g* sözcüğü Türkçede *yayla* olarak yaşarken *yaylak* sözcüğü *yay* “yaz” köküne isimden fiil türeten +*LA-* eki ile fiilden sıfat yapan -*k* ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ek olan +*lAk* eki getirilerek türetilmiştir. -*lAk* eki eklendiği söze, kökün bildirdiği anlamda “yer, yöre” veya “çokça bulunma” işlevi katar: *avlak, güzlek, kışlak, yaylak* vb. (Korkmaz 2009:50).

“*Aladağda bir yaylak ver yaylayım. Eskiden vermiştin ne oldu? Eskiden vermiştin neden geri aldın?*” (BBE, s. 8)

yazık: *yazığı gel- dey.* √ *yazık-ı + gel-* “merhamet etmek, acımak” (YTS 1983: 241a).

Eski Türkçe *yazuk* II “günah, suç, hata, kusur” daha sonra Osmanlıcada “yazık, içler acısı” (Clauson 1972: 985b) anlamında kullanılmıştır. Sözcük Çukurova ağzında *gel-* yardımcı fiili ile beraber deyimleşerek merhamet etmek, acımak anlamlarında görülmektedir.

“*Yazığım geliyor Sofiye. Çok yazığım geliyor.*” (AE, s. 45)

yed-¹⁶⁹ Bir kimseyi elinden tutup götürmek, bir hayvanı yedeğe alıp çekmek. DS VI *yedmek* [*yedeklemek, yedekte götürmek, yedemek, yedermek, yetmek*] (Af., Ay., Mn., Ba., Çkl., Es., Bo., Sk., Sm., Or., Tr., Ank., Ng., Kn., Mer., Ant., Krk.) 4224a.

yed- sözcüğü Eski Türkçe *yé:t-* “yedeğinde götürmek (atı)” (Clauson 1972: 884b) sözüğünün ağızlarda yaşayan biçimidir.

“*Oğlu Ruşen her gün babasının elinden tutar, yede yede eve götürür, evden getirir, onun yıkılmış, ezilmiş, kırılmış, gönülcüğünü elinden geldiğince hoş ederdi.*” (ÜAE, s. 25)

yeğın¹⁷⁰ √ *yeğ + in* Üstün, yenmiş. DS VI *yeğın* [*yağın, yeğın, yeyin*] 4225b (Uş., Isp., Dz., İz., Ama., Ml., Sv., Ada.) 4225b.- 4226a. 4226a.

---

¹⁶⁹ *yed-* 1. İzlemek

yeğın biçimi Eski Türkçe *yeğ / yig / yiig* “daha iyi, daha üstün, daha uygun” (Gülensoy 2007: 1108a) sözcüğü ile *-(I)n* vasıta durum ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş “baskın olmak, üstün olmak, üstün duruma gelmek” anlamları kazanmıştır.

“*Osmanlı yeğın geldi. Kozanoğlunu aldı götürdü. Avşarı da sürdü Bozoka. Darmadağın etti.*” (İM 1, s. 290)

yeğın ağızlarında kullanılan “zorlu, katı, şiddetli” anlamı ile aşağıdaki cümlede öfkenin derecesini, şiddetini ifade etmek için zarf göreviyle kullanılmıştır.

“*Anası yeğın öfkelenmişti. Bu boyu devrilesi de ağızı açık ayran budalası da işte böyle martı yavruları, karıncalar, kurbağalar, yılanlar çıyanlarla uğraşır. Ağızı açık, ağızı açık, ağızı açık ayran budalası...*” (AGSS, s. 28)

yekin¹⁷¹ √ *yel + kin- Bir eylem yapmaya davranmak. DS VI *yekinmek* [*yeginmek, yekrenmek, yelkinmek, yeykinmek, yikinmek*] (Af., Isp., Dz., İz., To., Sv., Ank., Ada., Mer.) 4231a. *yekinmek* “yerinden kalkmak, kalkmaya davranmak” (YTS 1983: 241b).

Eski Türkçe *yél-* “koşmak” (Clauson 1972: 918a) fiilinden *-kin-* eki ile türemiştir. bk. Gülensoy 2007: 1114b.

“*Cana geldik, diye düşündü. Oba yekindi ayağa kalktı. Haydar Usta yüzünden, Ceren yüzünden.*” (BBE, s. 250)

yel¹⁷² Bir işin, bir şeyin, birinin peşinde koşmak, koşturmak. DS VI *yelmek* [*yeldirmek, yelip yüpürmek, yilmek*] (Isp., Brd., Dz., Brs., Sm., Mr., Ank., Ada., Mğ.) 4240a.

Eski Türkçe *yél-* “koşmak (Clauson 1972: 918a) fiilinin ağızlarında yaşadığı görülmektedir.

“*Şu Koca Osman boşuna yeliyor uğraşıyordu.*” (İM 2, s. 388)

¹⁷⁰ *yeğın* 1. Yiğit, çevik, güçlü, hızlı, çalışkan. 2. İyi, uslu. 3. İyiliği, yardımı seven. 4. Yakışıklı. 5. Güzel, ince. 6. Şişman, besili. 7. Acımasız.

¹⁷¹ *yekin-* 1. İkinmek, bir şeyi güç harcayarak yapmaya davranmak, zorlanmak. 2. Çiftleşen hayvan, tutkuyla davranmak. 3. Salıncağa binen kişi, hız almak.

¹⁷² *yel-* 1. Çabuk yürümek.

yelyepelek √ *yel+ yepelek* Çabucak. DS VI *yel yepelek* [*yel yefelek, yel yeperek, yel yepildek, yér yéperék*] (Dz., Çkl., Bo., Çr., Sm., Ama., Or., Tr., Gaz., Sv., Ky., Kn., Mer.) 4242b.

yepelek “ivedi” (DS VI 4250b) *yel* sözcüğüyle birlikte zarf olarak kullanılmaktadır.

“*Padişah hemen yelyepelek sefinesine atlayıp gitti.*” (AGSS, s. 227)

“*Hürü Ana, yel yepelek oraya koştu.*” (İM 4, s. 615)

yen Giysi kolu, kol ağzı. DS VI *yen, yeñ* [*yin, yiñ*] (Af., Isp., Brd., Çkl., Kü., Gaz., Hat., Ank.) 4246a.

Eski Türkçe *yéŋ* “kol (giysi için)” (Clauson 1972: 940b) sözcüğünün ağızlarda yaşadığı görülmektedir. Tkm. *yen*, Bşk. *yin*, Krg. *cen*, Özb. *yeŋ*, Tuv. *çen* bk. Eren 1999: 453a.

“*Yen, yamyaş oldu.*” (İM 1, s. 15)

yenil- √ *yeyni+l-* Ağırlığı azalmak, hafiflemek. DS VI *yénilmek* [*yeğnilmek, yeğnelmek, yeğnenmek, yeğniklemek, yeğnikleşmek, yeğnimek, yénelmek, yeynilmek, yiğnilmek, yinilmek*] (Brd.) 4229b. bk. *yeyni*.

yeñil- sözcüğü ağızlardaki *yeyni/yeğni* “hafif” sözcüğünün “olma” bildiren fiiller türeten +*l* eki almış biçimidir. +*l* eki için bk. *incel-, kocal-* vb. Korkmaz 2009: 116.

“*Reis hiç başını kaldırmıyordu, mavi ağların üstüne yumulmuş elleri mekik gibi işliyor, yırtık ağ yenilerek ilerde büyücek, çok mavi bir yığın oluyordu.* (AGSS, s. 226)

yernik √ *yer-(i)n- ik* Mutlu olmamış. DS VI *yernik* (Ada.) 4255b.

yernik sözcüğü *yer-* “ET *yér-* II “sevmemek, nefret etmek, ayıplamak” (Clauson 955a-b) sözcüğünden türemiş olmalıdır. *yer-in-ik*.

“*İşte tam böyle eyle ki anayın yüreği yernik gitmesin.*” (DÇC, s. 252)

yesdehle- √ *yesdeh l yesteh + le-* Büyük abdest yapmak. DS VI *yestehlemek* (Çkl., Ks., Sm., Ama., Nğ.) 4257a.

“*Dedim ki Muhtara, bak babayın mezarına yesdehlerim.*” (O, s.30)

yeyni¹⁷³ Hafif. DS VI *yeyni* [*yeğni, yeğnik, yeğini, yeğnicek, ...*] (Af., Brd., İz., Ada., Ant., Mğ.) 4228a.

Eski Türkçe *yéñil* “hafif, kolay, değersiz” (Clouston 1972: 950b), Orta Türkçe *yénik*, *yeniğ* “yeğni, hafif” sözcüğü ağızlarda “hafif” ve “değersiz” anlamlarıyla yaygın olarak kullanılmaktadır (Gülensoy 2007: 1109b).

“*Değirmenoluk köyünün üstüne geniş, apaydınlık, taze, tertemiz, tüy gibi yeyni, ak bir gün açıldı.*” (İM 1, s. 329)

“*En yeyni işe beni salar.*” (HNA, s. 14)

yeynil- √ *yeyni+l-* Ağırlığı azalmak, hafiflemek. DS VI *yeynilmek* [*yeğnilmek, yeğnelmek, yeğniklemek, yeğnikleşmek*] (Mer.) 4229b. bk. *yeyni*.

“*Dün gece Anavarza kayalıklarına ulaşınca sevinçten deliye dönmüş, bir kurtulmanın tadında kuş gibi yeynilmişti.*” (İM 4, s. 16)

yıl¹⁷⁴ Usanmak. DS VI *yılmak* (Sm., Gaz., Mr., Sv., Mer.) 4274a.

Gülensoy, Eski Türkçe ve Orta Türkçede *yıl-* fiilinin ve türevlerinin olmadığını, diğer Türk dillerinde de *yıl-* biçiminin bulunmadığını ifade etmektedir (Gülensoy 2007: 1138a).

“*Ben de çok yaşlıyım, köylünün de gözü korkmuş, yılmış Ali Safadan.*” (İM 2, s. 26)

“*Yıldım,*” dedi, “*Canımdan yıldım.*” (HNA, s.12)

yıldırda-√ *yıldır + da-* *yıldır yıldır etmek* DS VI Düz yüzeylerde, suda ışık oynaşmak, gökte yıldızlar pırıldamak (Ada.) 4269b.

yıldırda- sözcüğü ile aynı anlamı taşıyan *yaltrı-* “parlamak” Eski Uygurcada görülmektedir (Caferoğlu 1968: 294a).

“*O dört şeyden birincisi saat, ikincisi güzel, kalın sağırlı avrat, üçüncüsü silah, dördüncüsü yavuz, kulağı kalem gibi, tüyleri yıldırdayan attır.*” (İM 3, 99)

yıldırıtı √ *yıldır+tı* Düz, parlak bir yüzeyde görülüp yiten ışıltı. DS VI *yıldırıtı* (Bo.) 4269b.

¹⁷³ *yeyni* 1. Değersiz. 2. Ağırbaşlı olmayan, hoppa.

¹⁷⁴ *yıl-* 1. Zorlanınca işten kaçmak. 2. Yorulmak.

“Tunç sesleri güneşte, doru atların tertemiz, yatkın tüylerinin yıldirtısına karışmış par par ediyordu.” (YY, s. 111)

yılın yılın √ *yıl+ın* Yıllarca, yaşam boyu (Püsküllüoğlu 2014: 95b.)

yıl+ın sözcüğündeki vasıta durumu eki olan *+(I)n/+(U)n*, Türkiye Türkçesinde kalıplaşma yoluyla oluşmuş birkaç sözcükte yaşamaktadır: *ansızın, baharın, güzün, için* “sebebiyle” < *uç+un, için için, ilkin, kışın, örneğin, yayan, yazın* (Korkmaz 2009:163). krş. Tkm. *yılın-yılıña* “her yıl”. (TkmTS 700a).

Ek, zaman içerisinde çekim eki işlevini yitirmiş sadece zarf niteliğindeki sözcüklerde kalmıştır. Zaman zarfı olarak *yazın, kışın, güzün, baharın, gündüzün, ikindiye, yatsıyın, ilkin, demin, değin, ansızın* gibi sözcüklerde görülmektedir. *azın azın, ucun ucun, için için, kışın kışın, götün götün, üstün üstün* gibi ikilemelerde durum zarfı olarak görülmektedir (Banguoğlu 2007:180-181).

“Yılancıklar çıkarsın da yılın yılın yatsın.” (İM 1, s. 92)

yonga √ *yon-ga* Yontulmuş küçük odun parçaları, talaş. DS VI *yonga* [*yonğa, yonka, yonuntu*], 4295b. 8 İsp., Brd., Ay., Çkr., Tr., Hat., Kn., ...)

Eski Türkçede *yon-* “oymak (ahşap, taş)” fiil köküne *-gA* eki getirilerek yapılmıştır. *-gA*, fiil kök ve gövdelerine gelerek sınırlı sayıda sıfat ve isim türeten bir ektir. Bu ek fiilin bildirdiği işin sonucunu gösterir nitelikte sözcükler türetir: *kavurga, soyka, yonga* vb. bk. Korkmaz 2009: 78-79.

“Minare gölgesinin üstünden bir kedi gibi Rüstem Paşa Camisinin avlusuna kaydı, orada ayakkabıcıların derileri, kalaycıların yanan nişadırları, sandıkçıların yongaları kokardı.” (DK, s.120)

yontu √ *yon-t-u* Taş, tunç, mermer, kil, alçı, bakır gibi maddelerden yontularak kalıba dökülerek veya yoğrulup pişirilerek oluşturulan eser, heykel (Gülensoy 2007: 1160b).

“Hüyükü kazdıkça nakışlı, yazılı taşlar, türlü türlü insan, hayvan yontuları çıkıyordu.” (DÇC, s. 112)

yordamla- √ *yor+dam+la-* Bir şeyi karanlıkta el ile aramak. DS VI *yordamlamak*, (Gr., Tr., Ar., Ank.) 4299a.

İsimden isim yapan +*DAm* (<+*dA-m*) Eski Türkçede de seyrek olarak kullanılan bir ektir. Zeynep Korkmaz bu ekin Türkiye Türkçesine uzanan süreçte ölü ek durumuna düştüğünü söyler ve Türkçeleştirme çalışmaları sırasında *yordam* (el yordamı) gibi kalıntılara dayanılarak *erdem* “fazilet”, *gündem* “günlük, ruzname”, *saydam* “şeffaf”, “*yöntem*” metot gibi bazı türetmeler yapıldığını ifade eder (2009:46). Bu çalışmada geçen *yordamla-* ise *yordam* sözcüğünden isimden fiil yapan +*IA-* eki ile türemiştir.

“*Vasili iskeleye yürüyor, önünü göremiyor, yordamlıyordu.*” (FSKAB, s.179)

yornuk¹⁷⁵: yornuk çıkar- dey. √ *yor-(ı)n-uk* Yorgunluk. DS VI *yornuk* [*yorğu*] (Mr., Ky.) 4300b.

Gülensoy, sözcüğü *yori-n-ık* köküne bağlamış ve sözcüğün halk ağzındaki şu iki anlamını vermiştir: 1. “dinlenme” 2. “yorgunluk” (2007: 1163b).

“*‘Şu aşağıdaki köyün adı Yelpınardır’, dedi Hoca, ‘Şurada azıcık yornuk çıkaralım.’*” (İM 4, s. 356)

yoz¹⁷⁶ Yabanıl. DS VI *yoz* (Isp., Dz., Ay., Mn., Ba., Es., To., Tk.) 4304a.

“*Sarıca arılar, kırmızı eşek arıları, boncuklu arılar, mavi yoz arılar peteklerini sıcakta büyütürler.*” (İM 2, s.9)

“*Haydar Usta, siz bu kılıçtan da insanlıktan da adamlıktan da hiçbir şeyden anlamazsınız, siz yoz olmuşsunuz yoz, yoz, yoz, demiş.*” (BBE, s. 307)

yörele- √ *yöre+le-* Buğdayı saklarken buğdayın çürümemesi için toprakla arasına saman koymak (Püsküllüoğlu 2014: 96a).

Eski Türkçe *yöre* “çevre” (Clauson 1972: 956a) sözcüğüne isimden fiil yapan +*IA-* eki getirilerek yapılmıştır.

“*Tahılı çuvallarla kuyuya indirdiler. Yoncayla ve samanla yörelediler.*” (YDGB, s. 103)

yörep¹⁷⁷ Yokuş. DS VI *yörep* (El., Ml., Mr., Gaz., Nş., Ky., Ada. Mer.) 4311b.

¹⁷⁵ *yornuk* 1. Dinlence.

¹⁷⁶ *yoz* 1. Kaba (kimse). 2. Rahat, başıboş, özgür. 3. Tembel (kimse).

¹⁷⁷ *yörep* 1. Patika.

Eren, *yörep* sözcüğünü *verev* madde başı olarak verir ve sözcüğün ağızlarda *verep* 1. “bayır, yokuş, yamaç” 2. “eğri” 3. “çapraz” olarak kullanıldığını, yerel ağızlarda *görep (yürep)* 1. “yokuş” 2. “patika” olarak geçtiğini ifade eder (1999: 435a). Astrid Menz sözcüğü Ermenice *verew* “yukarı” olarak verir (2009: 106).

“*Kalenin yörebine çıktım, başıma kuşlar çarpıyordu, serseme döndüm.*” (KK, s. 65)

“*Aydınlık pınarların yöreplere vurduğu şavk gibi.*” (ÜAE, s. 104)

yu- Yıkamak. DS VI *yumak, yumaḥ* [yuğmak, yuymak, yüğmek, yümek, yüvmek] (Af., Dz., İz., Çkr., Çr., Gaz., Ank., Ant.) 4316b.

Eski Türkçede *yu-* “yıkamak” (Clauson 1972: 870a); Har. *yu-* “ay.” krş. *yuw-~ yuv-* (HarTS:491); Kıp. *yu-* “ay.” (KıpTS 2007: 328a); Tuv. *çu-* II “ay.” (TuvTS:27); *yu-* “ay.” (AzTS:3669b), Hak. *çuğ-* “ay.” (HakTS:107a); Alt. krş. *cun-* (AltTS:66); Osm. *yu-* (*yuy-~yuğ-*) “ay.” (TaS VI: 4708).

“*Nesibe de uyanmış, yüzünü yumuş aynanın karşısına geçmiş saçını tarıyordu.*” (ÇDÇA, s. 36)

yunak¹⁷⁸√ *yu-n-ak* Yıkacak kirli giysi vb. DS VI *yunak* [yunaklık, yunnuk] (Yz., Mer.) 4827b.

Eski Türkçe *yu-* “yıkamak” (Clauson 1972: 870a) köküne *-n* fiilden fiil yapım eki getirilerek *yun-* “yıkamak” (Clauson 1972:942b) biçimine girmiştir. *yun-* sözcüğü de fiil kök ve gövdelerinden soyut ve somut isimler türeten *-Ak* ekini alarak *yunak* “yıkacak kirli giysi vb.” biçiminde türemiştir.

“*Kolay gelsin, yunak mı yuyordunuz?*” (İM 3, s. 257)

yüksün¹⁷⁹√ *yük+sün-* İncinmek, gücenmek, alınmak. DS VI yüksünmek (Af., Bo., Kc., Sm., Ama.) 4330b.

yüksün- sözcüğündeki *-sI* eki sıfatlardan “gibi görme, gibi sayma” anlamında ve *-sA* ile eş değerde fiiller türetir: *ayrıksı-* “başka türlü olmak, başkalaşmak”, *çiğsi-*, *çirkinsi-*, *darsı-*, *güçsü-*, *ıraksı-* vb. Benzerlik, gibilik gösteren *-sI*’lı fiillerin bir kısmı da ekteki, kişinin kendi değerlendirmesinden kaynaklanan gibi görme, gibi sayma

¹⁷⁸ *yunak* “çamaşırhane”(Antalya ili ağzı, 357)

¹⁷⁹ *yüksün-* 1. Kıskanmak. 2. İğrenmek. 3. Çekinmek.

işlevini pekiştirmek için bire *-n-* dönüşlülük ekiyle de genişletilmiştir: *arsın-* “utanır gibi olmak, utanmak, ayıpsın-, *azsın-* “az gibi görmek, az bulmak”, *çoksın-*, *güçsün-*, *horsun-* “hor görmek”, *kolaysın-* “kolay görmek, önemsiz görmek”, *tiksın-*, *zorsun-* (Korkmaz 2009:122).

“*Belki de Ali iki kişiye yüksünürdü.*” (İM 4, s. 238)

yülü-¹⁸⁰ Tıraş etmek, kazımak. DS VI *yülümek* [*yülemek*, *yünemek*], (Dz., Ay., İz., Sm., Ama., Ada., Mer., Sv.) 4332a.

Eski Türkçede *yüli-* ‘tıraş etmek’ (Clouston 1972: 919b), Harezmi Türkçesi *yülü-~yüli-* “tıraş etmek, kesmek” Kıpçakça *yüli-* “ay.” KıpTS 2007: 332a, Osmanlı Türkçesi *yülü-* “tıraş etmek, saç ve sakalı kazımak, dökmek” (*Saçını sakalını yülüdüler.* Dede Korkut) TaS VI: 4761. krş Tuv. *çülü-*“ay.” (TuvTS: 27); Kum. *yülü-* “ay.” (KumTS: 402a); KrçMlk. *cülü-* “ay.” (KrçMlk: 162); Az. *yülü-* “ay.” (AzTS:3684b); Tkm. *yülmek* “ sakalsız, köse (bıyığı, sakalı çıkmamış erkek için kullanılır” (TkmTS: 712b).

yülü- fiilinden türemiş *yülü-t-* ~ *yüli-t-* “tıraş ettirmek” (DLT II: 316); *yüli-gü* “saç tıraş eden ustura” (DLT III: 174); *yülü-ğen* “ustura” (TaS VI: 4761) sözcükleri de bulunmaktadır.

“*Bu başını yülümezsek senin şu kurtların ölmez, seni yer tüketirler.*” (YK, s. 90)

yüreği tıp et- Yüreği acımak.

yüreği tıp et- deyimindeki *tıp* sözcüğü yansıma bir sözcüktür.

“*Zöhre Ana beni bu sabahın köründe çağırınca, siz olduğunuz hemen yüreğime tıp etti. Eeeee, hoş gelip safalar getirmişsiniz.*” (İM 4, s. 599)

zaar √ Ar. *zāhir* Olasılıkla, galiba. DS VI *zaar* (Ky.) 4831a.

Arapça *zāhir* 1. “görünen, açık” 2. “elbette, şüphesiz” 3. “galiba, zannedirim, umulur ki” 4. “görünüşe göre” vb. (Devellioğlu 1996: 1165a) ağızlardaki biçimidir.

“*Kim bilir, zaar İnce Memedler de böyle olurlarmış.*” (İM 2, s. 389)

¹⁸⁰ *yülü-* Yolmak, koparmak (çiçek, meyve vb. için).

zaparta¹⁸¹√ İt. *sabordo* Azar, tersleme, paylama. DS V *saparta* Azar, öfke ile söylenen söz, (Nğ.) 3542a.

Sözcüğün orijinal biçimi söz başı *s-* ile *saparta* şeklindedir. Ağızlarda söz başı *s-> z-* değişimi ile görülmektedir: *saparta > zaparta*. Sözcüğün temel anlamı “geminin bir tarafından açılan yaylım ateşi” (Mayer 1998: 84) iken zamanla “azarlama, tersleme, paylama; azar” gibi mecazi anlamlar kazanmıştır.

“*Onun çok zapartasını yedim.*” (İM 2, s. 212)

zarıla-√ Far. *zār* + T. (*ı*)*la-* Ağlayıp sızlamak.

zarıla- sözcüğü Farsça *zâr* “ağlayan, inleyen” (Devellioğlu 1996: 1168b) sözcüğüne isimden fiil yapım eki +*la-* getirilmesi ile oluşmuştur.

“*Çok acımış, çok zarılamış ama dini bütün Murat Paşamız, iş işten geçmiş.*” (İM 3, s. 53)

zavalsız√ Ar. *zeval* + T. *siz* Zararsız.

Ağızlarda görülen *zavalsız* sözcüğündeki *zeval* kökü, alıntı sözcüklerde görülen geriye doğru ünlü kalınlaşması için güzel bir örnektir. Alıntı sözcüklerde geriye doğru görülen ünlü kalınlaşması örnekleri (*helva, helal, vebal, cevap*) için bk. Karahan vd. 2018: 110.

“*Ama sokmazlar, zavalsız yılanlardır.*” (İM 4, s. 30)

zecri√ Ar. *zecrî* Zorlayıcı, yasaklayan. (Devellioğlu 1996: 1174b.)

“*Biz bu İnce Memede karşı daha yeni metotlar bulmalı, daha zecri tedbirler almalyız.*” (İM 4, s. 499)

zıbara “cehennemnin tam ortası” anlamında bir ilenç sözü.

“*Cehennemnin zıbarasına.*” (İM 1, s. 250)

zıknabut√ Ar. *Beddua*.

---

¹⁸¹ *saparta* 1. Gemi bordasındaki top çıkarılan dört köşe boşluk ve açıklık. 2. Bir batarya topun birden ateş etmesi, alabanda ateşi.

Sözcük Derleme Sözlüğü'nde *zahnabut* maddesinde “zehir” (DS VI *zahnubut* [*zahnabut*] (Gaz.) 4346a) anlamıyla geçmektedir. Sözcüğün “beddua” anlamı için bk. Elâzığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler, Buran 1994: 239.

Sözcük için Ar. *zikkim* + Ar. *nebat* etimolojisi düşünülebilir. *zikkim*, Ar. kökenli *zakkūm* sözcüğünden gelmektedir. *zakkum* “Kur’an’da da zikredilen cehenneme ait bir ağaç olup (Steingass 1998: 619a) “dere yataklarında yetişen, kışın yaprak dökmeyen ağılı bir bitki” (Eren 1999: 466a) anlamındadır. *zakkum* + *nebat* > *zakkumnebut* >> *zaknebut*.

“Belki de şu anda canını dişine takmıştır, bu tilki mi, çakal mı olacak *zıknabut*, topukları kışına değerek koşuyordu kasabaya, *Yüzbaşıya*. (İM 3, s.415)

zıncar √ Far. *zincār* Bir çeşit dikenli çalı, böğürtlen çalısı (Püsküllüoğlu 2014:98b).

Steingass’ın sözlüğünde *zıncar* “pas rengi, bitkilerde ekin pası (1998: 624b) anlamındadır.

“İlgün ağaçları, hayıtlar, söğütler, *zıncarlar*, böğürtlenler yer yer kıyıları örerler.” (İM 2, s. 9)

zıncazınc √ Hıncahınc, ağzına kadar. DS VI *zıncazınc* [*zıncazınc*, *zıncazınc*, *zıncazınc*, *zıncazınc*, ...] (Ada.) 4371b.

Yansıma bir sözcüktür.

“Ev, avlusu, salonu, balkonu, odalarıyla ağzına kadar uzaklardan gelen konuklarla *zıncazınc* dolmuştu.” (İM 3, s. 43)

zırrıki √ *zır(r)* + *ık* + *ı* Delidolu, akılsız, aptal.

zır yansıma sözcüğünden +*ık* ekiyle türemiştir. Aynı mantıkla oluşturulmuş *vız(z)+ık* “sivrisinek” sözcüğü için bk. Sağır 1995: 428; *zır* “*zırđeli, zırđıl, zırđılda- ...*” sözcüğü için bk. Nişanyan 2018: 954b.

“*Đeli zırrıki, bağırma, oğlan kaçak.*” (İM 2, s. 22)

zıvıt- √ **zıv-ıt-* Aklını oynatmak, delirmek. DS VI *zıvıtmak* [*zıvanadan çıkmak*] (Dz.) 4384b.

“*O, olmaz olasıca, mezarında yatmayasıca, o muallim mi ne, onun ölümünden sonra böyle oldu bu çocuk, böyle zıvıttı.*” (İM 4, s. 330)

zibil¹⁸² √ Ar. *zibl* Çöp, süprüntü, pislik, gübre. DS VI *zibil* (Dz., Erz., Sv., Ank., Ada., ...) 4386b. *zibil* “gübre, süprüntü” (YTS 1983: 257b).

Arapçadan ödünçleme *zibil* sözcüğü Azerîcede *zibil* biçimi kullanılır (Eren 1999: 469b).

“*Ortalık saman, arpa, kuru ot, bir de zibil kokuyordu, keskin.*” (KK, s. 44)

zort at- Atıp tutmak, çalılılamak (Püsküllüoğlu 2014: 99a).

“*Hiç mızırdanmadılar, Sefil İbrahim’in oğlu Abdi Ağayı, Ali Safayı, Çiçekli Mahmudu öldürmüş de zort atıyor, demediler.*” (İM 4, s. 628)

zort zort: z. *zort* gez- dey. Boş ve amaçsız bir şekilde, adeta sözcükte belirtilen sesi çıkararak gezme.

Yansıma bir sözcüktür.

“*Ali Ağa gibi bu postalı giyer, Büyük Millet Meclisinin içinde zort zort gezinirdi.*” (İM 3, 106)

zuhur ve huruç et- √ Ar. *zuhur* “görünme, meydana çıkma, başgösterme, türeme” ve *hurûc* “çıkış, çıkma; dışarı çıkma; ayaklanma” (Devellioğlu 1996:384b-1191a).

“*Zuhur ve huruç edecek, incek Çukurova’ya bütün Çukurova’yı ele geçirecek.*” (İM 3, s. 193)

zurba √ Ar. *sürbe* Sürü, küme (hayvan için). DS VI *zurba* [*zirba, zorba, zurva*], (Tn., El., Gaz., Mr., Hat., Sv.) 4403a.

Keklik sürüsü olarak kullanılan *zıpıra* göçüşmeli bir biçimdir. Bunun gibi *zubar* “küme” biçimi de göçüşme sonunda oluşmuştur. Arapça *s-* yerel ağızlarda *z-* ‘ye çevrilmiştir (Eren 1999:471b).

“*Bir ara önünden keklik zurbası parladı.*” (İM 1, s. 14)

---

¹⁸² *zibil* 1. Sulu çamur.

SONUÇ

Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri adlı bu tez üç bölümden oluşmaktadır: Giriş Bölümü'nde çalışmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı, yöntemi, sınırlılıkları üzerinde durulmuş, *Yaşar Kemal ve Çukurova Ağzı* başlığı altında *Yaşar Kemal'in Edebi Kişiliği*, *Anadolu Ağzıları Üzerine Yapılan Çalışmalar*, *Çukurova Ağzıları*, *Çukurova Ağzılarının Özellikleri* hakkında bilgiler verilmiştir. II. Bölüm'de *Yaşar Kemal'in Romanlarında Çukurova Ağzına Ait Sözcükler ve Etimolojileri* başlığı altında, taranan romanlardan tespit edilen Çukurova ağzına ait sözcüklerin örnek cümledeki anlamlarıyla Derleme Sözlüğü'ndeki diğer anlamları verilmiş, sözcüklerin yaygın olarak kullanıldığı bölgeler gösterilmiş ve etimolojik incelemeleri yapılmıştır. Sonuç Bölümü'nde ise çalışmadan elde edilen veriler ve tespitler üzerine açıklamalar yapılmıştır.

• Yaşar Kemal'in 27 romanı taranmış, Çukurova ağzına ait 593 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin özellikle, romanların diyalog bölümlerinde geçen sözcükler olduğu görülmüştür. Yaşar Kemal'in söz varlığındaki Çukurova ağzına ait sözcüklerin Anadolu ağzılarında da geniş kullanım alanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen 470 sözcük ve sözcük grubu Derleme Sözlüğü'nde geçmektedir. Bu çalışmada Derleme Sözlüğü'nde geçmeyen sözcük ve sözcük grupları da tespit edilmiştir. Derleme Sözlüğü'nde geçmeyen sözcük sayısı 123'tür.

• Derleme Sözlüğü'nde geçen sözcükler ve sözcük grupları şunlardır: *aba, abara, açkı, afsun (avsun), ağna-, alaçık (alacık), alaf, alımcıl, alımkar, alış-, alkış, allalem, ansıt-, argın, aş-, avurt (ağurt), avur zavur, az boz, babaç, badil badil (badı badı), balkı-, barhana, bastık, başaça, bel, belek, belert-, belleme, berdi, berkit-, bezile-, bıçılğan, bider, bilezik, birem birem, bol bolamadı, boydak, bucak, buğuz, burgaç, buy-, büvet < bütet, cangama, car, ceç, celfin, cendek, cereme, cıda, cıgıl cıgıl, cıgıldak-, cımcık, cıncık, cıngır, cırlavuk, cırt-, cicim (cecim), cilpirtı (cilpirli), cip, cüçük, çağ, çağşak, çalıkakıcı, çaltak, çamçak, çampara (çalpara), çangal, çapıt, çarkıt, çarpana, çatkı (çatgı), çav-, çavlan, çaykara (çayğara), çemkir-, çemre-, çemrek, çeti, çevale (çevele), çıkın (çıkı), çimgış- (çımkiş-), cııldak/ çııldak, cırmala- / çırmala-, çırnak / cırnak, çıvdır-, çiğir (çiği), çiğsi-, çinke, çir, çiriş, çobançırası, çokuş-, çont, çöğdür-, çömel-, çulpaz (çulpalaz), dal, dala-, damlacık,*

daylak, değirmi (degirmi), dek dur-, deldellice, delimsek/ delimsirek, demit, depik, deri, derimevi, dımdızlak, dizleme, domur domur, döğen (döven), döngel, döş, dulda, duluk, dutma, düğürücü (dünür), dünek, düneyin (dünegen), edik, efile-, eğme, eke, emle-, emlik, eremeke, erkek, esil, eski (eğsi), esrik/ esrük, evdecı, evlek, evran, evreç, evsin, fallik, feldirde-, fildir-, fırlan-, galyen (gallan), geçkil (geçgili), gıcı, göcek, göğn, göğün-, göğnü-/ göynü-, gölek, gönendir-, görklü, gövün-, güppedek, güvenç, hamaz, hartlap, havak, hayıt, hayma, hedik, hers, heykir-, heyye, hezen, hıltan, hırızma, hızman, hilim hilim, hopur et-, horanta, hoyuk, hörtük, hüdüdük, hüyük, ığralan-, ığran-, ihırcık, ır-, ıra-, ırıl-, ısmarıç, ıstar, ışkın, ışmar, ıydır-, ikircik, ilen-, ipil ipl et-, işlik, işmar, kaklık, kanır-, kantarma, karak-, kargış, karkış, karman çorman, kasar, kav I, kav II, kavla-, kavşur-, kayırtı, kayışkanat, kayrak, kelep, kepir, kertik, kese, kesek, kıbal, kılap, kımıcık, kımık, kırfacan, kışlak, kıv, kıvan-, kıvil kıvil, kıyık, kirmen, kirp, kocal-, kofı, konur, konurlan-, kostaklan-, koyak, koygun, kömbe, köre, kösgel-, köstü, köten, kubar-, kubur, kudurgun, kulunç, kulunla-, kunna-, kurada, kurk, kutnu, külfet, küren, kürnek, küseğen, küşüm çek-, link, mafiş, malamat, mangol-, mantıvar, marzıman, maşkına bak-, mayıs, melefe, mertek, mezdeğe, mihsıçtı, mırmırık, mızırdan-, mitil, mucuk, müdara, murt, muzı, nahır, natura, nişle-, nodulla-, ondur-, öğüngeç, ölçer-, örme, örtme, övüngeç, öze-, özü, pahal, palaz, pampal, pañça, parsa, patanç, pavkır-, pelik, per, peryavşan, pey, pıs-, port-, pöhrenk, purç, pus, pusar-, pürçük, püren, sağalt-, sağıl-, salaca, salak, saldırma, sallı, sarat, sası, satlıcan, savan, savsak, sayrı, seçkil, seğirt-, seki, sekilen-, sekit-, sepele-, sığazla-, sıtara, sıvga, sıykal (saykal), sızak, sin, sini, sinile-, sinsin, siyim siyim, sokum, sokurdan-, solağan, soyka, söbe, sömelek, söyken-, südü, süğen, sümsük, sümür-, süngüç, sürek, süyen, şak ol-, şakıldak, şaplak, şarmuta, şavulla-, şekek, şelfe, şıkırdım, şıvga, şorla-, tabansız, tahra, taka, tala-, taman, tapıkla-, tapırtı, taplı, tar, taşkala et-, tavsı-, teberik, teh, telek, telis, tenger menger, teres, terkeş, terlik, tevek, tevir, tezık-, teziktir-, tırlık, tibilli, tirke-, tirken-, toga, toht, tokaç, tor, tozak, tozaklan-, töm töm, tuman, turaç, tutalga, tutma, tülekleş-, tümcek, tüne-, uçkur, uğrun uğrun, uğun-, ut-, umsınuk et-, umucu, urba, uruşkun, uruşman, ustun, ür-, ürkü, ürüş-, üşür-, ütül-, vala, vazalak, vazgel-, venile-, vıykir-, yağar, yağır, yağlık, yakış, yalabuk, yalak, yalbirda-, yalbırtı, yaldırda-, yalım, yalp yalp, yamçı, yapalak, yarıcılık, yarpuz, yaya yapıldak, yaylak, yed-, yeğın, yekin-, yel-, yel

yepelek, yen, yeñil-, yernik, yesdehle-, yeyni, yeynil-, yıl-, yıldırda-, yaldırtı, yılın yılın, yonga, yordamla-, yornuk, yoz, yörele-, yörep, yu-, yunak, yüksün-, yülü-, zaar, zaparta, zıknabut, zınkazınk, zıvıt-, zibil, zurba.

• Derleme Sözlüğü'nde geçmeyen sözcükler ve sözcük grupları şunlardır: *afur tafur, ağar, agel, ağız, ahfad, akarak, alafetsiz, alayı vala, angıla-, ansı-, ansıla-, apışıp kal-, bızdık, bulaş bulaş, bunula-, burgaçlan-, cikile-, cikilti, cipil cipil, cunha, çadaklı, çalık, çatla-, çi fayda, devineksiz, devingen, dön et-, eğlenti, emecik, fısrıdaş-, fisile-, galsama, gelebiç, gelha et-, gep gep gerin-, gert gert dolaş-, gert gert gerin-, gıllığış, giyit, gömütlük, gurruk kuşu, gücenginlik, gülender, gürp gürp et-, gürreden, hayf, hoşarlan-, huğ, hurdahaş, hünsa, ığıltı, ıyıp kes-, iğva, ikindin, imi timi bellisiz ol-, ipipullah, kalakla-, kasem, kaytan, kırılmaz, kilükal, kirpiştir-, kişlen-, koğan, köküç, köpeksire-, kös dinle-, liyme liyme et-, mengi, meşher, mutlan-, mutlulandır-, ört ol-, par par et-, pavla-, pel pel bak-, pey sür-, pıslanpatır, rut, sadhezar, sadır, sahanlık, saka, salkı-, salta, sarvan, sersebil, sığınca, sıkışkın, sici, sorul sorul, suç sudur, susta dur-, susundan öl-, şadımanlık, tanıtla-, tansık, tarci, teber, tırla-, tingirtet-, tozuk-, tömtömüleş-, tutak, tutuk, tuvana, urlu uğursuz, ürdür-, ürüş-, verimker, yalımdanmışcana, yalpala-, yazığı gel-, yontu, yüreği tıp et-, zarıla-, zavalısız, zecri, zıbara, zıncar, zırrıkı, zort zort gez-, zuhur ve huruç et-.*

• Çukurova ağızlarının Arapçadan, Farsçadan, Rumcadan, Ermeniceden, Yunancadan, İtalyancadan ve Moğolcadan çok sayıda sözcüğü aldığı tespit edilmiştir. Yaşar Kemal'in Çukurova ağızına ait söz varlığında 54 Arapça, 50 Farsça, 3 Arapça-Farsça birleşik sözcük, 6 Moğolca, 9 Yunanca- Rumca, 14 Ermenice, 6 İtalyanca kökenli sözcük tespit edilmiştir.

• Arapça kökenli sözcükler şunlardır: *abara, afur tafur, agel, ahfad, allalem, berdi, bider, boydak, buğuz, cereme, cunha, firik, galsama, gıllığış, hamaz, hayf, hayıt, hayma, hers, huğ, hunsa, iğva, kalakla-, kasem, kıbal, kilükali, kulunç, kurada, kutnu, külfet, mafış, malamat, meşher, muzı, pahal, sadır, sahanlık, saka, sarat, satlıcan, sıykal, şak ol-, şavulla-, teberik, telis, tevir, turaç, zaar, zavalısız, zecri, zıknabut, zibil, zuhur ve huruç et-, zurba.*

• Farsça kökenli sözcükler şunlardır: *afsun, alaf, alafetsiz, alayı vala, barhana, cangama, ceç, cicim, cücük, çadaklı, çehâr, çampara, çangal, çi fayda, çiriş, galyen,*

horanta, hoşarlan-, hurdahaş, hüdüüdük, ısmarıç, ışkın, kelep, kostaklanmak, köre, kös, liyme, pañça, parsa, per, pey sür-, rut, sadhazar, sıtara, sini, şadımanlık, tahra, tar, tarcı, tavsa, teber, terkeş, tuman, tuvana, ustun, vala, vazgel-, yalpala-, zarılamak, zıncar.

- Arapça- Farsça kökenli birleşik sözcükler şunlardır: *çulpaz, gülender, sersebil.*
- Moğolca kökenli sözcükler şunlardır: *car, cıda, çimdik, dulda, kubur, küren.*
- Yunanca-Rumca kökenli sözcükler şunlardır: *bezile-, celfin, evlek, fişki, firez, ıstar, kaytan, nodulla-, püren.*
- Ermenice kökenli sözcükler şunlardır: *bızdık, hezen, hopur et-, ışmar, işmar, köten, mayıs, mertek, mitil, nahır, pey I, pöhrenk, savan, şekek.*
- İtalyanca kökenli sözcükler şunlardır: *çevale, natura, salta, susta dur-, urba, zaparta.*
- Sözcüklerin köken incelemesi yapılırken Türkçe sözcükler, yabancı kökenli sözcükler ve ses yansımaları sözcükler üzerinde durulmuştur. Ses yansımaları köklerden oluşan sözcüklerin sayısı 63'tür. Ses yansımaları sözcükler şunlardır: *badıl badıl, cığıl cığıl, cığıl-, cııldak, *cırlavuk, cikile-, cikilti, cipil cipil, çatla, çemkir-, çığrılı, efile-, feldirde-, fıldır-, fırdolayı, fırlan-, fısrıdaş-, fisile-, gep gep gerin-, gert gert dolaş-, gert gert gerin-, *gurruk kuşu, gürp gürp et-, gürpdek, gürreden, heykir-, ığılı, ipil ipil, kıv, kıvıl kıvıl, kirp, kirpiştir-, kurk, mızırdan-, par par et-, pavkır-, pavla-, pel pel bak-, sokurdan-, sorul sorul, şakıldak, şaplak, şıkırdım, şorlat-, tapırtı, tırla-, tokaç, uğun-, venile-, vıyır-, *yalbırda-, *yalbırtı, *yaldırdı *yalım, *yalımdanmışcana, *yalp yalp, yapıldak, y. tıp et-, zıncazınc, zırrıkı, zort at, zort zort gez-.*
- Bu çalışmada, bazı sözcüklerin kökeni tespit edilememiştir. Kökeni bilinmeyen sözcüklerin sayısı 23'tür. Kökeni bilinmeyen sözcükler şunlardır: *cendek, cıngır, çaltak, çarkıt, çarpana, demit, eğme, eremeke, gıcı, ihircik, kepir, kofı, kürnek, link, mürmürük, patanç, sömelek, taka, telek, teres, toht, tor, vazalak.*
- Bu tezde, romanlardan tespit edilen sözcüklerde Çukurova bölgesinin ağız özelliklerini yansıtan bazı ses olayları şunlardır:

- Çukurova ağızlarında *k->g-*, *ķ->ğ-* değişimleri yoğun olsa da *-k- > -g-* değişiminin olduğu da görülmüştür: *kargış < karkış; çımkiş- > çımgış- vb.*
- Çukurova ağızları sözcük başındaki *t-/d-* meselesinde standart Türkiye Türkçesinden bazı farklılıklar gösterir: *tutma > dutma; tala-> dala- vb.*
- Yabancı sözcükler bölge ağızlarında ön türemeli olarak kullanılır: *ısmarıç < Far. sipariş, urba < İt. ruba, ustun < Far. sutün.*
- Bölge ağızlarında *-nl->-nn-* ve *-rl->-ll-* benzeşmeleri görülmektedir: *kunna-*.
- +çA ekinin +A yönelme durumu ekinden sonra gelerek sınırlandırma bildirmesi: *başaça vb.*
- Birleşik sözcük kuruluşlarında yan yana gelen iki ünlünün kaynaşarak tek ünlü durumuna gelmesi: *ne işle- > nişle-*.
- Bir sözcük içinde birbirini izleyen iki ünsüzün yer değiştirmesi, metatez: *iğran- < ırgan-*.
- Ünsüz düşmesi: *kımıcık < kımıkçık; emecik > emekçik vb.*
- Söz içi *-b- < -p- < -f-* değişimi: *sersebil < sersefil.*
- Söz içi *-ğ-/-ğ- > -v-* değişimi: *göğün- > gövün-; öğüngeç > övüngeç.*
- Söz içi *-l- > -r-* değişimi: *cilpirti > cirpirti.*
- İç seste ünlü kalınlaşması: *zaval+sız < Ar. zeval*
- Bazı sözcüklerin varyantlı biçimleri bulunmaktadır: *hedik/ edik* (söz başı ünsüz türemesi), *ışmar/ işmar; çiğir/ çığır vb.*

KAYNAKÇA

Taranan Romanlar

- Kemal, Yaşar (1971). *Bin Boğalar Efsanesi*. İstanbul Cem Yayınları. 1. Baskı.
- Kemal, Yaşar (1997). *Al Gözüm Seyreyle Salih*. İstanbul: Adam Yayınları. 2. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2000). *Üç Anadolu Efsanesi Köroğlunun Meydana Çıkışı / Karacaoğlan / Alageyik*. İstanbul: Adam Yayınları. 6. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2001). *Deniz Küstü*. İstanbul: Adam Yayınları. 4. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2002). *Teneke*. İstanbul: Adam Yayınları. 9. Baskı
- Kemal, Yaşar (2002). *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana Bir Ada Hikâyesi 1*. İstanbul: Adam Yayınları. 20. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2002). *Karınca'nın Su İçtiği Bir Ada Hikâyesi 2*. İstanbul: Adam Yayınları. 4. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2002). *Tanyeri Horozları Bir Ada Hikâyesi 3*. İstanbul: Adam Yayınları. 2. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2012). *Çıplak Deniz Çıplak Ada Bir Ada Hikâyesi 4*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2013). *Yılanı Öldürseler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 18. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2014). *Çakırcalı Efe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 14. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2004). *İnce Memed 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 38. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2015). *İnce Memed 2*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 24. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2015). *İnce Memed 3*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 18. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2015). *İnce Memed 4*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 16. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2013). *Tek Kanatlı Bir Kuş*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı.

- Kemal, Yaşar (2014). *Ağrıdağı Efsanesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 35. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2002). *Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik 1*. İstanbul: Adam Yayınları. 4. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2002). *Kale Kapısı-Kimsecik 2*. İstanbul: Adam Yayınları. 4. Baskı
- Kemal, Yaşar (2009). *Kanın Sesi-Kimsecik 3*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 4. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2004). *Kuşlar da Gitti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2015). *Hüyükteki Nar Ağacı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 15. Baskı.
- Kemal, Yaşar (1991). *Dağın Öte Yüzü: 1 Ortadirek*. İstanbul: Toros Yayınları. 9. Baskı.
- Kemal, Yaşar (2002). *Dağın Öte Yüzü: 2 Yer Demir Gök Bakır*. İstanbul: Adam Yayınları. 9. Baskı
- Kemal, Yaşar (1983). *Dağın Öte Yüzü: 3 Ölmez Otu*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 7. Baskı.
- Kemal, Yaşar (1975). *Akçasazın Ağaları:1 Demirciler Çarşısı Cinayeti*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kemal, Yaşar (2014). *Akçasazın Ağaları:2 Yusufçuk Yusuf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 7. Baskı.

Yararlanılan Kaynaklar

Ahındov, Ehliman (1994). *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*. (Çev: Semih Tezcan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akalın, Şükrü Haluk (2000). “Adana Ağızlarının Söz Varlığı”. *Adana Kitabı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 431-437.

Akar, Ali (2006). “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”. *Turkish Studies/ Türkoloji Dergisi*. 2: 41-53.

Aksan, Doğan (1998). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınları.

Altaylı, Seyfettin (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arıkoğlu, Ekrem; Kuular, Klara (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, Aysu (1998). *Nehcü'l Feradis, Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, Aysu (2000). “Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler I, Türkoloji Dergisi. 13: 67-97.

Ata, Aysu (2002). “Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler II, Türkoloji Dergisi. 15: 5-17.

Atalay, Besim (1985). *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, Besim (1985). *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, Besim (1985). *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atay, Ayten (2006). “Türkçede *ya- (parlamak) Kökü ve Türevleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 2:7-28.

Atmaca, Emine (2017). *Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Özlem (2015). “Sarı Uygurcadaki Moğolca Ödünçlemeler” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*”. Cilt: 8 Sayı: 4.

Ayazlı, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Özlem (2018). *Sarı Uygurcanın Grameri ve Eski Türkçe ile Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Ayverdi, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I, II, III*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Baskakov, N.A (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (Haz. Kaynak, İsmail; Doğru, A. Mecit). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Baş, Melike (2016). “Türkçede Göz Sözcüğünün Deyimler Aracılığıyla Kavramsallaştırılması”. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 2: 17-37.

Baytop, Turhan (2007). *Türkçe Bitki Adları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 4. Baskı.

Bläsing, Uwe (2013). “Batalga’dan Çökelge’ye Anadolu Ağzlarındaki -alga/-elge Ekine Dair”. *Dil Araştırmaları*. 13: 9-36.

Buran, Ahmet (2002). “Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri”, *Türkbilig*. 4: 97-104.

Buran, Ahmet (2012). “Türkiye Türkçesi Ağzlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies*. Sayı 6/1: 41-54.

Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, Ahmet (1994). *Sivas ve Tokat İlleri Ağzlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Cin, Ali (2016). “Eşek Kavramının Anadolu Ağzlarındaki Kullanım Çeşitliliği”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*. 2 (4): 1257-1274.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: At The Clarendon Press.

Çiftlikçi, Ramazan (1996). *Yaşar Kemal (Yazar- Eser- Üslup)*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. Malatya.

Demir, Nurettin (2009). “Edebi Metinlerde Ağız Kullanımı Hakkında Bir Ön Çalışma”. *Turcological Letters to Bernt Brendemoen. Edited by Éva Á. Csató vd. (The Institute fo Comparative Research in Human Culture)*. Oslo: Novus forlag. 97-108.

Derleme Sözlüğü I (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğü II (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğü III (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğü IV (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğü V (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğü VI (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (1996). *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları. 13. Baskı

Doerfer, Gerhard (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band I*. Germany.

Doerfer, Gerhard (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band II*. Germany.

Doerfer, Gerhard (1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band III*. Germany.

Eker, Süer (2011) *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.7. Baskı.

Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, Ahmet B.; Akkoyunlu, Ziyat (2018). *Divânu Lugâti't-Türk- Kâşgarlı Mahmut (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. 3.Baskı.

Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden.

Eren, Hasan (1961). “Anadolu’da Kafkasya Türkleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*. 319-357.

Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi. 1. Baskı.

Ergin, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/ Yayın/ Tanıtım.

Eyüboğlu İsmet Zeki (1988). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları. 1. Basım.

Gaydarci, G.A; Koltsa, E.K; Pokrovskaya, L.A; Tukan B.P (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (Çev. İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gülensoy Tuncer; Buran Ahmet (1994). *Elâzığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1. Cilt.

Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2. Cilt.

Gülsevin, Gürer (2004). “Ağız Tartışmalarında Ses Özelliklerinin Sınıflandırılması Üzerine Düşünceler ve Uşak İli Ağzı Örneği”. *İlmi Araştırmalar*.18: 31-44.

Işık Caner, Türk Gökhan (2012). *Aydın Halk Kültüründe Efelik ve Çalıkacılık*. Zeybek Ateşi 2. Ulusal Efe Kurultayı.

İlhan, Nadir (2009). “Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri ve Türleri”. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*.1:2.

Kaçalin, Mustafa S. (2011). *Nevâî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (Giriş-Metin-Dizinler-Tıpkıbası)*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kanar, Mehmet (1998). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Birim Yayıncılık.

Karaağaç, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan, Leyla (2011). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2. Baskı.

Karaşlar, M. Selda (2012). “Divanü Lûgat-it Türk'teki Oğuzca Eylemlerin Eski Kıpçak Türkçesindeki Görünümü”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Cilt 5. 4:121-132.

Kemal, Yaşar (2007). *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor- Alain Bosquet ile Görüşmeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kemal, Yaşar (2013). *Ağacın Çürüğü*. (Haz. Alpay Kabacalı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (1976). “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu Ve Karşılaştığı Sorunlar”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*. 22: 143-172.

Korkmaz, Zeynep (2003). “Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Günlük Yaşamla İlgili Alıntı Sözler ve Ekler”. *Türk Dili Dergisi*. 620: 118-127.

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kurban, İklil (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, Ferdinand D. (1960). *Mongolian- English Dictionary*. Berkeley And Los Angeles: University of California Press.
- Lessing, Ferdinand D. (2003). *Moğolca Türkçe Sözlük 1*. (Çev: Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Li, Yong Song (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Mayer, Gustav (1998). *Türkçe İncelemeleri, Osmanlı Türkçesinin Sözvarlığındaki Yunanca ve Latince Ödünçlemeler*. (Haz. Mehmet Ölmez). Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*. Mit einer Einleitung und mit einem türkischen Wortindex von Stanislaw Stachowski sowie einem Vorwort von Mehmet Ölmez. İstanbul: Simurg Yayınları. 6 Cilt.
- Menz, Astrid (2009). “Erzurum Ağzında Ermenice Ödünç Sözcükler”. *Türk Dilleri Araştırmaları*. 19: 89- 106.
- Necip, Emir Necipoviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Rusçadan Çev. İklil Kurban). Ankara.
- Nişanyan, Sevan (2018). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (2009). “Türkiye'deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri”. Ankara: *Türk Dilleri Araştırmaları*. 19: 223-304.
- Özden, Muharrem (2017). “Trakya Ağızlarında Yer Alan Alet ve Eşya Adları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt 10. 50:110-142.
- Özönder, F. Sema Barutçu (1996). *Ali Şir Nevai- Muhakemetü'l Lügateyn*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Püsküllüoğlu, Ali (2014). *Yaşar Kemal Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1. Baskı.

Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki.

Röhrborn Klaus (1977-1996). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: a -ärñäk 1-6*. Wiesbaden.

Sağır, Mukim (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağzları İnceleme- Metinler- Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sarı, Mustafa (2004a). “Soyka Sözü Hakkında”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 1: 99-106.

Sarı, Mustafa (2004b). “Anadolu Ağzlarında Yaşayan Cip Sözü Üzerine”. *Türk Dili Dergisi*. 634: 490-495.

Steingass, F. (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Lebanon.

Naskali, Emine Gürsoy; Şahin, Erdal; Butanayev, Viktor; Koç, Aylin; İşina, Almagül; Şahin, Liaisan, (2007). *Hakasça Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şen, Mesut (2018). “Türklerde Kışlag ve Yaylag Kavramları Üzerine Düşünceler”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. Cilt 3. 2:131-148.

Tarama Sözlüğü IV (1969). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tarama Sözlüğü V (1971). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tarama Sözlüğü VI (1962). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay- Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet; Ceylan, Emine; Ölmez, Zuhâl; Eker, Süer (1995). *Türkmençe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Teres, Ersin (2008). “Ertüt~Belek Sözcükleri Üzerine.” *Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 3:1.

Tietze, Andreas (1999). *Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*. (Derleyen: Mehmet Ölmez). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı 1*. İstanbul: Simurg Kitapçılık, Yayıncılık ve Dağıtım Ltd.Şti.

Tietze, Andreas (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı 2*. (Düzenleyen: Sena Soğan, Harald Maukner, Ben Tietze). Budapest.

Tokatlı, Suzan Suzi (2012). “Anadolu’da Soyka Kelimesinin Kullanımı”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. I: 266-276

Toparlı, Recep; Vural, Hanifi; Karatlı Recep (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Topçu, Mümin (2008). *Yaşar Kemal’in Romanlarında Halk Bilimi Unsurları*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. Diyarbakır.

Tor, Gülseren (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Tuna, Osman Nedim (1972). “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I”. *Türkiyat Mecmuası*. 17: 209- 250.

Tuna, Osman Nedim (1976). “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”. *Türkiyat Mecmuası*. 18: 281-314.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldırım, Faruk (2002). “Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği”. *Türkbilig*. 4: 136-153.

Yıldırım, Faruk (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları II (Metinler- Sözlük-Dizinler)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Yekpare KARAKIŞ

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 11/05/1979 Sivas

e-posta: karakisyek@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	2000
Yüksek Lisans		

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2000- 2019	MEB	TDE Öğretmeni

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS (.....) ÜDS (...) TOEFL (...) EILTS (.....)